

Cilt II

1932-39

TÜRK HUKUK VE İKTİSAT TARİHİ MECMUASI

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü
tarafından çıkarılır

Müdür :

O. Prof. Dr. Fuad Köprülü

İstanbul — Bürhaneddin Matbaası

1 9 3 9

Türk-İslâm toprak hukuku tatbikatının Osmanlı imparatorluğunda aldığı şekiller.

I

Mâlikâne – divânî sistemi

Ömer Barkan

«Kuruluş devrinin toprak meseleleri» ismini taşıyacak olan bir etüdümüzde etraflı bir şekilde göstermeğe çalıştığımız gibi; imparatorluk devrinin toprak mülk ve vakıflarında dikkate şayan hususiyetler mevcuttur .

Filhakika; ilk Osmanlı padişahları, büyük kumandanlara, Ahî ve Devriş gibi imparatorluğun teşkilâtlandırılması, maddî ve manevî kuvvetli eseslar üzerine istinat ettirilebilmesi için gerekli gözüken yardımcı sınıflara yeni fethedilen erazinin büyük bir kısmı üzerinde geniş muafiyet (immunité) lerle temlikler yapmak ihtiyaç ve ananesinin tesiri altında kaldılar. Devletin müessisi olan Osman beye emâret Selçuk hükümdarı Alâ-üd-din tarafından bir *fief* olarak verilmişti. Osmanlılar da henüz pek canlı olan bu gibi *feodal* telekkilerin tesiri altında Rumeli fütuhatını yapan kumandanlara hudut boylarında her türlü selâhiyetlerle temlikler yaptılar ve ilk zamanlarda onlara kendilerinin tâbi ve müttefiki birer prens gibi muamele ettiler. Hudut boylarında varlıklı ve selâhiyetli şefler, harp adamları bulabilmek, onları fütuhata teşvik etmek için bu tarzı hareket zaruri idi. Bu suretle, Anadolu'daki Türk asalet sınıflarına mensub bir çok aileler Rumelinde kendilerine verilen zengin toprak mülkleri üzerinde yerleştiler. Anadoludan Rumeline muhacereti teşvik için devlet tarafından «akvam ve akrabasıyle» göçecek olanlara *yurtluk* toprak, tımar ve imtiyazlar vermek de aynı şekilde kullanılan metotlardan biri idi.

Bu suretle; feodal prensipler ve futhatı teşvik arzuları kadar memleketin iskân ve şenlendirilmesi gayesi de açık bir şekilde müessir olarak, ilk devirlerin vakıf ve temliklerinde şu hususiyetler meydana gelmiştir :

a) Bu temlikler, mülk ve vakıf sahibini idarî bakımdan olduğu kadar vergi toplamak bakımından da tam bir istiklâl içinde bırakmaktadır. Temlik edilen topraklar, «bilcümle hukuku şer'îye ve rü-

sûmu örfiyesile mefrûz-ül-kalem ve maktu'-ul-kidem مفروزا قلم و مقطوع القدم olarak temlik edilmiş «sêrbest» mülklerdir. Devlet memurları her hangi bir vesile ile veya vergi toplamak için bu malikâneler içine girememekte ve *temliknâme* ile verilenden fazla varidat zuhur edip etmediğini tahkik ve teftiş için defter soramamaktadır. Bu gibi mülk sahiplerinin hariçten adam bulub getirmek, yeni köyler tesis etmek hususunda selâhiyet ve menfaatleri mevcuttur ve mülkleri dahilinde idarî ve malî bakımlardan tam bir istiklâl içinde hareket etmektedirler.

b) Bu gibi toprak mülkler; diğer nevi mülkler gibi, mirascılar arasında taksim edilmekte, satılıp alınabilmek ve vakf edilmekte, deyn için hacz edilüp nikâh mukabilinde zevceye kalmakta ve cihaz olarak verilebilmektedir. Bu sûretle; bu nevi toprak mülkler kayıtsız ve şartsız mutlak bir mülk vaziyetindedirler ve askerî veya diğer nevi bir mükellefiyetleri de görülmemektedir.

Bununla beraber; bu gibi mülklerin, bilhassa daha muahhar tarihli mevzuât ve telakkiyâta nazaran, hukukî bakımdan toprağın *hukuku tasarrufiyesile* birlikte *rekabesine* de malikiyet şeklinde bir temellük'ü istilzam etmediği ileri sürülebilir:

Şöyleki, mülk ve vakıf sahipleri toprağı bizzat kendileri işliyemekte oldukları için *hukuku tasarrufiye* reayanın elinde bulunmaktadır. Bundan başka, mülk veya vakıf sahibinin toprağının *rekabesine* sahip olup olmadığı meselesi de ayrıca münakaşa edilebilir. Umumiyetle hukukcuların bu nevi mülk ve vakıfları *tahsis ve irsât kabîlinden* mülk ve vakıflar ad etmeleri sebepsiz değildir. Çünkü, bu gibi toprak mülklerin temlik edilirken şeriat kitaplarındaki *temlik-i sahih* şartlarına tamamen riayet edilmemiş olduğu meydandadır. Bu sebeple biz, büyük padişah ve vüzerâ vakıfları gibi umumiyetle menfeati âmmeye hâdim büyük tesisler haline girmiş olan bu nevi toprak malikâneleri, mîri âidâtı bir ciheti hayriyeye tahsis edilmiş ve müstakil bir bütçe ile muhtâr bir şahsiyeti hukukiye halinde idare edilen vakıflar ad edebiliriz. Bu vaziyette vakıf ve mülk olan toprağın kendisi değil belki de aslında devlete aid olması lazımgelen her türlü *geliridir*. Toprağın *rekabesi*, mîri topraklar da olduğu gibi, devletin elinde bulunmaktadır.

Halbuki; bizim bu makalede tetkik ettiğimiz mâlikâne-divânî sisteminde tesadüf edilen mülk ve vakıflar tamamen ayrı esaslara istinaden tesis edilmiş gözükmededirler:

a) Bu nevi mülk ve vakıflar imparatorluk devrinin bütün ve serbest vakıflarından farklı olarak, sahiplerine toprağın yalnız mülkiyetine sahib olmakdan mütevellid mahdud haklar temin etmektedirler. Bu

gibi mülkler dahiline devlet, kendisine aid her dürlü hukuk ve rüsumu (divânî hisselerini) toplamak için müdahale etmektedir.

b) Bundan başka, mirî topraklar ve rakabesi devlete âit toprakların *tahsis ve irsât kabîlinden* vakf ve temlikî rejiminden tamamen farklı olarak, burada toprakların mülkiyeti devletin değil hususî şahısların veya hukukî şahsiyetlerin elindedir. Bu suretle vakıf veya mülk olan şey devlete aid rüsum ve haklar değil, belki toprağın rakabesinin mülkiyetidir.

Mirî topraklar rejiminden ve imparatorluk devrinin tipik vakıf ve temliklerinden prensip itibarile bu kadar aykırı düşen bir toprak nizamının hususiyetlerini tebarüz ettirmenin, Türk-islâm toprak hukuku tarihini tenvir bakımından, temin edeceği menfaatlar aşikârdır. Filhakkâ, henüz mevcudiyeti bile malum olmıyan böyle bir toprak nizamının hakikî mahiyeti ile yayıldığı sahanın tayini teşebbüsü, Türkiyede mirî topraklar rejiminin muayyen mintakalarda umumileşebilmek için hukukî, siyasi ne gibi prensiplerle mücadele etmiş olduğunu ve imparatorluk nizamının getirdiği yeniyi daha iyi anlayabilmemizi kolaylaştıracaktır. Yine bu suretle, imparatorluk devrinin toprak nizamının bir tek prensipin tatbiki ile izah edilecek kadar basit ve yeknesak bulunmadığı ve bilhassa aynı dinî esaslardan hareketle bir birine zıd toprak münasebetleri nizami tesis etmek mümkün bulunduğu görülecektir.

Bu suretle biz burada, aynı islam hukukundan hareketle izahı pek alâ mümkün bulunan bu bir birine zıd toprak tasarrufu şekillerinden yalnız birini, muayyen bir mintakada muayyen bir tarihte almış olduğu şekilleriyle tedkik etmek niyetindeyiz. *Hâkana mahsus nufus ve erazi tahrîri defterlerindeki* kayıtlardan istifade ederek bol misal ve rakkam zikir etmek suretile, toprak mülklerin muayyen bir mintakadaki vaziyetini tavsif ve tesbit etmeğe çalışan böyle bir monografinin, toprak hukuku sahasında bazı mühim prensip mes'elelerinin hal edilmesine olmasa bile vaz ve münakaşasına yardımcı olacağını ümid ediyoruz.

Mâlikâne - divânî sisteminin tarifi :

En tipik nûmunelerine bilhassa Rumelinde tesadüf edilen bir nevi bütün ve serbest mülk ve vakfların tetkiki, bize toprak ve toprakla birlikte vakf ve temlikî mümkün olan hakların nevi'lerini göstermeğe kâfidir. Biz burada bu, meseleyi bir tarafa bırakarak, toprak mülkiyetinin alabileceği mühim şekillerden birini, bilhassa Karamandan itibaren büyük bir kısım Şark vilâyetlerinde tesadüf edilen ve *iki baştan tasarruf* tâbir edilen dikkate şâyân bir sistemin mahiyetini izah etmek niyetindeyiz.

Filhakika; bu sisteme göre, imparatorluğun diğer kısımlarında gördüklerimizden farklı olarak, vakf veya mülk olan şey, topraktan ve toprak üzerinde yaşayan köylüden alınan her dürlü vergiler [olmayup, sadece toprağın kuru bir mülkiyet hakkıdır. Bu itibarla, vakf veya mülk sahipleri mülkiyeti kendilerine âit olan bu toprakları işleyen köylüden yalnız bir toprak kirası istemek hak ve salahiyetini hâiz bulunmaktadır. *Mâlikâne hissesi* tâbir edilen bu toprak kirası ise umumiyetle mahsulün (mahsule hububat, bağ, bağçe, bostan ve kovan öşrü ile değirmen resmi dahildir) beşte yedide veya onda biri olarak kabul edilmiştir.[¹]

Bunun hâricinde, toprağın ve toprak üzerinde bulunan köylülerin devlete vermeğe mecbur oldukları bütün diğer hak ve resimler, *divânî* nâmı altında doğrudan doğruya devlete, yâni orada devleti temsil eden sipahi veya 'âmile âit bulunmaktadır. Bu haklar arasında bittabi örf ve âdetlere ve toprağın verim kabiliyetine göre değişen ve mahsulün onda birinden yarısına kadar yükselebilen toprak haracı ile; çift, bennâk, caba, gerdek, tapu, agnâm resimleri ve sâire. gibi şer'î ve örfî bütün vergiler de mevcuttur. Bu vaziyette, her köyün biri *mâlikânesine* diğeri *divânîsine* tasarruf eden iki sahibi vardır ve köylü yetiştirdiği mahsulden bir veya iki onda bir *mâlikâne hissesi* olarak toprak sahibine verdiği gibi, ayrıca bir onda bir veya beşte bir de *divânî hissesi* diye sipahiye vermektedir [²]

[1] Toprak kirası mahiyetinde olan ve toprak sahibine âit bulunan bu *mâlikâne hissesinin* bazen *beşte bire* kadar yükseldiği ve çok defa bu gibi topraklar mahsulünden devletin de ayrıca bir *onda bir* aldığı aşağıdaki fetvâ suretinde de görülebilir.

Mes'ele : Diyârı Halebde hâsılın humsü alınur olub ve eshâbı evkaf aldığımız bizim hakkımızdır *haracı* alursanız erâzi tasarruf iden re'âyadan alun dimeğe kadir olurlarmı ?

Elcevab, aldıkları arzın haracı olmayub vakfın yerinin ecri ise olur

Ketebe Ebüssu'ud

Mes'ele : Bu suretde kadîmden böyle alışmışlar olub *harac* diyü aldıkları ya *ücret* diyü aldıkları ma'lum olmasa hükmü şer'-i şerîf nedir ?

Elcevab, Ol nevâhide vakf olmayub haracı sultânîden, sipahi timarından olan eraziden alınan vazifeye nazar olunub görülür humus ise cümlesi harac idüğü ve öşür ise nısfı harac idüğü sâbit olur

Ketebe Ebüssu'ud

(Bayazıt - Umumî Kütüphane. 4789 numaralı yazma. yp. 39)

[2] «Osmanlı imparatorluğunda zirai ekonominin hukukî ve malî esasları» namı altında tab' ettirmekte olduğumuz kanunlar içinde XX numaralı Erzincan evkaf kanununun 2 inci maddesi ile ona ilave ettiğimiz üç numaralı nottan anlaşılacağı vechile, (926) tarihlerine kadar Kemahda *divânî hissesi* olarak onda iki alındıktan sonra bir onda birde *mâlikâne* diye alınmaktadır. Bayburttta ise; *onda iki* diye sipahilerine e'â ettikten sonra *on üçde bir* dahi vakfa vermek kayd olunmuş bulunmaktadır. Ancak bu tarihlerden sonradır ki zamanın Osmanlı padişahı biri vakfa ve diğeri sipahiye âit olmak üzere, yalnız iki *onda bir* alınmasını emretmiştir (sf, 73). [Bu hususta 12 numaralı nota ve makalenin sonuna konmuş olan kayıtlar arasındaki Malatya kanununa da bakınız.]

Dikkat edilecek olursa görülür ki, burada mülkiyeti devlete ait olan asıl mîri topraklardan esas itibarile ayrı bir kategori teşkil eden bu nevi haracî toprakların mülkiyet hakkı hususî şahıslara âittir.

Filhakika, mâlikâne sahiplerinin toprakları üzerinde haiz oldukları bu mülkiyet hakkı, satmak ve hibe veya vakf etmek, vârisler arasında diğer menkul mülkler gibi ve şer'î hukuk kaidelerine göre taksim edilmek hususlarında mutlak bir mülkiyetin istilzâm ettiği bütün şartları hâizdir ve bu bakımdan Rumelindeki toprak mülklerle tetkik ettiğimiz mâlikâneler arasında hiç bir fark görülmez. Bu itibarladır ki, bâzı vüzerânın Şarkta sahib oldukları mâlikâne hisselerini mu'âdili bir kıymet arz eden Rumeli köylerinin tam ve serbest mülkiyetiyle değiştirmelerine bâzı padişahların müsaade ettikleri de görülmektedir[3]

Bununla beraber, buradaki mülkiyet haklarının, diğer bir bakımdan, tamamen mutlak bulunmadığı da nazarı dikkatî celb etmektedir. Filhakika, mâlikâne sahipleri mülkiyeti kendilerine âit bulunan bu toprakların hukuku tasarrufiyesine sahip bulunmadıkları gibi, bu toprakları köylüye istedikleri şartlarla kiralamak hususunda da serbest gözükmemektedirler. Bu hususta her şey örf ve kanunlarla tâyin edil-

[3] Filhakika, bir numaralı fotoğrafta ikinci Bayezidin mührile musaddak kayıta görüleceği üzere, Davut paşanın vilâyet-i Rumdaki tutarı 7,918 akçe yazar mâlikâne hisseleri «ırakda vâkı' olub tahsil-i hâsı'da 'asır görünmeğin Rumeliinde bunlardan bedel mülk taleb,, itmesi üzerine, Dimetoka civarındaki Kadı köyü zikr olan emlakine bedel, kendisine temlik edilmiştir. Şu halde mâlikâne hisseleriyle Rumelindeki tam ve serbest mülkler değiştirilebilecek şekilde hukuken birbirinin aynı sayılmaktadır. Bu gibi toprak mülklerin her hangi bir mülk gibi serbestce satılıp alınabildiğine ve mirasçılar arasında şer'î miras kaidelerine göre taksim edildiklerine dair de elimizde pek çok misâl vardır. Burada bu gibi hakların serbestce kullanılması neticesi mülkiyet hakkının almış olduğu parçalı ve girift şekiller hakkında bir fikir vermek için bazı kayıtları hatırlatalım: Tokatta bir köyün mâlikânesinin nısfı ve nısf-ı âharın 432 sehinden 248,5 sehmi A y a s a ğ a evlâdının vakfıdır. Bâki 183,5 sehmi B a y r a m h â t u n u n mülküdür. Amasyada bir köyün mâlikânesinin rub'ı imaret vakfı; diğer rub' ve bir buçuk çiftlik yer eşkünc-lü mülktür. Mâlikânenin diğer nısfı ise medrese vakfıdır. Bu vaziyetlerde geriye kalan divânî hisseleri bittabi timara âittir. Çorumda bir köyün mâlikânesinin 15 sehinden iki buçuk sehmine sahip olan Katar oğlu kendi hissесinin gallâttından öşr-ü mahsulî peygamber ruhi için kur'an okumağa ve kalanını da evlâdına vakf etmiştir. Diğer bir köyün mâlikânesinin tamamından rub'unun sülüsânı vakf ve diğer sülüs-ü rub' evlâtlık vakftır. Mâlikânenin geriye kalan üç rub'u ile divânînin tamamı sipahinindir. Bu kayıta sahibsiz kalan mülk hisseleri devletin nasıl ele geçirüb timara ilhak etmekte olduğu da görülmektedir. Aynı şekilde, Sivasa tâbi' bir köyün tamam mâlikânesinin «temam kırk sekiz sehim olduktan sonra üç buçuk sehmi beytülmâl olduğu sebepten beylerbeyi berâtiyle M e h m e d D i v â n e y e timar verilmiş bâki kırk dört buçuk sehinden sekizi ceddî C e m a l b e y ü n türbesine vakf ta'yin olunub bâkisi vakf-ı evlad» olmuştur. (İstanbul, Başvekâlet arşivi, 548 numaralı defter)

miş bulunmakta ve toprak sahipleri ile köylü arasındaki münasebetler, umumiyetle **mîri topraklar** üzerindeki benzer bir şekilde, yâni daimî ve irsî kiracılık münasebetleri tarzında, ceryan etmektedir. Mîri topraklarda toprağı devlet nâmına kiraya veren sipahi ile köylü arasında akdedildiğı zımnen kabul edilmekte olan kira mukavelesinde bir nevi' peşin kira (icâre-i mu'accele) teşkil eden *topu reşminin*, tetkik ettiğimiz toprak rejiminde, mâlikâne sahibi tarafından alınmayub Divâna âit diğer rûsûmla birlikte sipahiye tahsis edilmiş bulunması da, devletin bu husustaki kontrol hakkını kendi memurları vasıtasıyla icra etmek arzusundan ileri gelmiş sayılabilir. Yoksa, tapu resmini mantıkan toprak sahibinin alması lâzımgelirdi. Nitekim, diğer tip vakıflarda da bu hak vakfın mütevellisine âittir [4]:

Şu halde; malikâne sahibi ile köylü yekdiğerine şahsî bir kira mukavelesi ile değil, belki şekillerinin teferruâtı devlet kanunlarıyla tâyin edilmiş bir toprak kiracılığının mükellefiyetleriyle bağlı bulunmaktadır. Toprak, malikâne sahibinin mülkü ad edildiğı halde, onu çiftciye kiralayanlar bu malikâne hisselerine sahibi olan kimseler olmayıp devletin mümessili olan sipahilerdir. Bu sebeple, *tapu resmi* defterlerde sipahiye âit divânî hisselerini teşkil eden diğer rûsûm ile birlikte hesap edilmekte ve *rûsûmu örfiye* meyânında kaydedilmiş bulunmaktadır. Bundan başka, bir çok livâlarda ekseriyetle toprakların mâlikâne hissele-

[4] Ebüssu'ud efendiye âit olan aşağıdaki fetvâda da, tapu resmini sahibi arzın alması lâzımgelceğı kabul edilmekle beraber, diyar : R u m d a iki baştan tasarruf edilen yerlerde bu kaidenin tatbik edilmediğı ve bu vilâyetlerde tapu hakkı ötedenberi sipahilere hâsıl kayd edilmiş olduğı için, kadıların sırf mantıkî bir istidlâlle bu hakkı, emri sultanîsis, vakfa emretmeğe kadir olmadıklarını söyliyör :

Mes'ele: Erazisi bir câmi'e vakf ve rûsûmı örfiyesi sipahi timarı olan vilâyette mahlûl olan yeri mütevellî-i vakfı tapuya verir yoksa sipahimi verir, beyan buyrula ?

Elcevâb; tapu resmi yerin tasarrufu mukabelesinde virilürse yerin rakabesi vakf olıycak menâfi' mukabelesinde verilen dahi vakfın ecri mu'accesi olub sair ücreti seneviye ve ücreti şehriyesi gibi mütevellî zabt eylemek gerekdir. Sipahi aldugı ol yerlerin öşrü, onda bir yahut sekizde bir verilen harâc-ı mukasemesi ve (çift resmi) adına verilen harâc-ı muvazzafı bunun ikisi bile rûsûm-ı şer'iyedendir sipahinin helâl hakkıdır Rûsûm-ı örfiye elinde asla yer olmayan re'âyadan *caba bennâk* adına alınan ve anın emsâli rûsûmdur. İki başlı olmayan erazi-i sultaniyenin tapusu resmi dahi sipahinin idüğü muhakkaktır. Lâkin diyâr-ı Rum ki erazisi iki başlıdır anın resmi tapusunu asla eshâb-ı emlâk ve mütevellî - i vakf alıgelmeyüb sipahiler alıgelüp defâtir-i kâdime ve hâdisede anlara hasıl kayd olunmuştur.

Mahzâ menâfi'-i arz mukabelesinde verilmekle ücreti mu'accedir deyü kuzâ t cümlesini yahut ba'zısının emri sultânîsiz vakfa hükm etmeğe kadir değillerdir

Ketebelu-el-fakir Ebüssu'ut

(Üniversite Kütüphanesi, N. 2761, Yp. 4)

rini bir mülk olarak elinde tutan sahipleri bulunduğu halde, bu mın-takada doğrudan doğruya kendi adamlarıyla veya yarıcılık şeklinde işletilen büyük çiftlik - mâlikâne ler görülmemesi; işletme tarzı ve ziraî rejimin, mîri topraklar üzerinde olduğu gibi, küçük ve mustakil çiftçi işletmelerinden ibaret bulunması da, toprak sahiplerinin köylüyü istediği zaman kovarak toprağı kendi çiftliği, haline sokabilecek kadar mutlak bir şekilde toprak mülkiyetine sahip olma-dıklarını göstermektedir.

Demek oluyor ki, burada mevzu'u bahsolan mülkiyet hakkı, lâ'â-letta'yin her hangi bir mutlak mülkiyetten ve *hukuk ı tasarrufiyesiyle birlikte temellük* hakkından biraz farklıdır. [5]

Sistemin teşekkülü meselesi:

Diğer taraftan; mâlikâne sahiplerinin hakikî sıfatları ve köylü ile olan münasibetlerinin mahiyeti kadar, bu sistemin nasıl, ne gibi hukukî esaslar ve tarihi şartlar dahilinde, teşekkül etmiş bulunduğu meselesi de vazih değildir.

[5] Aşağıdaki fetvâ suretinde, bu şekilde mâlikâne sahibinin mülkü olan şeyin toprağın hukuku tasarrufiyesi olmayıp ancak rakabe-i arz olduğu E b u s s u ' u d e f e n d i tarafından tasrih edilmektedir. Bununla beraber; bu izah tarzı biraz aşağı-da göreceğimiz veçhile, vilâyeti Rumu tahrir ile bu nevi erazi umûrunu bir kanun-nâme şeklinde tespit etmiş olan Ö m e r b e y i n izah tarzına uymamaktadır. Çünkü, mevzu'u bahs kanunnâme, bu nevi mülk toprakların bizzat sahipleri tarafından işlenmesi mümkün iken umumiyetle ve âdet olarak «çokluk» reâyaya kiraya verildiğini söylemektedir. Netekim; (463) numaralı ve 890 tarihli Tokat defterinde Tokat civarında R a z e n b e y köyü için «divânî be-temam timar. Mâlikâne ehli karyenin mülkleridir.» şeklinde bir kayıt da mevcuttur. Halbuki, E b u s s u ' u d e f e n d i nin mâlikâne sahiplerinin topraklarının hukuk-u tasarrufiyesine sahip olmadıklarını tasrih eden fetvâsi sureti şudur:

Mes'ele: Bir karyenin malikânesinden murad yerinin tasarrufumudur, yoksa öşrün hasılımıdır?

Elcevab; Hiç biri değildir, yerin rakabesidir. Sahibinin yer mülküdür (o-kunmuyor) yeri tasarruf eden re'âya müste'cirlerdir. Mâlikâne cânibine ondabir mldir, sekizde birmidir verdikferi yerin ücretidir. Ketebe Ebussu'ud

(Bayazıt, umumî kütüphane, N. 4789. Yp. 39)

Görülüyor ki, mâlikâne sahibini toprağının aşar ve diğer rûsûmâtıyla birlikte hukuku tasarrufiyesinden de mahrum eden ve arzın yalnız rekabesini temlik etmek [veya bu şekilde mülk haline giren bir toprağın yalnız rekabesini vakfetmek] ten ibaret olan bu şekil, imparatorluğun diğer taraflarında gördüklerimizden büsbütün ayrı bir temlik ve vakf sistemi teşkil etmektedir. Bundan başka, bu nevi toprak mülkler, rakabesi devlete ait olan harâci "mîri" toprakların vakf ve temlik edilmiş şekillerinden olduğu kadar, sahiplerinin mülkü olan (memlûk) öşri veya harâci topraklardan da farklıdır. Çünkü; bu nevi sahiplerinin mülkü harâci veya öşri topraklar üzerinde mâliklerinin hukuku tasarrufiyeye de sahip olmaları icabeder. Bu sebeble, bu nevi öşri veya harâci mülk toprakların kiralanma'arı takdirinde erazi kanununu maddelerinin değil, alelâde *müzâre'a* şekillerinin câri olması lâzımgelir. Halbuki, mâlikâne sahibi topraklarını kikiraya vermek hususunda bu gibi haklara sahip ve bu hususta tamamen serbest görülüyor.

Gerçi, bâzı kanunnâme ve fetvalarda bu nevi erazi, basit ve umumî bâzı Fıkıh esaslarına göre tasvir ve izah edilmek istenilmiştir. Fakat, aynı şekilde diğer nevi temlikleri de yapmak pek âlâ ellerinde bulunan Osmanlı padişahları acâba ne için ve ne gibi tarihî şartlar altında, memleketin ancak muayyen kısımlarında bu neviden bir erazi sistemi kabul etmek zaruretini duymuşlardır? Ve böyle bir rejimin toprak münasebetlerinde doğuracağı içtimâî tâbiyetler bakımından namzed olduğu içtimâî, iktisadî inkişafın diğer toprak rejimlerinin neticeleri ile mukayesesi . . . gibi meseleler, bu izahlarda henüz tetkike muhtaç bir halde ortada bırakılmıştır. Bu sebeple, bu meselelere dair bulabildiğimiz fikirlerle edindiğimiz kanaati, noksan bir şekilde de olsa, ortaya koymanın faidesiz olmayacağı kanaatindeyiz:

Bu nevi erazinin teşekkülü meselesini, bizim bildiğimize göre, en iyi izah eden vesika, 982 (1574) tarihlerine doğru Rum vilâyetini tahrir etmiş bulunan Tırabzon sancağı beyi Ömer beyin, bu gün Ankarada Tapu ve kadastro Umm Müdürlüğünde muhafaza edilmekte olan Sivas Mufasssalının başına yazdığı bir mukaddemedir [6].

Bu mukaddemenin aşağıya derc ettiğimiz kısmında Ömer bey, bu nevi erazinin rakabelerinin bazı a'yâna temlik edilmiş olduğunu, yalnız Rumelinde bazı vüzeraya temlik edildiği gibi bütün hukukiyle verilmiş olmadığı için, diğer mülk haracî ve öşri topraklarda olduğu gibi bu gibi topraklardan da harac ve rüsüm alınmakta olduğunu söylemektedir. Filhakika bu gibi mülk sahipleri, topraklarını kendileri işlemeyüb toprağın üzerinde oturan re'âyaya kiralamış vaziyette olduklarından; re'âyaya, bu nevi mülk toprakların her türlü rüsüm ve haracını devlete verdikten sonra, ayrıca bir hisse de, toprak kirası olarak, mâlikâne sahibine ödemektedirler. Ömer beyin mâlikâne - divânî sistemini izah için Sivas kanunnânesine ilâve ettiği kısım bu hususu aşağıdaki şekilde tenvir ve tesbit etmektedir:

Ammâ Amasya ve Sivas eknâfı ki vilâyet-i Rum dimekle ma'ruf bir kaç sancaklardır ol sancakların ba'zı ahvâli dahi vardır Meselâ bir çiftliğin elli yedi akçe ve nısfındany iğir-

[6] Filhakika, Ömer beyin bu mukaddemesi, baş tarafında, Ebüssu'ud efendinin Rumelinde Üsküb livasını tahrir ettikten sonra Üsküb defterinin başına yazdığı meşhur mukaddemesinde, Türkiyede mevcut muhtelif toprak nevelerine atf olmak üzere verdiği izahatın tamamen aynıdır. Şu halde Ömer bey Rum vilâyetinde tatbik edilen mâlikâne-divânî sistemini izah eden Ebüssu'ud efendi Kanunnânesine ancak bir kısım ilâve etmiştir. Üniversite kütüphanesinde bulunan (1807) numaralı bir kanun mecmuasında bu kısım da Ebüssu'ud efendiye atf edilmiş isede aslında, yani Üsküb defterinin (Ankaradaki 160 numaralı defter) başındaki mukaddemede, bu kısım yoktur.

mi sekiz akçe harâc-ı muvazzafından gayrı hububâtdan ve sâir hasılâtdan *iki öşür* alınub birine *öşr-i divânî* dirler sipahi tâifesi alur birine *öşr-i mâlikâne* dirler eshâb-ı emlak ve evkaf alurlar Ve esbâbı bu değildir ki diyâr-ı mez-bûrenin erazisi kaviyye olmağın harâc-ı mukasemsi hums olub nısfı bir tâifeye tay'in ola Ol asla meşru' değildir Belki aslı budur ki ol diyârın hîn i fethinde ehli yerlerinde mukarrer kılınub sâir memâlik-i mahmiye ehli gibi re'slerine *cizye* zarb olub arzlarına *harâc ı muvazzaf* ve *harâc-ı mukaseme* vaz' olunub kendülere temlik olunmayub Beytül-mâl i müslimîne ihraz olundukdan sonra rakabât-ı erazî nâhiye nâhiye ba'zı a' yâna temlik olunub lâkin Rume-linde ba'zı vüzerâ ve a'yana temlik olunan gibi harac-ları ve sâir hukuku bile temlik olunmayub belki mâlin harâc-ı muvazzafın ve harâc-ı mukasemesin Beyt-i Harâca virmek üzere temlik olunub mezkûrlar dahi çokluk yerleri bizzat ta'mir ve istiglâl itmek mûta'assir ve mûte'azzir belki âdeten müstahil olmağın her biri mülkü olan nahiyeleri evvelden tasarruf iden re'ayadan ve gayrılardan ba'zı tâifelere icâre tarikiyle virüb her biri elinde olan yeri eküb ve biçüb harâc ı muvazzaf ve mukasemesin sipahiye virdükden sonra hubûbdan ve bağ ve bağçadan ve bostandan hasıl olan gallâtın öşrünü dahi icâr ı arz diyü mâliklerine virmek üzere terâdisi ile 'akd idüb tarafeynden bunun üzerine tasarruf ve te'amül olunub mürûr-ı-zaman ile mâliklerden ve mutasarrıf olan re'ayadan fevt olanların vârisleri ve halefleri dahi eb en 'anced selefleri ihtiyar itdükleri üslûbu kabul idüb anun üzerine müstemir olmuşlardır *Öşr ü mâlikâne* didükleri budur Cerâ zâlîke ve hurrîre fî evâil-i sene şehri... isnâ ve semânîn ve t's'a mia' (982)*

Burada reâyadan alınacak olan toprak kirasının öşür derecesinde olmasının, daha evvel de gördüğümüz gibi, devlet tarafından tespit ve tahdid edilmiş bulunması şâyânı dikkattir. Fikrimizde; burada devletin aldığı ikinci öşür, diğer mîri topraklarda olduğu gibi, toprağın kirası olmayub, mülk harâcî topraklardan, şer'an onda birden nısfâ kadar, alınması mümkün olan harâc'dır. Bu vaziyette, devletin mîri topraklar üzerindeki köylülerden aldığı öşrün de (mülk öşri toprak) ların mahsulünden sadaka nevinden verilmesi lâzımgelen ve Kur'an da mevzu bahis olan öşür olmayub bir nevi toprak kirası haraç olduğu muhakkaktır. Yalnız, hîn i fetihde sahiplerinin elinde mülk

[*] Bu makalede mevzu'bahis kanunların heman hepsi «2» numaralı notta ismi geçen eserimizde aynen basılmış olacaktır. Burada ancak şimdiye kadar basılmış olanlara ait sayfa numarası zikredebilmekteyiz.

olarak bırakılan haracî topraklardan alınan harac ile; rakabesi devlet in elinde olan bir nevi (gayrı memlûk haracî topraklar) addedilen mirî toprakların kirası olan *harac* arasında bir fark vardır ve divânî - mâlikâne sisteminde devletin aldığı haracı ancak (sahiplerinin mülkü haracî topraklar) dan alınan birinci nevi toprak haracına benzetmek mümkündür. Bu vaziyette ise; devletin mirî topraklardan da, biri mâlikâne - divânî sistemindeki malikâne sahibinin, rakabesi kendisine ait olan bir toprağın kirası olarak, malikâne hissesi kabîlinden aldığı bir öşür; diğeri, divânî hissesi halinde suret-i umumiyyede bütün toprak mahsüllerinden aldığı bir harac olmak üzere iki öşür olması lâzım gelirdi. Fakat, ilerde de göreceğimiz vechile hakikatte böyle iki öşür almak hakkını Devlet her yerde istimâl etmem. ktedir. Bundan başka; Ömer bey tarafından toprağın bu gibi mâlikâne hissesi sahiplerine temlik edilirken *temlik-i sahih*'in şartlarından [7] biri olarak fıkıhçılarının zikrettikleri vechile, bu toprakların Beytül-mâl tarafından satılıb sümnü istifâ edilmiş olduğunun tasrih [edilmemiş olması da dikkate şayandır. Bilâkis, Müverrih Âli'nin kün-hül abbârının ilerde zikredeceğimiz fıkrasına inanmak lâzımgelirse; bu nevi mülkler Timur vartasında kendisine sadâkat gösteren adamlarına Çelebi Sultan Mehmed'in va'd ve inâyet etmesile meydana çıkmıştır. Bu vaziyette, rekabeleri ile yapılmış olan bu gibi temlikleri de, diğ er sultan ve vüzerâ vakıfları gibi, tahsis ve irsâd kabîlinden ad etmek imkânı görülmektedir. Bununla beraber, Ömer Hilmi bey ahkâm ül-evkaf'ında erazi-i emiriyeden iken tahsisât kabîlinden olarak gayr-ı sahih bir şekilde vakf edilmiş olan yerlerin alabileceği şekilleri tahlil ederken yalnız rakabenin temlikinden ibaret böyle bir şekil zikr etmemiştir. (Sahifa: 57)

Bundan başka; Sivasın tahrir emini Ömer bey yukarda aynen

(7) Profesör Ebül'ulâ Mardin ahkâmı Erazi notalarında (338 senesi) temlik - i sahih - i şer'î ile temlik olunan eraziye şöyle târif ediyor "müsevvig-i şer'î mevcut ve Beytül-mâl menfaat ve maslahat mütehakkik olduğu halde İmam-ı müsliminin emri ile erâzii emriyeden bilifraz satılıb sümnü alınmış olan yerlerdir., (Sf. 17). Ve şu şartların hâdisede ictiması aranmak lazım gelir, bu şartlardan birinin fıkdanı sıhhat-ı temlikî ihlâl eder diyor: 1- Müsevvig 2- maslahatı âmme 3- Arzın mîriyeti 4- müfreziyet 5- vücud - i 'akd - i bey' 6- Mu'accelen istifây-i sümün 7- Emri Üllemer.

Ahkâm ül-ev-kaf ismindeki kitabın müellifi Ömer Hilmi efendi de satılıp parası alınmak şartlarının ehemmiyeti üzerinde ısrar ediyor:

Mes'ele: 130

Mücerred temliknâme ile temlik - i sahih hasil olmaz.

Şöyleki, bir kimse arazi-i emiriyeden bir kıt'ayı mesâil-i sâbıkda beyân olunduğu vech üzere şirâ - i sahih ile câaib-i beyt-ül-mâlden iştirâ etmeksizin ol kıt'a kendüye meccânen temlik ve yejine temliknâme i'ta olunsa temlik-i sahih hasil olmuş olmaz. (Sf, 55)

zikredilen fıkrasında, mâlikâne - divânî sistemindeki mülk sahiplerinin kendilerinin bu suretle tam mânasile mülkleri olan toprakları « çokluk » bizzat işlemeyüb rea'yaya kiraya verdiklerini kayd etmektedir. Burada « çokluk » tabirinden ne anlamak lâzımg geleceği ve sahipleri toprağı bizzat kendileri işlemek istedikleri takdirde, reâyayı yerlerinden kovub çıkarabilib çıkaramıyacakları, yâni reâyanın toprak kiracılığı vaziyetinin irsî ve daimî kiracılık şeklinde olup olmadığı mes'alesi de mühimdir. Yukarda Eb ü s s u' d efendiye âit bir fetvâ suretini tahlil ederken [not 4], mâlikâne sisteminde mülk olan şeyin yalnız rakabe olup, hukuku tasarrufiye ile rüsûm ve âşarın Beyt-ül-mâlde kalmış olması lâzımgeldiğini söylemişdik. Mülk sahiplerinin tapu resmini alamamasının sebebini de ihtimal bu şekilde izah edebiliriz. Filhakika; ortada çift akçesi ve tapu resmi gibi çiftçi işletmeleri bütünlerinin aynen muhafazası ile alâkadar vergileri toplayan bir sipahinin (devlet memurunun) bulunduğu düşünülecek olursa; mülk sahiplerinin reâyaya tarafından işlenen toprakları hukuku tasarrufiyeleriyle birlikde ellerine geçirmek hususunda serbest bırakılmıyacakları da kolaylıkla anlaşılır. Aksi takdirde, ancak reayadan ve müstakil reaya çiftliklerinden alınması mümkün olan bu gibi rüsûmdan sipahilerin mahrum kalması lâzımgelir. Filhakika ; bu mıntakada her şey, köylünün temâmen devlete ait bir toprak üzerinde kiracı vaziyetinde olduğunu gösterir bir şekilde cereyan etmektedir. Bu sebeble, bu mıntakaya ait yazılan defterlerde mevcut kayıtların hiç birinde reayadan ayrı ve mülkiyeti kendisine âit bir toprak üzerinde kendi çiftini yürüten ve yahut topraklarını çiftlik-malikâne şeklinde işleten bir takım mülk sahiplerine rastlamamız da bu hususta mânidardır. Şimdiye kadar istisnâî olarak yalnız bir köyün malikânesinin karye reâyasının bulunduğunu görmüş olduğumuzu yukarda (5) numaralı notta kaydetmiştik.

Görülüyor ki ; Ömer beyin mâlikâne-divânî sistemini izah tarzı, mühim olmakla beraber, tam değildir. Çünkü, bu izahda rekabât-ı erazinin nâhiye nâhiye kendilerine temlik edildiğinden bahsettiği âyan kimlerdir ve bu topraklar kendilerine ne gibi şartlar altında ve ne zaman temlik edilmiştir? . . gibi mühim meseleler tenvir edilmemiştir.

Bu hususta tesadüf edebildiğimiz dikkata şâyan malumat, müverrih Âlinin bu meseleye dair verdiği izahat arasında bulunmaktadır. Bu izahata nazaran mâlikâne-divânî sisteminin bu mıntakada ilk defa Çelebi Sultan Mehmet tarafından kurulmuş olması lâzım gelir [*].

Mâmâfi bu noktai nazar, bütün bir erazi rejiminin hangi bir zemin üzerinde ve ne gibi şartlar altında vücuda gelmiş olduğunu tasrih et-

[*] Kün-hül-ahbar, cilt: 4; sf, 38.

meden günün birinde bir padişah tarafından âdetâ ihdas edilebileceği-ne inanmış gözüktüğü için, muhtacı tetkiktir.

Filhakika; müverrih Âli Küh-ül-ahbâr ismindeki tarihinde, divânî-mâlikâne sisteminin Sivas ve Amasya taraflarında teşekkül tarihini, Çelebi sultan Mehmet devri olarak tespit etmektedir. Fakat, fetret devrinde çok müşkil vaziyette kalmış olan şehzade Çelebi Mehmedin tahta çıkınca taraftarlarına Rum vilâyetinde bu tarzda temlikler yapacağını vadettiğini ve tahta geçtikten sonra da te'ahhutlarında durup adamlarına bu şekilde toprak gelirleri tevzi ettiğini kaydeden tarihçi, yapılan tevzi'lerin ne için bu şekilde yapılmış olduğunu ve bu havalide eskiden mevcut toprak mülkiyeti nevilerini izah etmemiştir. Filvâki; bilâhere padişah olan şehzade Çelebi Mehmed, kardeşleriyle yaptığı taht kavgaları esnasında düştüğü müşkül vaziyetlerde kendisine yardım etmiş olan adamlarına zengin timarlar veya, kendisinden evvel gelen ve daha sonra gelecek olan padişahların yaptığı gibi, tam ve serbest temlikler de va'd edebilirdi. Acaba ne gibi zaruret ve mülâhazalarla böyle i k i l i bir sistem ihdâs etmeye mecbur kaldı? Diğer taraftan, kendilerine bu şekilde vaitlerde bulunulan ve şehzadeye müessir bir şekilde yardım edecek vaziyette olan bu taraftarlar acabâ kimlerdi? Ve kendilerine *divânî hisselerinden* müteşekkil yarım timarlar yerine *malikâne hisseleri* de tevzi' edilmiş olması lâzımgelen bu kimseler niçin diğer nevi mükâfatlar ve dirlikler yerine devlete karşı hiç bir mükellefiyeti olmayan böyle bir kuru mülkiyet hakkı bahşeden bir temlik istediler ve onunla iktifâ ettiler? Bundan başka, Âlinin «el'an Rum vilâyeti beylerbeyliğinde vâki timarın nısı malikâne olmağa *sebeb budur*», «memâliki Osmaniyede andan gayri yerde bu kanun câri değildir» demesine rağmen; ileride göstereceğimiz veçhile, bu sistem Çelebi Mehmet devrinden ve hattâ Osmanlı idaresinden evvel aynı memleketlerde ve yine Osmanlı idaresinde buralarla birlikte diğer bazı mıntikalarda da tatbik edilmiştir. Şu halde mevzu'u bahs sistem, Çelebi Mehmet tarafından ve yalnız Rum vilâyetine mahsus olmak üzere, hiç yokdan, ihdas edilmemiştir. Bu sistemi izah için islâm toprak hukukunda daima mevcut bulunmuş olan bir takım dinî-hukukî prensipleri zikretmek de mümkündür. Fakat, asıl mesele daima mevcut bulunmuş olan bu esasların ne gibi şartlar dolayısıyla buralarda kabili tatbik görülmüş olmasının tâyinidir. Biz burada, bu meselelerin tetkikine geçmeden evvel, müverrih Âlinin zikri geçen metnini gözden geçirelim [8]:

[8] Küh-ül-ahbârın matbu nushalarının dördüncü cildinde kayıtlı bulunan mevzu'u bahs fıkrada "vilâyeti Rum,, ta'birinin, câhil bir müstensih tarafından, metin daha manâlı bir hâle sokulmak için, mütemadiyen "Rumeli,, şeklinde kopya edilerek o suretle tabedilmiş olması, büyük yanlışlıklara sebep olacak bir hata menba'ı teşkil etmektedir. Filhakika; metindeki ma'nâsızlık nazarı dikkatimizi celbettiği için, matbu' nushadaki fıkrayı (Üniversite kü tûphasında; Yıldızdan gelen kitaplar arasında (184) numarada kayıtlı) bir yazma nusha ile karşılaştırmak suretile, bu tab' yanlışlığını meydana çıkardık ve bizim karşılaştırdığımız yarım sahife içinde daha bir kaç kelimenin de atlanmış olduğunu gördük.

«Ol tarihte Sultan Mehmed Amasya sancağında cilvenümün ve sinn-i şerîfleri mertebe i buluğundan dîn ammâ kiyâset ve ferâsetle 'âkil ve zû-fünûn olmakla Timur han fitnessi bertaraf olunca Amasya da dernek etdi. Hattâ Timur han tatar zümresine ılgar ferman edip gitdikde etrafa münteşir olup ol havaliye uğrayan (burada okunamayan beş altı kelime var) leşker ile cenk ve on yedi defa kıtâl ve ahenk idüb hidmetindeki guzât bu vartalardan halâs ve kendüsi mesned-i saltanatla felâh-ı hâs buldukda bize 'inayetin ne veçhile melhuzdur deyü istihbar ettiklerinde ol savaşlarda bulunanların esâmisi zabtoludup ba'd el-cülûs Vilâyeti Rum beğlerbeğliğinde vâkı' timarlar onlara şolveçhile tevzi' oluna ki her timarın nısfı mahsûl-i şahâne ve nısf-ı âharı rüsûmu mâlikâne ola Filvâki' 'ahidlarına durub cülûsu hümâyun müyesser oldukta ol guzâtı muktezâlarınca ri'ayet buyurdular ilel'ân vilâyeti Rum beylerbeğliğinde vâkı' timarın nısfı mâlikâne olmağa sebeb budur memâlik-i Osmaniyede andan gayri yerde bu kanun cârî değıldir» (Sf. 38).

Görülüyor ki, müverrih Âlinin bu mes'eleye dair verdiği malûmat, gayet kıymetli olmakla beraber; mes'elenin istediğimiz şekilde tenvirine hizmet edecek kadar sarih ve esaslı değıldir ve yukarda (sf, 127) zikredilen Ömer bey kanununda kendilerine rakabât-ı erâzinin temlik edildiği mevzu bahs olan bâzı âyân'ın Çelebi Mehmed'in mükâfatlandırdığı adamlar olup olmadığı meselesini de cevabsız bırakmaktadır.

Filhakika; bu neviden temliklerin, biraz aşağıda göreceğimiz şekilde, bilhassa «kadım Rum» vilâyeti ismi yerilen mıntakada toplanmış bulunması ve bu merkezden uzaklaşdıkça yavaş yavaş ehemmiyetini kaybederek büsbütün ortadan kalkması sebepsiz değıldir. Daima aynı şer'i esaslara dayanarak aynı temlik haklarına sahip olan İmamların, aynı prensiplerden hareketle bu şekilde yekdiğerinden farklı temlikler yapmış olmaları izaha muhtaçtır.

Diğer taraftan; daha evel söylediğimiz gibi, bu şekildeki temliklerin Çelebi Mehmedin sultanlığı zamanından çok evvelki zamanlardanberi Türk-İslâm memleketlerinde tatbik edilmekte olduğu da muhakkaktır. Aynı şekilde, mâlikâne-divanî ikiligi, yalnız vilâyeti Rumda değıl fakat Anadolunun bir çok yerleriyle Suryede de izlerine tesadüf etmek ve islâm erazi hukukuna nazaran her yerde mevcut

bulunabilmesini her zaman izah etmek mümkün olan bir sistem teşkil etmektedir. İşte biz, mevzu' bahs sistemin bu mıntakada ne gibi sosyal ve tarihi şartların ve hukukî pirenslilerin te'siri altında teşekkül etmiş bulunduğu meselesinin lâyıkiyle izahının, çok müşkül olduğunu takdir etmekle beraber, tenviri yollarını araştıracağız. Bu meselelerin bu makalemizde kat'i bir şekilde hal edilmiş olmasalar bile, sarih bir şekilde vaz' edilmiş olmalarını bir kazanç telekkî etmekteyiz.

Malikâne - divâni sisteminin eskiliği:

Fıkrimizce; Sivas, Amasya ve Malatya mıntakalarında bu sistem Çelebi Mehmedin sultanlığı zamanında ihdas edilmiş olamaz ve esasen böyle bir ihdâsın izahı da ayrı bir mesele teşkil eder. Filhakkı; Kün-hül-ahbar'da müphem bir şekilde yazıldığı gibi, şehzade Çelebi Mehmede müessir bir şekilde yardım etmiş bulunan ve bu sebeble kendilerine timar tevzi olunan kimselerin bu mıntakada daha evvel esasen bu şekilde bir mülk ve dolayısıyla nüfuz kazanmış kimseler olması lâzım gelir. Veyahut öyle tasavvur olunabilir ki; Çelebi sultan Mehmed tarafından kendilerine verilen hisseler, (esasen ötedenberi sahibi bulunan ve daha evvel hîn-i fetihde sahiblerinin elinden alınmamış olan *mâlikâne hisseleri* olamayacağından) padişaha âit bulunan Haslardan ayrılmış *divâni hisseleridir*. Bu surette; Çelebi sultan Mehmed, o mıntakada bütün toprakların malikânesi esasen daha evvel tutulmuş olduğu için; tarafdarlarına ancak divâni hisselerinden müteşekkil timarlar ve'd edebilmiştir ve yahut sadece eski mülk sahiplerinin mülkiyet hukukunu tanımakla iktifa etmiştir. Velhâsıl, Kün-hül-ahbârın mevzu'u hahs fıkrası, Çelebi Mehmed tarafdarlarına dağıtılan hisselerin mâlikâne yahud divâni hisseleri olup olmadıklarını tâyin bakımından kâfi derecede sarih degildir. Mâmafih; bir Osmanlı padişahının kendisi için pek büyük hizmetler ifa etmiş olan adamlarına, böyle fevketlâde vaziyetlerde lâ'aletâyin bir timardan ziyade, daha makbûl olacağında şübhe olmayan mâlikâne hisseleri va'd etmiş olması icab eder.

Bu sebeble Sivas defteri mukaddemesinde Ömer beyin kendilerine mâlikâne hisseleri temlik edilen kimselerin bâzı a'yân olduklarını tasrih etmiş olması daha mühim ve fıkrimizce hakikata daha yakın bulunuyorsa; fethi müteâkıb, toprakların rakabesinin evvela devletin eline geçtiğine ve bilâhara temlikler yapıldığına dair olan mutalaa, tamamen *farazî* bir mahiyettedir ve Osmanlı devrindeki nizamdan evvel âit bir *mebde' tasavvuru* ihtiyacından doğmuş bulunmaktadır. Çünkü, ilk Osmanlı padişahlarının istilâ ve ilhak etmiş ol-

dukları Anadolu beylikleri aksâmında, toprak temellükü şekilleri bakımından, esaslı ve ihtilâlcî bir değişiklik yapmamış oldukları keyfiyeti fikrinizce daima hatırdâ tutulması lâzımgelen bir esas noktadır.

Filhakika; Osmanlı İmperatorluğu zemîni daha müsait bularak ve yahut din, tarihî ân ve coğrafi vaziyet farkının tevlit ettiği daha büyük bir şiddet ve hayatiyetle çakpub yıkarak kendisine mahsus bir nizâmı daha fazla yaratabildiği Balkan memleketlerinden farklı olarak; buralarda ciddî bir mukavemete uğramış ve daha ilk günlerden itibaren, ta'vizler yapmak mecburiyetini hissetmiştir. İhtimal, daha eskiden muhtelif tarihlerde bu mıntakaları kendi çerçiveleri içine almış bulunan Türk — İslâm devletleri de aynı vaziyette kalarak yerli büyük toprak sahiplerinin mülkiyet haklarını tanımağa mecbur kalmışlardır. Bu suretle, buralardaki toprak mülkiyeti şekillerini çok eski zamanlara kadar çıkarmak mümkün gözükür. İşte bu sebeble diyebiliriz ki; mevzu'u bahs malikâne — divânî sistemi, umumiyetle yerli toprak sahipleriyle fatih devletlerin adamlarını aynı zamanda ve aynı toprak üstünde tatmin etmek ihtiyacının bir vasıtası gibi tatbik edilmiş bulunmakta olduğu muhtemeldir. Bu hususta fikrimizi te'yid edecek misâlleri ilerde zikr etmek fırsatını bulacağız. Burada; toprağın bu iki baştan tasarrufu sisteminin Osmanlılardan evvel, Anadolu ve Suryenin muhtelif aksâmında ve hattâ Selçukilerde de mevcut oluşuuna dair deliller mevcut bulunduğunu kayt etmekle iktifa edelim [9].

Diğer taraftan; bizim tetkik ettiğimiz erazi tahriri teftelerinde Osmanlı fütuhâtından evvel Anadolu beyliklerinde de bu iki başlı sistemin mevcudiyetini gösteren sarîh kayıtlar mevcuttur. Meselâ

[9] Bu hususta Prof. Fuat Köprülünün "Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine te'siri", ne dâir olan tetkiklerinde, tîmarlar bahsinde, (sahife, 225; not. 3) mevzu'u bahs olan ve Kirman Selçukilerinde Oğuz askerlerine i k t a ' edilmiş mıntakalarda bu askerlerin ve z i r i n toprak mâlikânelerinden de, tıpkı reâyadan aldıkları gibi, «hums ve öşürü divânî» aldıklarını kaydeden bir fıkrayı hatırlatabiliriz. Fikrimizce; bu nottaki «Divânî» kaydı, bizim tetkik ettiğimiz malikâne-divânî sisteminin Kirman Selçukilerinde de daha o zamanlar mevcut bulunduğunun bir âlâmetidir. Ve "humsü divânî", de kuvvetle tahmin edilebilirki; ziraî mahsullerden alınan ve mâlikâne hissesi olan öşürden ayrı bulunan ve tetkik ettiğimiz sistemde divânî hissesi tâbir edilen öşür veya humusdur. "Hums ve öşürü divânî", diye bir arada ve mübhem bir şekilde yazılması da bâzı yerlerden hums ve bâzı yerlerden öşür olarak alınabilmesinin neticesi gibi telekkî edilebilir. Esasen, Türkiyede bu nevi malikâne hisselerini ellerinde bulunduran vakf ve şahısların bir çoğunun Osmanlı devrinden evvelki zamanlara ait olduğunu göstermek her zaman mümkündür (Bu hususta bu makalenin sonuna konmuş olan kayıtlara bakınız. Burada zikredilecek olan numaralar bu kayıtlara aittir).

aşağıda [10] görülebileceği üzere, Kayseri vilâyetinin «emlâkine kadîm-ül-ey-yâmdan iki baştan tasarruf olunub» bir «başı» divânî nâmı altında timara ve diğer «başı» ise, mâlikânelerine zabt olunmaktadır. Bundan başka, bu mıntakada memleket feth olalıdanberi evkaf ve emlâke nesih târi olmamıştır. Aynı şekilde, Malatyada bir çok köylerin yalnız mâlikâneleri ötedenberi vakftır: Meselâ, 1 ve 5 numaralı kaytlarda zikr edilen karye ve mezre'aların be-temam mâlikânesi fetihten 68 yıl evvel Süleyman paşa tarafından Hoşkadem Sultan nâmına Beytûlmâle emin olan zatten satın alınmıştır. [14] numaralı kayıttaise; Beytûlmâlden bir köyün böyle eski zamanlarda yalnız mâlikânesi değil belki her iki «cânibi» birden satın alınmıştır. Aynı kayıtlardan diğer bir köyün Sultan Çakmak zemandanberi cânib-i mâlikânesi ve merhum İnal Sultan murabba'ı ile ise cânib-i divânîsi, ibtidâ-i feth gelince (min gayrı tebtîl) vakfiyet üzere tasarruf oluna gelmekte olduğu anlaşılmaktadır [kayıt, 3]. Diğer ka'zık öylerin ise mâlikâneleri ile birlikde cânib-i divânîleri de vakıftır. Malatyada bir köyün yalnız mâlikânesi Kadı Kasım evlâdının mülkü iken; Sultan Gori ayrıca cânib-i divânîsini de rızkiye tarikıyla temlik etmiştir [kayıt, 9].

Malikâne - Divânî sisteminin sâhası ve yayılış tarzı:

Bu sistemin bilhassa o zamanki idarî teşkilata göre, Amasya, Çorum, Tokat, Sivas ve Şarkî Karahisar livâlarından müteşekkil bulunan (Kadîm Rum) vilâyetinde geniş bir saha dahinde tatbik edilmiş bulunması da ayrıca dikkate şâyandır. Filhakika; bu vilâyetin bir çok yerlerinde, istisnâsız olarak, bütün toprak mâlikâne — divânî şeklinde iki baştan tasarruf edilmektedir. Bu suretle, Sultan Süleyman tahrirlerinin neticelerini gösteren istatistiklere göre, bu vilâyetin (21) kûsûr milyon akçe tutan umumî gelirin (15) kûsûr milyonu divânî hissesi; (4) kûsûr milyonu ise, malikâne hissesi olarak hesap edilmiştir [Başvekâlet arşivi 584 numaralı defter]. Malikâne hissesinin köylerde yalnız mahsulât öşüründen ibaret olduğu; halbuki, divânînin öşürle birlikte bütün rûsûmu örfiyeyi ihtiva ettiği düşünülecek olursa; mezkûr dört milyon mâlikâne hissesinin ehemmiyeti meydana çıkar.

[10] Vilâyeti Kayseriye

Vilâyeti mezbûre kadîm ül-eyyâmdan iki baş mutasarrıf olunub bir başı divânî timara ve bir başı mâlikâneye zaptolunur imiş. Mâlikâne hissesinin ba'zı vakıf ve ba'zı mülk olub memleket feth olalıdan evkafa ve emlâke nesih târi olmayup vakfiyet ve mülkiyet tarihiyle tasarruf olunur imiş Padişâh-ı 'alampenâh dahi ber kararı sâbık mukarrer eyledi deyü (defteri köhne) de mestûr El'an gine ber kararı sâbık mukarrer (906 tarihli Kayseri defteri, İstanbul, Başvekâlet Arşivi, No 67).

Bu hususta daha sarîh bir fikir vermek için, ekseri toprakların rakabesinin mâlikâne hisseleri halinde hususî şahıslar veya vakıflar elinde bulunduğu bazı livâları ayrı ayrı tetkik edelim:

Amasya livâsında mevcut (509) köyden istisnâsız hepsinin sipahisinden (hâslarda emîn veya âmilinden) başka bir de mülk sahibi vardır ve buralardaki bütün vakfların ancak böyle sadece mâlikâne hisselerinin vakf edilmesi suretile husule gelmiş olduğu görülmektedir. Bu vaziyet neticesinde Amasya livâsının akçe olarak senelik geliri şu şekilde tâksim edilmiş bulunmaktadır:

2.711.979	Hâs ve timarlara âit divânî hisseleri
1.014.987	Evkaf ve emlâk elinde olan mâlikâne hisseleri
6.340	Şehirlerdeki ihtisab rûsûmu
11.976	Muhtelif hizmetlere mukabil müsellemler addedilenlerin
3745.285	Yekûn topraklarının yazısı.

Çorumlu livâsında da (470) köyden büyük bir ekseriyetinde sipahilerinden başka ayrıca birde mâlikâne sahibi bulunmaktadır. Bu vaziyette mezkûr livânın akçe olarak senelik geliri şu şekilde taksim edilmektedir:

1.989.431	Divânî hisseleri
838.571	Mâlikâne hisseleri
8.726	Müsellemlere ait hisseler
2.000	İhtisab rûsûmu
2.838.731	Yekûn

O zamanki teşkilâta göre; Kadîm Rum vilâyetinde ayrı bir grup halinde tedkik etmek mümkün olan Tokat, Zile, Turhal, Artuk İli ve Sivas kazalarından müteşekkil mıntakada da, mevcut (802) köyden hemen hepsinde mâlikâne hissesi bulunmakla beraber, mâlikâne hisselerinin ba'zen bir köyün mâlikânesinin kırk parçada beş parçası gibi kesirli parçalar haline inkilâb ettiği ve umumiyetle divânî hisseleri sahipleri olan sipahilerin eski mülk ve vakıf sahiplerinin ellerinden mâlikâne hisselerinin bir kısmını da almış oldukları nazarı dikkati celbetmektedir. Burada sistem tedennîde olmakla beraber; henüz her tarafta bütün hususiyetlerle hükümrân olmaktadır. Bu hususta bir fikir vermek için Tokat kazasında mevcut (272) köyün senelik gelirinin divânî ve mâlikâne sahipleri arasında ne şekilde taksim edilmekte olduğunu gözden geçirelim:

1. 726. 638	Divânî hisseleri
425. 437	Mâlikâne ,,
6. 648	Müsellemlerin elinde olanlar
2. 158. 723	Yekûn

Sivas kazasındaki (217) köyün geliri ise şu şekilde taksim edilmektedir.

1. 058. 728	Divânî hisseleri
373. 730	Mâlikâne »
<hr/>	
1. 432. 730	Yekûn

Bu cedvellerde, mâlikâne hisselerinin divânî hisselerine nazaran nisbetlerinin azalmaya başlamış olduğu nazarı dikkate çarpmaktadır.

Kadim Rum vilâyetinde ikinci bir gurup teşkil eden ve Kara Hisârı Şarki, Niksar, Koylu Hisar, Ünye, Samsun, Bafra, ile birlikte (14) kazadan teşekkül eden mıntakada ise; Mâlikâne — divânî sisteminin mevcudiyetini gösteren hususiyetler bâriz bir şekilde bulunmakla beraber; bu mıntakada systemin inhilâl halinde bulunduğunu söylemek mümkündür. Meselâ; mâlikâne-divânî sisteminden tamamen farklı olarak bu mıntakada hissesiz ve iştiraksiz mustakil vakıflar ve mustakil timarlar teşekkül etmiş ve bu surûtle bir çok yerlerde iki başdan tasarruf sistemi lağvedilmiş bulunmaktadır. Bu vaziyette; mevzu'ubahs (14) kazada mevcut olan (1. 967) köy ve (579) mezre'adan (97) köy ve (20) mezre'a ayrıca ve bütün olarak vakıf haline girmiş mâlikâne hissesi halindeki vakıf ve mülklerin bir kısım ise, ekseriya sipahi timarlarının divânî hisselerine ilâve edilerek, ancak mahdut bir kaç köyde tam olarak mevcut kalabilmiştir. Bu sebeple; evkaf ve emlak hisselerinin nisbeti bu mıntakada 1/7 ye yakın bir hale düşmüş, yani 7.319.476 akçe tutan senevî umum gelirin içinde ancak 1.097.785 akçeyi bulabilmiştir. Halbuki; mâlikâne - divânî sisteminin tam olarak hükümrân olduğu mıntakalarda bu nisbetin 1/3 e yakın bulunması icabetmektedir.

Trabzon, Kemah, Bayburt ve Malatya livâleriyle teşkil edilen (Hâdis Rum) vilâyetindeki vaziyet de dikkate şâyandır. Filhakika; bu vilâyetin hıristiyanlardan alınan Trabzon livâsında Yavuz Sultan Selimin validesine âit olmak üzere, İmparetorluk devrinin vakıfları tipinde bir bütün ve serbest vakıftan başka mâlikâne-divânî sisteminin ve şahsî mülk veya evlâtlık vakıfların bir tek misâline tesadüf edemeyişimiz sebepsiz değildir. Çünkü, bu mıntakada Osmanlı padişahları büyük toprak sahiplerinin mülkiyet haklarını tanımaya mecbur kalmamışlardır. Trabzon livâsına âit tahrir defterlerinde bir çok toprak mülkleri üzerinde «Asılda Tekfürün imiş padişah emri ile timar olundu»; «Asılda Tonohos manastırının vakfı imiş padişah emri ile timar olundu. Öşrün ve rüsûmun sahib-i timara verildikten sonra âhar kimesneye bir akçe ve bir habbe yirmeyeler deyü emrolundu»; «Asılda Tekfürün mülkü imiş Hudâvendigâr hazretleri Trabzona geldikten

sonra hassa-i hümayun için zabd olundu». Hatta, «aslında Şemseddin oğlunun imiş ki Rum İline sürmüşler, padişah emriyle timar olundu»; «Aslında bir sureti (?) ... nâm kâfirin imiş bir sureti ... nâm kâfirin imiş fevt olub kimesneleri kalmadığı sebebden padişah emriyle timar olundu.» diye bir çok köy kaytları mevcuttur. (defter numarası, 584). Bu suretle Tırabzon livâsında senelik gelirin akçe olarak taksim edilmiş şekline nazaran, emlak ve evkafın vaziyeti malikâne-divânî sisteminin hükümran olduğu sahalardan büsbütün farklı olarak aşağıdaki şekli almıştır:

1. 932. 099	Padişah hasları (1. 172. 724 akçesi cizye)
445. 931	Mirlivâhasları
2. 024. 084	Zu'ama ve sipahilerin timarları
244. 184	Mustahfazan-ı kılâ'
89. 700	Azebânı kılâ'
384. 545	evkafı valide i merhum sultan Selim han ma'a zâviye
3. 911. 822	Yekûn

Vakıflara âit olan (348. 545) akçenin (342. 938) akçesinin bir tek büyük vakfa âit olup geriye kalan bir kaç bin akçenin Körtonda Hacı Abdullah bin Kasım Halife tekyesine ve Yakub dedeye tahsis edilmiş olması şayanı dikkattir.

Halbuki: hâdis Rum vilâyetinin diğer livalarında, meselâ Kemah, Bayburd ve Malatyada, Trabzondan farklı olarak, iki baştan tasarruf sistemi mevcuttur. XX numaralı Erzincan evkaf kanununun 2 numaralı fıkrasile bu fıkraya ilâve edilen 3 numaralı notta bu hususda sarîh malumat mevcut olduğunu yukarda kayd etmiştik [11]. Uzun Hasan kanunlarında divânî hissesinin onda iki (humsu divânî) olduğu halde Osmanlı padişahlarının ancak öşür alınmasını münasib gördükleri de aynı kanunda görülmektedir[12]. Bundan başka Kemah ve Bayburtta

[11] 122 inci sayfadaki iki numaralı nota bakınız.

[12] Bu hususta bir fikir vermiş olmak için, İstanbulda, Başvekalet arşivinde bulunan 922 tarih ve 7 numaralı defterden Erzincan ve Bayburd livâları kanunlarının bizi alâkadar eden fıkralarını ve bu fıkraların hükümlerini tâdil eden muahher tarihli diğer bir Erzincan Kanununun yukarda mevzu'bahs parçasını burada aynen zikredelim:

«Ve vilâyet-i Erzincan'ın vakf olan kurâsından 'an Kadîm onda üçü alınugelüb ikisi *divânî* ve birisi *malikâne* ki vakf için alınır imiş Girü evvel üzere onda iki divânî ve birisi vakf için kayd olub divânîsi timar olub ve vakfiyesi mesâcid ve medârisin mülâzimine tâyin olub yerlü yerine kayd oldı»

«Ve vilâyet-i Bayburd ve kurâsından ki behre alınur imiş 'an kadîm bu ki on üç kiledede dört kile alınur imiş Üçü *divânî* ve birisi *malikâne* imiş

Bu sistemin ancak izlerine tesadüf edilirken Malatyada büyük bir ehemmiyet kazandığı görülmektedir. Öyle ki; Malatya kazasında mevcut (246) köy ve (357) mezre'anın, birkaç müstesna ile, hemen hepsi iki baştan ta'sir edilmektedir. Ger Ger ve Divriki kazalarında da bu sistem hemen hemen umumî bir haldedir. Bu suretle; Malatya, Ger Ger ve Divriki mıntakasında timar beylerinin ellerinde 1.81.5436 akçelik timar ve divânî hissesi mevcut olmasına mukabil, vakf ve mülk sahiplerinin ellerinde de 564.141 akçelik malikâne hissesi mevcut bulunabilmektedir.

Aynı şekilde; Karaman eyaletine tâbi olan Kayseri kazasında da (fethi müteakıb evkaf ve emlak fesh edilmediği için) hemen hepsi malikâne hisselerini ihtiva etmek üzere yüze yakın hurda ve şahsî vakıf bulunmaktadır. Meselâ; yalnız Kayseri kazasında mevcut bulunan (77) köyün (50) sinin mâlikâne hisseleri vakf ve (14) nün mülk halindedir. Bu suretle yalnız geriye kalan (13) köyün hem malikâne ve hemde divânî hisseleri yani, bütünleri sipahi timarı halindedir. Fakat; Kayseri müstesna Karaman vilâyetinin diğer taraflarında bu sistemin ancak izlerine tesadüf edilmektedir. Netekim Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası tarafından bastırılan kanunnâmede (sahife, 32 ve 34) tesadüf edilen şu kayıt, onların ne kadar ehemmiyetsiz bir derecede az olduklarını göstermektedir :

«Vilâyeti Karamanda ve Aksaray ve Ürgüb ve Nigde kadılıklarında... gallâtdan mâlikâne ve divânî deyü iki

ki ba'zı kurânın malikânesi nefsi şehri Bayburd'da mesâcid ve medârise vakf olub nakid alınur imiş

Hâliyâ vilâyet-i mezkûre yasanub defter oldukda hums üzere gallevât-ları kayd olub بمداران ba'dezân on üçde bir dahi mâlikâne hissesinden vakf için kayd olub mesâcid ve medâris vazifesine tâyin olundu»

926 tarihli Kemah kanunundan (Defter numarası, 548)

«... Ve bundan evvel livâ-i mezkûre kitâbet olundukda vâkı' olan evkaf reayası livâ-i Kemahda onda iki divânî deyü sipahilerine edâ itdükden sonra onda bir dahi mâlikânedan bedel berveçh-i maktu' vakfa virmek kaydolunub Ve livâ-i Bayburddan onda iki divânî diyü sipahilerine edâ itdükden sonra on üçde bir dahi vakfa virmek kayd olunub itâ hâzâ el'ân eda iderler imiş Bu hususlar dergâh-ı mu'allâya 'arz olundukda padişah-ı âlempenah hazretlerinin cânib-i reayaya nizam-ı intizam için vüfur-ı merhametleri mukarın olub vilâyet-i Rum üslûbu üzere onda iki ta'sir olunmak emrolunmağın ber muceb-i emr-i münif diyü divânî sipahiye virilüb mâlikânedan kifâye mikdarı evkafa virilmek üzere kaydolundu..»

«... Ve vilâyet-i Rum'un erazisi iki başdan ta'sir olunmak kanunu kadim olmağın defter-i cedid'e dahi öyle sebt olundu Ve şol mâlikâne ki eshâbı munkariz olmuşdur timara sebt olundu..»

öşür alınur dahi kurâlar vardır. Ve Ereğli kadılığında bir öşür vakfa ve nısıf öşür divânîye kayıt olunmuştur.»

Aynı şekilde; aşağıya çıkardığımız kanunda da Karamanda olan bazı karyelerin mâtekaddemden iki baştan, yani biri cânib-i divânî diğeri cânib-i malikâneye olmak üzere iki taraftan tasarruf olunu gelmiş bulunduğ ve mâlikâne ile divânî hisselerinin mahsulün beşte birinin yarı yarıya paylaşılması suretile taksim edildiği açıkca yazılmaktadır. Yani, bazı mıntakalarda mâlikâne hissesi, gallâtdan alınan hums-ı şer'înin ve kovan ve âsiyâb resimlerinin nısıfı olarak tayin edilmiştir. Hububâtta ve bağlardan yalnız bir öşür alınan bazı köylerde ise, bağların öşürünün tamamının vakfa ait olduğu tasrih edilmiştir. Fakat, defterlerdeki kayıtlarının üzerinde bu sarahat bulunmayan köylerde, bilhassa eskiden hububat ziraat edilir bir yere bilabara bağ dikilmişse; mahsul, mülk veya vakıf sahibi ile sipahi arasında yarı yarıya paylaşılacaktır [13].

[13] Kanun-ı mukaseme-i mahsûlât-ı mâlikâne ve divânî der ba'zı vilâyeti Karaman bervech-i munasafa

Vilâyeti Karamanda olan karyeler ki mâtekaddemden iki baş ya'ni bir cânibi divânî ve bir cânibi mâlikâne tasarruf olunugelmiştir. Bunlardan şol ki mâlikâne-i vakf veya mülk ola ol karyede vâkı' olan kadimî bağların öşrün külliyyen sahibi (vakfa) ayırub bâki gallâtdn ve kovanın ve resmi âsiyâbin nısfı (sahibi) evkaf ve emlak ve nısfı müsterek olan timar tasarruf idegelmiştir. Ve cümle karyenin örfiyyâtı ki resmi çift ve bennâk ve caba ve resmi ganem ve resmi tapu ve deştânîye sipahiye mahsusdur sahib-i mülk ve sahib-i evkafa bundan hisse yoktur. Şimdiye değin bu vechile amel olunmuş.

Hâliyâ vilâyet emri hümâyun sultânîyle tahrir olundukda sipâhiler ve vilâyet a'yânı takrirlerle şöyle zâhir ve ma'lum oldu ki mukaddemâ zira'at olunan erazi ki gallâtı humûs mahsûli tarikıyla sipahi ve sahib-i vakf ve mülk beyninde 'alel-munasafa taksim olunurdu (1) yerlerde re'âyây-ı vilâyet tahrir olunduktan sonra bağlar dikilüb ve zira'at mahsûlüne tamam sipahi cânibine nakz müteveccih olmuşdur öşr-i bâğata sahib-i vakıf ve mülk iptidai emirden müstekillen mutasarrıf olub mahsûl-ü divânî ve mâlikâne iştirâk üzere kısmet olunmak kanunu mukarrer iken bâğatdan sipahiye asla hisse virilmediğine ... ma'lum olduğundan gayrı mahsul zira'ati mukarrer ve müsterek olan erâzi bağ olduktan sonra anın mahsûlünün nısfı sipahiye virilmemenin asla sebebi ve bâisi olmayub bâğat-ı cedideden hâsıl-ı öşür 'al-el-munasafa sipahi ve sâhib-i vakıf ve mülk beyninde taksim olunmak üzere (defteri cedid) e kayd olundu Bâğat-ı kadim bozulunca ki arzı hâliye ola kemâkân vakf ve mülk eshâbına mahsusdur. Tasarruf oluna Bozub tarla ve bağ-ı cedid olıycak kemâkân 'alesseviye kısmet eyleyeler. Ve iki baş olan yerlerin gallâtı mukasemesi humûsden olub bâğatın öşür olduğuna sebeb bâğatın kesret-i meûnetine ve emek ve ta'mirin harc ve masrafıdır Mâtekaddemden bu vechile tasarruf olduğ; ecilden tagyir olunmayub mukarrer kıldnı deyü mestürdür der (defteri 'atik). (Konya Mufassalı. Ankara, Tapu ve Kadastro umum Müdürlüğü N. 414). Aynı hükümler Süleymaniye kütüphanesinde 'Âşir efendi kitapları arasında 1004 numarada kayıtlı bulunan kanun mecmuasınının 37 inci yaprağında da mevcuttur.

Esasen elimizde, Karamânda bu sistemin diğ er bâzı nûmunelerine de tesadûf edildiğini gösteren daha pek çok kayıtlar mevcuttur: Meselâ; Kara Hisarda bir köyün yalnız mâlikâne hissesinin beş buçuk sehmi Karahisar camiine vakf olduğu halde malikânenin altı buçuk sehmi ile divânîsi kal'a muhafızlarının timarıdır [kayıt, 43]* . Diğ er bir köyün malikânesinin (12) sehimden bir buçuk sehmi Yalvaç camii ile Sultan camiine vakf-ı mukarrerdir Malikânenin bâki (10,5) sehmi divânî ile birlikte timardır [kayıt, 25] Bu suretle; bir çok köylerde vakf veya mülk olan yalnız malikâne hissesi ya'ni mahsulden alınan bir öşrüdür. [kayıt , 36 , 37 ve 42] . Diğ er öşürle rûsûmu örfiyeyi toplamak için ise, sipahi müdahale etmektedir. Bu müdahaleyi bertaraf etmek için bazan vakıftan veya mülk sahibinden maktu' olarak bir şey istenilmektedir. Meselâ. Konyada yalnız öşrü Seydi Mahmud evlâdına vakf olan bir köyden rûsûmu örfiye mukabili olarak her sene altmış koyuna bir koyun ve üç yüz akçe mukata'a verilmesi için vakfiye ve İbrahim bey kâğıdı mevcuttur. Diğ er bir çoklarında ise; yalnız mâlikâne hisselerine sahip olan vakf veya mülk sahipleri , rûsûmu örfiyeye mukabil eşkün ci göndermektedirler[kayıt, 20, 41, 50]. Ve bu gibi hariçten müdahalelere tâbi tutulan vakıflar umumiyetle Osmanlılardan evvelki zamanlara âittir. Meselâ; Konyada Karaman zamanında satın alınan bâzı toprakların öşrü Taşkente Şeyh Bedreddin zaviyesine vakf edilmiştir. (Konyadaki Türklerin Taşkente alâkası) [kayıt, 38]. Aynı şekilde; diğ er bir köyün öşrünün üç rub'u vakf-ı zaviye-i Ahmet Sultan ve rub'u bâki vakf-ı evlâdı Seyid Süleyman ve örfiye timardır. [kayıt, 19] Konyada Said İli nahiyesinde bir köyün reâyasının elindeki zeminlerinin nısfı, Konyadaki İbrahim bey imâretine ve nısfı abar Ahmet bey kızı Hundi hâton türbesine vakftır . Halbuki , aynı köyde oturan piyadeğânın zeminlerinin rub'u vakf-ı 'imâret, rub'u abar yine vakfı türbei mezkûre ve nısfı abar ma'a rûsûmu örfiye-i reâya ve piyadeğân timardır [kayıt, 45].

Niğdede, Bâli Argı suyunun bastığı yerlerin mâlikânesi eski medrese ile Mevlevihâneye vakf, su basmayan yerlerin mâlikânesi ile mecmu'unun divânîsi ise timardır [kayıt, 24] Konyada vaktiyle şer'iyesi medreseye ve darüşşifaya vakf olan bir çok köyler vardır [kayıt, 36]

Konyadada, öşrü mülk sahibine verildikten sonra, bâzı yerlerde yerin kabiliyetine göre onda bir veya beşte bir de divânî diye sipahiye alınmakta olduğu gibi; bâzı yerlerde de reâya ile divânî hissesi alacaklar arasında ki münasebetler bir ortaklık şeklini almak-

[*] Burada mevzu bahis olan [kayıtlar], bu makalenin sonunda numara sırasıyla aynen derc edilmiş olan bâzı Defteri Hâkani kayıtlarıdır.

tadır: [18, 20, 21, 22, 23] numaralı kayıtların tetkikinden anlaşılacağı vechile; zemini Medine-i Münevvere veya İbrahim bey imâreti vakfı olan bazı köylerde; vakfa mahsulün öşrü verildikten sonra, geriye kalan mahsulden tohum çıkarılıp sipahi ile reâya arasında taksim edilmektedir. Suğla olan yerlerde bu taksim yarı yarıya, kıraç yerlerde ise sülüs-sülûsan üzere yapılmaktadır. Ortakçılığın bu şekillerinde umumiyetle tohumun nısfı Beylikden verilmektedir ve ortakçılar resmi çift ve resmi ganem gibi bir çok vergilerden muâf tutulmaktadırlar.

Ba'zan bir köyün bir öşrü Medine vakfı diğer öşrünün dörtte üçü bir zaviye vakfı ve ancak bu ikinci öşrün geriye kalan rub'u ile diğer rüsûmu divânî hissesi halinde sipahiye ait bulunmaktadır [kayıt. 23]. Bâzan sipahinin öşür olarak aldığı hisse pek ziyade azalmıştır. Meselâ; umumiyetle fazla münbit olmıyan topraklardan, çifte öşür alınamayacağından, bir tek öşürle iktifa edilmekte ve bu da temamilen yalnız vakfa veya mülk sahibine verilmektedir. Bu vaziyette sipahi, rüsûmu örkiye ile birlikte mahsulden ancak sâlâriye nâmı altında 40 ta yahut 20 de bir sâlâr hakkı alabilmektedir [kayıt, 15, 33,].

Diyaribekir Vilâyetinde de iki baştan tasarruf edilen pek çok köyler vardır. Filhakika, bu vilâyette bazı köylerin mâlikânesi meselâ Kasım padişahın mülküdür. Fakat; Karaman da olduğu gibi buralarda da daha ziyade bir istisnâ teşkil etmektedir. Buralarda bir çok köylerin mâlikâne hisselerinin Osmanlı işgaliyle ilga edilmiş olduğu ve bu sebeple ekseri köylerin bütünce olarak doğrudan doğruya timara tasarruf edilmeleri imkân dahiline gitmiş bulunduğu söylenebilir (137 inci sayfadaki 12. numaralı nota bakınız).

Memleketin diğer muhtelif köşelerinde de bu sistemin aynı şekilde izlerine tesadüf etmek mümkündür. Adana taraflarında, sultan Kayıtbay'a âit olduğu halde Osmanlı devrinde de tatbik edilen ve tarafımızdan diğer kanunlarla birlikde neşredilecek olan kanunnâmede, mâlikâne mukabili olarak mülûkâne [*]ve divânî mukabili de begevâne [**] tabirleri kullanılmaktadır. Musul taraflarında da bazı köylerin üzerinde hububâtının sümünü yahut rub'u «defteri atık mucebince kadı Veliyyüddin evlâdının mülkleri olup eben-an-ced tasarrufların,, dadır. Yahut «rüsûmu örfiyesi hassa-i hümayun, hukuk-u şer'iyesi mülkdür.» gibi kayıtlar mevcuttur. (defter numarası: 534) Aynı şekilde; 959 tarihli Humuz defterinde «vakf ve mülk defterine kaydolunan evkâfda onda bir öşür alınub, ma'dâsı sâir erazi-i hassa gibi beşde bir kasım olunur» diye bir kayd vardır. Bundan başka, vakf veya mülk sahibine mâlikâne diye bir öşür verdikten sonra divânî nâmı altında bir humus

[*] مملوكانه [**] كسبه

da ayrıca sipahiye vermek, toprağı fevkalâde münbit olan yerlerde sık tesadüf edilen bir toprak münasebeti şeklidir[14]. Netekim; yukarda Kemah ve Bayburd livâlarında da öşürden ayrı böyle bir humusu divâniye tesadüf edildiğini; hattâ Karamanda öşürden ayrı olarak toprak mahsulünü sipahi ile yarı yarıya veya ikili birli paylaşan ortakçıların da mevcut olduğunu gördük. Bununla beraber Yavuz Sultan Selimin emriyle Karamanda yaptırılmış olan bir tahrir defterinde: (N.871) bu ortakçıların çoğunun ortaklığı lâğvedilerek kendilerinden diğer reâyânın verdiği rüsümü örfiyeden ve vakfa verdikleri öşürden başka ancak birde humsü divâni istenildiğine dair şu zikredeceğimiz şekilde kayıtlar mevcuttur:

“Zemini vakf olan köyler öşrün vakfa verdiklerinden sonra bâki bervech-i humüs virüb rüsümü reâyayı dahi virüb ‘avârız edâ edeler deyü emrolundu.» Eakat; yine Karaman vilâyetinde böyle vakfa bir öşür verdikten başka bir de humsü divâni ödeyen köylerin yanında; yukarda gördüğümüz gibi, biri mâlikâne diğeri divâni olmak üzere yalnız iki öşür veren köyler; yahut bir öşür vakfa verdikten sonra sipahiye ancak sâlâriye nâmı altında bir yirmide veya kırkda bir veren köyler; ve yahutta yalnız vakfa bir tek öşür vermekle iktifâ ederek Hassa veya sipahiye sadece rüsümü örfiye ödeyen köyler bulunmaktadır. (139 uncu sayfadaki 13. numaralı nota bakınız).

Filhakika; bâzi yerlerde mülk veya vakf olan köylerden yalnız bir tek öşür alınmakta ve vakıf köylerde bu tek öşür tamamen vakfa

[14] Bu nevi’ ağır öşür hisselerine bilhassa Sürye ve İrakta tesadüf edilmektedir. Basra civârında Devlet namına alınan hububât ve eşcâr öşrünün adı *vâcib-i divâni*dir ve aşağıdaki kanunnâme fıkrasından anlaşılacağı üzere rubu’ sülüs ve bâzan nısf derecesine varmaktadır:

Dustür-ül-‘amel-i nevâhî-i Basra

‘An hinta ve şa’ir ve çeltük ve basal *vecib-i divâni* sülüs ve ‘an hurma *vâcib-i divâni nısf*, ‘an engür ve sib ve zerdalü ve hurma *vâcib-i divâni* sülüs. Ve bâzi yerler ki yüksek olub ziraat olunan tereke med ile suvarılmak kabil olmayub na’ure ile suvarıla ol asil gallevât olan yerde hinta ve şa’irden dörtten bir *vâcib-i divâniye* alınur Na’ure ile suvarılan hıyar ve kavun ve kızıl gül ve taze soğandan ve lübyadân nesne alınmaz. Ammâ ki soğan çok olub seyh ile ziraat ola sülüs alınur. Ve etrafı Basradan olan kurâdan dahi girü nısf alınur.

(İstanbul, 228 numara ve 982 tarihli Basra defteri).

Bu vaziyette toprağını başkalarından kiralyanlar için ayrıca bir de toprak kirası olan bir hisse ayırmak lâzımgüleceğı şüphesizdir. Bununla beraber bu mıntakadaki haracı veya öşri mülk toprakların kiralanmasının mâlikâne - divâni sisteminde malikâne hisselerinin kiralanması şeklinde, yâni dâimî ve irsi kiracılık münasebetleri tarzında yapılub yapılmadığı tetkike muhtaçtır.

âit olduğu halde, mülk köylerde alınan tek öşürün nisfî mülk sahibi ve nisfî sipahiye âit olmak üzere paylaşılmaktadır: “Timar ve vakf ve mülk olan kurâdan heman bir öşür alın. Amma vakf olan karyelerde öşür tamamen vakfa alına vakfdan gayrıda bir öşür alınub nisfî mâlikâne ve nisfî divânîye ola. Sâlârlık deyü nesne alınmaz.” (Tarih-i Osmani Encümeni tarafından bastırılan kanunnâme, sahife: 34). Bu kayda göre; bir tek öşür alınan köylerde bu öşürün tamamını vakfa bırakmak suretiyle vakıflara karşı daha fazla müsamahakâr davranıldığı halde; mâlikâne sahiplerine bir öşür bile çok görülerek alınan öşürün sipahi ile mülk sahibi arasında paylaşılmasının mecburî tutulduğu anlaşılmaktadır.

Zemini vakf veya mülk olan köylerden alınan hasılât öşürünün mikdarlarında mıntakadan mıntakaya değişen bu kadar büyük farkların bulunması ise, şüphesiz o toprakların sulanma imkânlarıyla inbât kabiliyetlerine atf edilmek suretile izah edilebilir. Esasen toprakların inbat kabiliyetleri arasındaki farklardan doğan aynı tefrikler doğrudan doğruya devlete ait olan topraklar üzerinde de câridir. Filhakika, bu nevi mîri topraklar mahsulünden alınan öşür sekizde birden yarıya kadar değişen bir nisbetle alınmaktadır [15].

[15] Çiftçinin mahsulüne devletle toprak sahibi vakıf veya malikânenin iştirak şekilleri muhtelif mıntakalarda muhtelif nâmlar altında ayrı şekiller almaktadır. 978 tarihli bir Haleb kanununda divânî hisselerini alacak olanlara sahib-i öşür ismi verilmektedir. Vakıf sahipleri ile bu öşür sahipleri veya Beyt-ül-mâl'in, mahsulden alınan beşte biri aralarında paylaşma şekli bu vilâyette aşağıdaki dikkata şâyan şekilleri almaktadır:

1. Ve defter-i 'atikde vakıf olup kadimî öşürü *cümle mütehasıl* متحصلان dan kayd olunan ba'zı kurâ ve mezâri'î kabl-el-feth ilâ-hâzel-ân sahib-i vakıf ile sahib-i öşür ittifakla beşte bir kasm eyleyüb ne hasıl olursa nisfün sahib-i vakfa ve nisfî ahârın 'ales-se-viye sahib-i öşür tasarruf idegelmeğin 'alâ hâlihî ibka olundu. Ammâ ba'zı vakıf ve mülk olan kurâ ve mezâri'in reaya beyt-ül-mâle kadimî olan 'öşürlerin verdiklerinden sonr vakıfcılara dahi yedide ve sekizde bir viregeldikleri ecilden vakfolub yerî gayet a'lâ olan kurâ ve mezâri'den ba'd-el-öşür vakıf ve mülk sahiplerine yedide bir vasat-ül-hâl olan kurâ ve mezâri'den girü ba'd-el-öşür vakıf ve mülk sahiblerine sekizde bir kaydolunub her biri mahallinde işaret olunmuştur. Ana göre 'amel oluna

2. Ve *harâc-ı eşcâr* eğer hasdır ve eğer vakıfdır tedenni ve terakki itmeyüb yukarıda zikrolunduğu üzere mu'ayyen kanunu olup bu makule tamamen vakıf ve mülk olan kurâ ve mezâri'de vâkı' olan eşcârın *haracı* cem' olunub dahi beş bölük olup üç bölüğün sahib-i vakf alub iki bölüğün sahib-i öşür almak üzere kayd olunmuştur ki gallât kasm olunduğu üzere ola. Sabib-i öşür onda bir alub ba'dehu sahib-i vakf yedide ve sekizde bir kasm eyledikleri hisaba muvafık olur

Mâlikâne-Divâni sisteminin bu saydığımız mıntakalar dahilinde tesadüf edilen hakiki numuneleri yanında onu sadece hatırlatan, başlangıcının veya inhilâlinin izlerini yaşatan muhtelif tertiplere de memleketin her tarafında tesadüf etmek mümkündür. Hattâ; tam mânasile bütün ve serbest vakf ve mülklerin bulunduğu Rumeli ve Anadolu vilâyetlerinde bile, mülk ve vakıflar dahilinde devletin muhtelif vesilelerle müdahale ettiğini ve bazen bu müdahalenin mahsulün öşrünü vakıf veya mülk sahibile paylaşmaya kadar gittiğini gösteren kaytlar çoktur. Meaelâ; Paşa livâsında, Dimetoka kasabası mahsulâtının örfiyesi has ve şer'iyesi Edirnedeki sultan Beyazıt imâretine vakıftır. Aynı şekilde Dimetoka kal'asındaki hıristiyanların cizyesi Hüdâvendigâra, ispençleriyle sâir rûsumları vakfa âit bulunmaktadır [kayıt. 59]. Sirozda Sinan beyin muallimbânesine vakfedilmiş olan bir köyün, o civardaki temliklerden ve vakıflardan tamamen ayrı olarak, haracı ve resmi ganemi ve beytül-mâl ve mâl-i gaibi ve mâl-i mefkudu ve dalyanı ve iskelesi beyliğe zabtolunur. Ancak mahsulünün öşrü vakf için toplanmaktadır. Aynı şekilde, 58 ve 60 numaralı kaytlarda görüleceği üzere; o civarda bulunan İsfendiyar bey oğlu Mahmud beyin vakıf köyünde oturan reâya ihtimal eskiden bir mezre'a halinde bulunan bu köyün bilahara padişaha âit reâya tarafından iskân edilmes iyüzünden-yalnız öşürlerini sahib-i arz olan vakfa vermektedirler. Halbuki; Evrenos beyin Selanikdeki vakf köylerinin cizyeleri bile vakfa âittir. Reâyanın da vakfa ait olup olmaması, erazinin vaktile «mecmu'ı mahsulâtı ve bâkî müteveccihâtı ile serbest mefruz-ül-kalem ve maktu-ul-kidem ve merfu'-ül-öşür enva'-ı vüçûhu mülkiyet ile» ve «Haymanalarıyle» temlik

3. Ve tamamen vakf ve mülk olup *deymus* ديموس olan kurâ ve mezârî'in öşrü ve mahsulü bu hisab üzere kaydolunmuşdur

4. Ve tamamen vakıf ve mülk olmayub has ve timar ile müşterek olan evkaf ve emlak hisseleri kadimden olgeldüğü üzere a'lâ yerde beşde bir kasm olunduktan sonra vakıf hissesine ne düşerse beş bölük olup üç bölüğüne sahib-i vakf mutasarrıf olup ve iki bölüğün sahib-i öşr almak üzere kaydolunmuşdur Bu dahi ba'd-el-öşr vakıfçı sekizde bir kasm eyledüğü hisaba muvafık olur

5. Ve yerî vasat-ül-hâl olan kadimden altıda bir kasm olınugelen yerler girü olgeldüğü üzere altıda bir kasm olunduktan sonra vakıf hissesine ne düşerse beş bölük olup kezâlik üç bölüğüne sahib-i vakf mutasarrıf olup iki bölüğün sâhib-i öşr almak üzere kaydolundu

6. Ve aşcârı olanın *harac-ı aşcârı* cem olunub ne hasıl olursa üç bölük olup iki bölüğüne sâhib-i vakf mntasarrıf olup ve bir bolüğün sahib-i öşr almak üzere defter-i 'atikde mukayyed olmağın veç-i meşruh üzere defter-i cedit-i sultanîye dahi kaydolundu

(İstanbul, Başvekâlet arşivi, 991 numaralı defter)

edilmiş olup olmaması, fikrimizce bu müdahale siyasetinin tipik bir merhalesini teşkil eden mâlikâne — divânî sistemini izah edebilecek mahiyettedir. Nitekim; 64 numaralı kayıta da «ammâ mezkûr kâfirler kendüler vakf değildir. Zira'at ittikleri yer vakfdır» denilişi, dikkate şâyândır. Aynı şekilde; Çirmen taraflarında Valide sultanlardan birine âit vakf köylerdeki hıristiyan haymanaların, yâni defterde vakfa âit olarak kayıtlı bulunmayan re'âyanın ispence, âdeti agnâm, resmi 'arûsâne ve bâdihevâları vakıf tarafından alınmayacağından; fakat, vakfın sınırları içine bu gibi rûsûmu toplamak için devlet me'murlarının müdahalesi de câiz görülmediğinden, vakfın adamlarının vakfa âit olmıyan bu gibi rûsûmu toplamaları mukabelesinde beyliğe her sene 15,000 akçe verilmektedir. O civarda daha böyle bir çok mukata'alu vakıflar bulunmaktadır. Filbede, Bâlî beyin mülk çiftliği aynı vaziyette olduğundan, yâni vakf olan yalnız çiftliğin kuru toprağı olup re'âyaya padişaha âit bulunduğundan, bedel-i öşür ve rûsûm ve sâiresi için miri cânibine her sene üç yüz akçe vermektedir [kayıt, 61].

Aynı müdahalelere ve bu müdahalelerden doğan ikiliğe Anadolu da tesadüf etmek mümkündür: Mihaliçte Hoşkadem ağanın mülkü olan çiftliğinden, köylü biri hassa diğeri mülk sahibine olmak üzere iki öşür vermektedir [kayıt, 54]. Kocailinde; Mihal oğlu emlâki içinde bulunan 15 çiftlik yerin rûsûmı örfiyesi timar bağlandığı halde a'şarı şer'iyeleri kadîmden Mihal oğlu emlâkine verilegelmektedir [kayıt, 65]. Hudavendigâr livâsında; şer'iyesi bir zaviyeye ve divânisi sipahiye âit olan bir köyün bir müddet sonra tamamının sipahiye âit olması emr ediliyor. Fakat; bilâhara şer'iyesi tekrar mülk sahibine iâde ediliyor [kayıt 52]. Halbuki; aynı şekilde yine yalnız şer'iyesi Toğrul baba zâviyesine âit olan vakıf hiç bir zaman neshe uğramış bulunmuyor [kayıt, 53]. Zülkadriye vilâyetinde mâlikânesi Âşk paşa zâviyesine vakf olan topraklar; Alâüddevle bey eyyâmında iki baştan vakfa tasarruf olduğuna dair şer'i hüccet bulunduğu anlaşılmıştır. Bu suretle, vakfın divânisinin bilâhara lağv edildiği anlaşıldığından ikinci Bayezit zamanında divânisinin de vakfa tahsisi için emir verilmiştir [kayıt, 66]. Görülüyor ki; hükûmetin vakıf ve mülklere müdahalesi, bu misallerde olduğu gibi, çok defa ellerinden divânî hisselerini almakla başlamış bulunmaktadır.

Fakat, şurasını da unutmamak lâzımgelir ki; bu iki başlı sistemin memleketin her tarafında bulunabileceğini göstermek için topladığımız bu kayıtlar binlerce kayıt içinde, bizim ancak müşkilâtla bulabildiğimiz bâzı istisnâlardan ibarettir. Ve bu nâdir misâller, mâlikâne-divânî sistemini, bizim tesbit ettiğimiz şekillerde Türkiyede ancak

muayyen bâzı mıntakalarda dikkate şâyân bir şekilde toplanmış ad etmemize mâni değildirler.

Diğer taraftan; inkâr da edilemez ki bu nâdir nûmuneler, mahdut olmakla beraber, büyük bir izah kabiliyetini hâiz tipik misâllerdir. Mâlikâne-divânî sisteminin nasıl teşekkül etmiş olduğunu izah için bize kıymetli ip uçları ve şemalar vermektedirler.

Mâlikâne-Divânî sistemi nasıl teşekkül etmiş olabilir?

Bu hususta nazarı dikkatimizi celbeden en mühim nokta, bu tip mülk ve vakfların daha ziyade eski İslâm - Türk devletlerinden gelen an'anelerin kuvvetle muhafaza edildiği ve oldukça sarsıntısız bir intikalle İmparatorluğa ilhak edilmiş olduğu memleketlerde bütün hususiyetleriyle mevcut bulunuşudur. Bu memleketler haricinde daha büyük bir şiddet kullanılarak zabt ve istilâ edilen ve bilhassa hıristiyan devletlerinden intikal eden mıntakalarda mâlikâne-divânî sistemi mevcut bulunmamaktadır.

Filhakika; öşri veya haracî mülk topraklar^[16] ın ve imamlar tarafından ikta'en temlik suretile veya Beytül-mâl tarafından satılarak mülk haline sokulmuş toprakların mevcut bulunduğu İslâm-Türk devletlerinde mâlikâne-divânî sisteminin kolaylıkla teşekkül edebileceği âşikârdır. Bu hususta; İslâm erazi hukukunda mevcut sarîh hükümlerle ilk halifeler tarafından yapılan ikta'ların sahipleri tarafından devlet hazinesine öşür ve harac verilmekte olduğuna ait kayıtlar, bu hususta büyük bir izah kabiliyetini hâiz görülmektedir: Mes'ele: (139)

« Erazi-i öşriye veya harâciyeden bir yer mâlikî tarafından vakf edilmekle ol yerin öşür ve harâci sakıt olmayub kel-evvel beytül-mâle edâsı lâzımgelür

Kezâlik erâzi-i emîriyeden bir mezre'a taraf-ı saltanat-ı seniyyeden bir kimesneye temlik-i sahih ile temlik olunubda, o kimse dahi ol mezre'ayı müsecelen vakf etse bile anın a'şârı şer'îyesi kemâ-fil-evvel beytül-mâle edâ olunmak lâzımgelür

Binâen aleyh; bi mahalde vakf-ı sahih ile tahsisât kabilinden olan vakf-ı gayr-ı sahih içtima' edebilür. Şöyleki, bâlâda zikr olunan arazi-i memlûkeden biri mâlikî tarafından vakf-ı sahih ile vakf olunduktan sonra, anın beytül-mâle âit olan hususâtı da-

[16] Bu hususta Prof. Ebül'ulâ Mardin'in Ahkâm-ı Erazi notlarına ve Ülkü mecmuasının 60,63 ve 64 üncü sayılarında «Türkiye'de toprak meselesinin tarihi esasları» başlığı altında neşredilmiş olan makalelerimize bakınız. (Bilhassa, sf. 339 — 346)

hi tarafı sultânîden bir cihete vakf ve tahsis buyrulsa, bir mahalde vakf-ı sahih ile tahsisât kabilinden olan vakf-ı gayr-ı sahih içtima' etmiş olur.

(Mes'ele: 134)

Eşhasın tahtı temellüklerinde olan erazi-i öşriye ve harâciyenin beytûlmâle âid olan öşür ve harâcları taraf-ı sultânîden masrif-i beytûlmâl olan bir cihete vakf ve tahsis buyrulmuş olsa ol vakf tahsisât kabilinden olmuş olur.

(Ömer Hilmi, Ahkâm-ül-evkaf, Sf. 56)

Filhakika; Osmanlı padişahları için araziyi de aynı haklarla ve herkese bütün hukukıyla ve gelişi güzel temlik etmek hakkı mevcut değildir. Divânî rüsûmu ile birlikte arâzinin mülkiyetinin de vakf ve temlik edilebilip edilemeyeceğine ve vakf edilecekse hangi şartlar altında vakf veya temlik edilebileceğine âid şer'î ve hukukî mülâhazalar tatbikatta daima müessir olmuş ve bu tereddüt ve endişe ekseriya mâlikâne - divânî şeklinde iki başlı bir sistemi hatırlatan şekillerin doğmasına sebep olmuştur. Vaktile yapılmış tam temliklere de, bilahara yapılan tensikat sıralarında, divânî hisselerinin ilgası suretile yeni şekiller verilmiştir. Filhakika; bizim tetkik ettiğimiz kayıtlara göre, toprak üzerindeki mülkiyet hakkı çok def'a toprağın öşrü şer'isine bir mülkü mevrûs gibi tasarruf hakkı olarak anlaşılmış [kayıt, 23,69] ve müdahalelerde daimâ tercihan mülk sahibinin rüsûmı örfiye üzerindeki hakları ilga edilmiştir. Meselâ 34 numaralı kayıta görüleceği üzere; vakfiye beytûlmâlden satın alındığına dair hücceti şer'iyesi ve İbrahim bey mukarrernâmesi olan bir köy, Haydar Çelebi tahririnde deftere yalnız beş yüz dönümü mülk olarak kayd edilmiştir. Geriye kalan yerlerle örfiyâtı askerî hizmetler mukabilinde başkasına verilmiştir. Fülbe civarında evlâtlık vakf olan 200 hanelik büyük bir köy bir müddet sonra, Hazreti Eyyub-ı Ensâri vakfına katıldığı zaman, vakf sahipleri padişah dergâhına gelüb haklarını dâvâ etmişler ve sahib-i vakfın evlâdı olduklarını isbat etmişlerdir. Bu vaziyet karşısında da kendilerine ancak toprak mahsulâtının öşrü bırakılmıştır. Diğer bütün rüsûm Hazreti Eyyub vakfına terk edilmiş olduğu için; bu vaziyette, defterlere nazaran, sahib-i vakf evlâdının eline senede (3.760) akçe geçtiği halde, diğer vakfın hissesi (6.630) u bulmaktadır [kayıt, 62].

Aynı şekilde, diğer bir çok kayıtlarda da bir çok toprak mülklerin yalnız rüsûmu şer'iyesi, yani öşrü mülk veya vakfın mevzu'u telekki edilmektedir. Bu gibi mülklerin sahipleri bâzan öşürden gayri olan diğer rüsûma da, fakat ancak cebelü eşdirmek veya bizzat se-

fere eşmek gibi askerî hizmetler mukabili olarak, müdahale etmektedirler. Bu vaziyette ise, bu gibi rüsûm kendilerine bir mülk gibi değil belki de bir timar gibi verilmiş sayılabilir. Bu hususta bir misâl söylemiş olmak için; Ankara civarında bir çok köylerde vakf veya mülk olan şey'in ancak öşrü şer'îye olduğunu zikredebiliriz [kayıt, 57]. Bu şekilde sefere cebelü göndermek mükellefiyeti olan köylerin vakf edildiği zaman eşkücülü vakf hâline girecekleri ve ancak aynı mükellefiyetlerle satılabilecekleri de tabiidir [kayıt, 70].

Mâmafih; başka bir yazımızda göstereceğimiz veçhile, bâzan, mâlikâne hissesi mukabilinde de eşküncü gündermek mecburiyeti mevcut bulunabilir [kayıt, 51]. Ve bâ'zı köylerin mülk olan hisseleri yalnız divânileridir [kayıt, 68]. Hatta bâ'zı köylerde devlet resmi çift ve resmi bennâk gibi rüsûmu örfiyeden de vakfa hisse ayırmıştır [kayıt, 56]. Pazara satmağa getirdiği mahsulâtının bâc-ı bâzârına varıncaya kadar her dürlü rüsûmdan 'afv edilen sâdât, ulemâ, dervişler ve sipahi zâdeler mevcuttur. Ve kendilerine bu gibi rüsûm temlik edilen kimselerden çoğu, bu mu'âfiyetleri bir hizmet mukabilinde olmıyarak babadan kalma bir hak gibi muhafaza etmektedirler.

Görülüyor ki, Osmanlı padişahları çok def'a muhtelif bahânelerle istedikleri şekillerde vakıf ve temlikler yapabilmişlerdir. Bununla beraber, İmparatorluk devrinde yapılan erazi temlik ve vakıflarının hemen ekserisi örfî ve şer'î bütün hukuk ve rüsûm ile yapılan vakflardan teşekkül etmektedir, denilebilir. Ma'mafih bu usule karşı bir takım şer'î hükümler ve itirazlar da dâima mevcut bulunmuştur. Süleymaniye kütüphanesinde Âşir efendi kitapları arasında bulunan ve tarafımızdan çok def'a mürace'at edilen bir kanun kitabında, [No. 1004. yp. 151] bu hususta şöyle bir fetvâ suretinin bulunması dikkata şayandır:

Zeyd, mülk karyesinden her sene hâsıl olacak resmi tapu ve resmi zemin ve resmi 'arûsâne ve cürm ve cinayet ve sâir bâdihevâyı vakf eylese şer'an câiz olurmu?

Elcevab, olmaz.

Suret-i mezbûrda mezkûr karyenin her sene hasıl olacak mahsulün nisfı timar ve nisfı vakftır deyü defteri ceditte kayd olmakla zikr olunan eşya yirmi yıldan ziyade timar tarafına zabt olunmuş iken hâlâ mütevellî olan 'Amr karye-i merkumeden hâsıl olan rüsûmı şer'îyenin nisfın ahz etdikdn sonra defterin itlâkı mucebince zikr olunan rüsûmu örfiyenin nisfın

dahi vakıfdır diyü almağa kadir olurmu?

Elcevab, rüsûmu örfiye şer'an vakf olmaz.

Mehmed bin Bostan

Görülüyor ki ; bu fetvâ sureti mücebince , bir karyenin nısfı mülkdür, denildiği zaman rüsûmu şer'iyenin nısfı anlaşılacak lâzımgelir. Bu tarzdaki bir tefsirin sebebi olarak da, rüsûmu örfiye'nin şer'an vakf olmayacağı kaziyyesi ileri sürülmüş bulunmaktadır. Halbuki, Osmanlı İmparatorluğunda bir çok vakıflar her dürlü hukuk ve rüsûm ile bütün ve serbest olarak yapılmıştır.

Vakf ve mülk sahiplerinin hukukunu tayin ile devletin şer'î prensipler nâmına onların mülk ve vakıflarına bu bakımdan müdahalesini çok haklı gösteren diğer dikkata şayan bir misâl de 978 tarihli, Haleb kanunununda bulunmaktadır. (991 numaralı defter) Filhakika; Haleb kanunnâmesinin bizi alâkadâr eden fıkralarına göre; bu vilayette mevcut vakıf ve mülk köylere Devlet, kendisine âit olduğu iddiasıyla, ayrı bir öşür almak istiyerek müdahale etmeğe başlamıştır. Fakat, vaktiyle bu öşür almak suretile başlayan müdahalenin eski defterlerde bütün vakf ve mülklere teşmil edilmemiş olması, itirazları mucib olduğundan, bu hususu o zamanlar Haleb medresesinde müderris olan müfti Mevlânâ Dede Halifeden sormak mecburiyeti hasıl olmuştur. Böyle bir mesele karşısında mezkûr müderris, öşrü şer'î cümlesine lâzımdır, diye fetvâ vermiştir. Bu fetvâ üzerine istanbuldan bütün mülk ve dan öşrü şer'î alınması emr edilmiş isede, alâkadarlar İstanbula vakflargelüb haklarını müdafa'a etmeleri sâyesinde kendilerini öşürden affettirmeğe muvffak olmuşlardır. Mevzu'u bahs Haleb kanunnâmesinin bizi alâkadar eden fıkrasının sureti budur:

«.. ve vilâyeti mezburede vakf ve mülk olan kurâ ve mezârî'in ba'zında defâtir-i 'atikade öşrü şer'î yazılıb kimi timara virilüb ve kimi hassa-i hümayuna kayd olunub defter mucebince zabt olunub ve ba'zı vakf ve mülkde öşrü şer'î defterlerde kayd olunmamakla alınmayub sonra deferdâr Mehmed Çelebi vilâyet kitâbet eyledikde ol öşür viren evkaf sahipleri gelüb bizim vakıflarımızdan ve mülklerimizden öşür alınub ba'zı evkaf ve emlakdan öşür alınmaz eğer öşür alınması şer'î ise niçün cümlesinden alınmaz eğer hilâfı şer'î şerif ise ref' olunmasının tazarru' ederiz didiklerinde bu hususu nefsi-i Halebe Husrev paşa medresesinde müderris ve müfti olan Mevlânâ Dede Halifeden istifsar idüb öşrü şer'î cümlesine lâzımdır deyü fetva virüb zikr olunan fetvâyı aynıyle âsitâne-i se'adet âşiyaneye gönderilüb vuku' üzere 'arz olundukda cümlesinin öşri şer'iyelerin alub mîri için zabt eylesin deyü ferman olunmağın

ber-muceb-i emri 'âlî cümlesine öşrü şer'î kayd olunduğı defteri 'atikde mukayyed olub ba'dehu evkaf ve emlâk sahibleri 'atebe-i âlempenâha varub 'afv olunmasın rica eylediklerinde memâliki 'Arabistan feth olunalıdanberü defterlerde olmayub sonradan hâdis olan öşür vakf-ı dürriye ve evlâd ve gayrı vakflardan bilkülliye 'afv buyrulub emlâke kayd olunan öşrün nısfı ma'fû buyurulub evkaf ve emlâk sahiblerinin her birine vech-i meşruh üzere müstakil hükümü hümayun sadaka olunub ve hazine-i Halebde mahfuz olan havass-ı hümayun defterine dahi 'afv buyrulan öşrü cedide ma'fû işaret olunub ve sahibi evkaf ve emlâkin üslûbu sâbık üzere mutasarrıflar olduğı vuku'ü üzere pâye-i serir-i 'adâlet masire 'arzolundukda anun gibi evkaf ve emlâk sahiblerinin ellerinde olan ahkâm-ı şerife muktezâsınca ve Haleb hazinesinde mahfûz olan defterde ma'fu işaret olunduğı mücebince külliyyen 'öşrü cedidi ref' eyleyesin diyü ferman olunmağın ber-muceb-i ferman-ı hümayun defatir-i 'atikde mukayyed olmayub sonradan öşür kaydolunan evkafın bilkülliya öşürü ref' olunub emlakin nısfı ref' olunub nısf-ı abarı havass-ı hümayûnda olanı girü havass-ı hümayûna kaydolub erbâb-ı tımarı olanı girü timara virilüb vech-i meşruh üzere mahallinde işaret olunmuşdur ana göre zabt oluna.»

Görülüyorki; Osmanlı imparatorluğunda olduğı gibi, kuvvetle merkeziyetçi bir devlet idaresinin teşekkülü ve burada mevzuu bahs misâlde olduğı gibi, koyu bir derebeylik nizamına karşı daima İmamın mevki'ini takviye etmeğe mütemayil olan bu nevi' fetvâlarla devlet bu mıntakadaki vakf ve mülk mâlikânelere müdahaleye teşebbüs etmiştir. Yalnız; Halep kanunnâmesinden zikredilen misalde devlet, gördüğü mukavemet üzerine kısmen geri çekilmek mecburiyetini his etmiştir. Çünkü; aynı kanunnâmeden öğrendiğimize göre, memleket fethedildiğı zaman defterlere yazılmadığı halde, devlet hesabına sonradan ihdâs edilmiş gözükken böyle bir ilâve öşürün ayrıca alınması şeklindeki müdahale hakkından Devlet ancak vakıflarda tamamen vaz geçmiştir. Emlâkde ise itiraz üzerine ancak nısf öşür terkedilmiş ve diğer nısf öşür alınmakta devam etmiştir. Halbuki; böyle bir müdahale teşebbüsünün daha müsait şartlar altında başka yerlerde muvaffak olmaması için ortada hiç bir sebep yoktur. Bilhassa; feth esnasında ve fethi müteakip defterler yazıldığı sıralarda, devletin bir çok vakf ve mülklerden kendisi için bir hisse almak hakkını kolaylıkla tanıtmış olabileceğı muhtemeldir. Vakıf ve mülk sahibi mahallî asalet sınıflarının Türk işgaline mu'anidane bir mukavemet gösterdiği ve bu suretle meydan muharebelerinde bir çok azâlarını kaybettiğı yerlerde ise; müesses hukuk ve an-

'anelerin daha büyük bir tensikata ma'ruz kalabilecekleri şüphesizdir.

Devlet memurlarının veyahut sipahinin mülk ve vakıflardan, yukarıda gördüğümüz şekilde, bir öşür alamadığı mıntakalarda ise yemlik, harman arpası, sâlâriye gibi muhtelif hakları toplamak için müdahale etmesini de biliyoruz. Kayseri livâsının kanununda devlet bu müdahaleyi kaldırmak istediği halde, Erzurum kanununda tanıdığını burada kaydedebiliriz. Aynı suretle, birinci Selim zamanında yazılan 871 numaralı Karaman defterinde de aşağıdaki şekilde mevcut bulunmakta olan bir takım kayıtlar, devlet müdahalesinin vakf ve mülklerde bâzen ne şekilde tezahür etmekte olduğunu göstermektedir:

“Ve kazâ-i mezbûrda (Ereğli) zemîni vakf ı Medîne-i Münevvere olan kurâlardan resmi mirâbî her çiftten onar akçe ve Karaman kilisesiyle ikişer kile galle alınmış Ol takdirce vakfa zarar ve ziyan olduğu ecilden ref' olundu Minba'd taleb olunmaya.”

Diğer taraftan; Devletin vakf ve mâlikâneler mahsulünden bir hisse istemek suretile müdahalesi şekli, ba'zen, mâlikâne-divânî sisteminde olduğu tarzda, ortaklaşa bir taksimden de ileri giderek; vakf ve mülk sahiplerine mahsulât öşrünün yârisını değil, ancak dörtte birini bıraktığı da anlaşılmaktadır [17] Filhakika; 947 tarihli Diyarbekir kanunnâmesinin daha eski tarihli diğer bir kanundan naklettiği bir fıkraya göre; Diyarbekir vilâyetinde iki baştan tasarruf edilen vakf ve mülklerde erazi sahipleri hububât a'şarının nısfına değil ancak rub'una sahip olmaktadır. Bu keyfiyetin sebebi ise, mezkûr kanunnâme fıkrasına göre; bu köyleri onların ra'iyet yok iken, boş olarak satın almış olmalarıdır ve bugün oraları şenlendiren ra'iyetin padişahın ra'iyeti bulunmasıdır. Halbuki, buralarda o tarihlerde mevcut olan kanun mucebince, bir kimsenin ra'iyeti başka birisinin toprağını işleyecek olursa; öşrünü ancak nısfını sahib-i arz alır, diğer nısfı ise ra'iyet sahibine bırakılırdı. Bu suretle devlet, bir defa mahsulden alınan humsün nısfını divânî hissesi diye; geriye kalan nısfının yarisını da sahib-i ra'iyet olarak almaktadır. Mevzuu bahs kanunnâme fıkrasının metni şudur:

“Der beyân-ı evkaf
vakf kaydolunan kurânın rub'u vakf kayd olunub ma'-

[17] Basılmakta olduğumuz kanunlar arasında bulunan XXXVII numaralı Mardin kanununun «13» üncü fıkrasında da mâlikâne hissasi, hububâtтан alınan hums'ün dörtte biri olarak gösterilmektedir: «Ve kurâdan malikâne alınmalu olsa vilâyetin gallevâtını beşte bir hazr idüb dahi ol hazrin dörtte birin hisse-i malikâne hesab idüb vakıf hisse-i malikânedan alınsa gerekdir. Vakıf için bu üzere alalar» (Sf, 159. Tarihi, 226).

dâsı hâsıl-ı divânî kayd olunmuştur Rubu' denilen dahi hububâtın rub'udur Ve bir köyün vakfı sahih olacak öşrü şer'isi vakf olmak gerek ki nisf olur (hums alındığına göre) Rubu' olmasına sebep bu vilâyetin emlâki ekseriya padişahlar tarafından meçhul-ül-mâlden harâbe ve ra'iyeti yok iken satılub alınmıştır

Ve ol tarihlerde bu kanun dahi var imiş ki bir yerde bir kimesnenin ra'iyeti zıra'at ider olsa hasıl olan beherin nisfını sahib-i arz ve nisfı âharını sahibi ra'iyet almış Emlâk sahipleri hüd ancak harâbesin almıştır Ra'iyet padişâh-ı 'âlempenâh hazretlerindedir Ol ecilden öşrü şer'inin de nisfı miri için kayd olunub nisf-ı âharı vakf kayd olundu ki beşde bir kasım olunca cümleden rub'u mahsul vakfın olur deyü defteri 'atikde mukayyetdir...

[Yukarda (not, 2) ismi geçen eserimizde. XXXI numaralı kanunun «23» üncü fıkrası. (sf, 135; tarihi, 947 (1540))]

Görülüyor ki; burada toprağı işleyen ra'iyetin sahibi olmak mes'elesi de ayrıca işe karışmaktadır. Filhakika; mâlikâne - divânî sisteminde mâlikâne sahiblerinin haklarını ve ra'iyetle olan münasibetlerini tanzim eden kaideler, basit ve kolay anlaşılabilir bir halde değildir. Ve bu kaideleri izah hususunda muhtelif âmillerin te'sirini hesaba katmak lâzımgeldiği muhakkaktır.

Filhakika; devletin, mâlikâne - divânî sisteminde olduğu gibi, esasen bir sahibi mevcut olan topraklardan aldığı öşrün, yâni şimdiye kadar misâllerini gördüğümüz gibi humus'dan başlayarak sâlâriyedeki şeklinde 1/20 veya 1/40 a kadar inen bir nisbette mahsule işti-tâk hakkının menşei nedir? Yukarda bâ'zı parçalarını nakl ettiğimiz Haleb kanunnâmesinde bu hakka öşr-i şer'i ismi verilmekte ve sahib-i mülk veya vakf karşısında sipahi veyahut hâs'sın memuru sahib-i öşür ismile anılmaktadır. Fakat; daha evvel izah ettiğimiz gibi, devletin aldığı mahsul hissesi, Kur'anda mevcut olan öşür değildir. Çünkü, bu miktar çok defa bu nisbetin fevkinde veya dünündadır. Hattâ bâzan topraktan yalnız mülk sahibinin bir tek öşür aldığı yerlerde olduğu gibi, devletin eline hiç bir şey geçmemektedir. Karaman vilâyetindeki misâllerinde gördüğümüz gibi, vakf veya mülk olan şey'in Haleptekin aksine olarak, bâzan öşür olarak anılması da mânâlıdır. Halbuki; vakf veya mülk sahibinin aldığı hisseyi, rakabesi kendisine ait olan bir toprağın kirası gibi telekkî etmek da mümkün ve hatta muna-

sib olduğuna göre; bu kiranın niçin ekseriya öşürden fazla bir miktara yükselemediğini ve bu kiracılığın neye serbest kiracılık mukavelesi veya yarıcılık şeklini alamadığını izah etmek de ayrı bir mesele teşkil etmektedir. Yalnız mülk ve vakf sahibi için bir öşür alınan ve devlete de ayrıca diğer bir öşür vermiyen vakf ve mülklerde, eğer mülk ve vakf sahibinin aldığı öşür tokrağın kirası ise; öşür ve haracî mülk topraklardan devlete verilmesi gereken öşür ve harac ne olmuştur? **Temlik-i sahih** ile temlik edilen mülk topraklar hususî kiracılara işletirildiği zaman bu öşürü mülk sahibininmi yoksa kiracı vaziyetinde olan ra'iyetinmi vermesi lâzımgelir?

Görülüyor ki; mesele o kadar sarîh değildir ve izah edilmeğe muhtac bir takım noktaları daha vardır. Bilhassa; Diyarıbekir kanun-nâmesinden zikr ettiğimiz fıkrada mevzu'ı bahs olduğu veçhile, devletin sahib-i ra'iyet olmak sıfatıyla mahsulden alınan öşre iştirâk etmek hakkı, meseleyi büsbütün karıştırmaktadır. Filhakika; mahsulden alınan öşrün yarı yarıya paylaşıldığı yerlerde, mülk veya vakf sahibi ra'iyetin de sahibimidir ve bu toprakları satın alırken üzerindeki ra'iyeti de beraberini satın almışlardır? Halbuki; mülk sahiplerinin toprağın rakabesinden başka bir hak satın almadıkları, böyle bir hakkı satın almağa salahiyetleri de olmadığı ve re'âya üzerinde hiç bir nevi' derebeylik hukukuna sahip olmadıkları da meydandadır. Esasen; eğer o yerleri re'âya ile birlikte almışlarsa, o zaman diğer rûsûmı örfiyeyi almak için devletin müdahalesinin de câiz olmaması lâzımgelmez mi?

Filhakika; bir kısım memleket topraklarının beytûlmâlden hâlî iken satın alınmış olması mümkün [18] olduğuna göre; bu gibi vaziyetlerde şöyle bir mütalaa yürütmek münasib olur:

Bu nevi topraklar eğer sahipleri tarafından doğrudan doğruya veya köleleri vasıtasıyla işletilecek olursa; devlete öşür veya harâctan başka bir şey' vermemeleri lâzımgelmezmi idi? Filhakika; bu toprakları re'âyaya işlettirecek olurlarsa; ancak o zaman devlet kendisine âit olan re'ayanın her dürlü rûsûmunu toplayabilmelidir. Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu nizamında meseleyi bu şekilde vaz'etmeğe

[18] Meselâ uzun seneler süren Kızılbaş ve Gürcü fetretlerinde harap bir hâle gelen Erzurumda bir çok köy harâbeleri üzerinde aşağıdaki şekilde kayıtlara tesadüf edilmektedir:

"Hâlî ve harâb olub elli altmış yıldanberi intifa'dan kalub bu def'a defter yazılırken sâbika Erzurum beylerbeğisi olan Mehmed han mîri cânibinden sekiz bin akçeye tapulayub hucet-i şer'îye aldugı paye-i serîr-i a'lâya arz olundukda kabul buyrulub defteri cedîde muşâr-ün-ileyhe mülk kayd olunması ferman olundu."

(947 tarih ve 700 numaralı Erzurum defteri. İstanbul, Başvekâlet arşivi.)

lüzum yoktur. Diyaribekir kanunnâmesinin mevzu' u bahs ettiği mes'e- le Osman oğulları idaresinden çok daha eski bir zemana ve o devir- lerde mevcut örf ve âdetlere istinad etmekte olub İmperatorluk niza- mındaki raiyetin hukukî statüsüyle kabil-i izah değildir. Nitekim; Osmanlı İmperatorluğunda defterlerde kendi üzerlerine yazılı olan eraziye eküb biçtikden sonra haricde zira'at yapmak isteyen reâyadan bu reayanın sahibi olan sipahi hiç bir şekilde hisse isteyemez. Bu gibi reayanın öşür ve diğer bâzı rüsümü toprak sahibine aittir.[19]

Netice:

Mâlikâne - divânî sistemini izah etmek için buraya kadar söyle- diklerimizi hulâsa etmek lâzımgelirse diyebiliriz ki; bu sistem, Os- manlı İmperatorluğunun umumiyetle te'sis ettiği bütün ve serbest mülk ve vakflardan tamamen ayrı bir toprak tasarrufu şekli tem- sil eder. Diğer taraftan, bu sistem, fıkıh kılaplarında tasrih edilen temlik-i sahih-i şer'î şartlarına daha ziyade uygundur. Bu şartlar karşısında İmperatorluk devrinin temlik ve vakflarını daha ziyade tahsis ve irsâd kabilinden vakıflar ve temlikler ad etmek ve böyle- ce gayr-ı sahih vakflar zümresine ilhak etmek mümkündür. Bununla beraber; İmperatorluk devrinin tam ve serbest mülk ve vakflariyle bu nevi mülklerin kabil-i mubadele olmasına ve Emîrin miri toprak larla birlikte hazineye âit olan harâc ve diğer rüsümü da temlik ve ikta' edebileceği hususunda bâzı imamların mevcut ictheadlarına dayana- rak, Osmanlı padişahlarının bütün hukuk ve rüsümüyle temlik yapabi- leceklerini ve bu gibi mülklerin de zamanlarında aynı şekilde mutlak, meşru' ve hakikî mülk gibi telekkî edildikleri de meydandadır. Demek oluyor ki, hukukî bakımdan tesisi mümkün gözüken tefrikler pek sarih olmadıkları gibi yalnız başlarına da kâfi addedilemezler.

Fikrimizce bu iki tip mülk ve vakıflar arasındaki farkı izah ede- cek âmiller, esas itibarile sahih ve gayrı sahih olmak kabilinden hukukî mahiyet farkları olmaktan ziyade, her iki nevi mülkiyet hakla- rının muayyen mntakalarda teessüsüne hâkim olan târihî, iktisadî ve içtimâî şartlardır. Filhakika; Osmanlı imperatorluğu devrinin ti- pik mülk ve vakfları daha ziyade hristiyan memleketleri üzerindeki fütühat sahalarında kuruldu. Fütkhata kolaylaştırmak ve teşvik etmek için, veya doğrudan doğruya iskân ve kolonizasyon maksatlariyle ya- pıldı. Bu suretle, imperatorluk devrinin vakıfları bütün ve serbest temlikler hâlini aldılar. Filhakika; az zaman zarfında büyük birer

[19] Bu hususta fazla malûmat almak için Ülkü mecmuasının 49, 50, 53, 54, 56, 58 ve 59 uncu sayılarında «Osmanlı imparatorluğunda çiftçi sı- nıfların hukukî sitatüsü» namı altında neşr ettiğimiz makalelere bakınız.

imperator hâline girmiş olan Osmanlı padişahları, hâl ve şanlarına lââyık olarak, ancak büyük eraziye büyük vakıflar te'sis edecek şekilde mahdud adedte büyük vezirlere temlik ettiler ve yahut bizzat kendi nâm-larına mu'azzam umumî hizmet ve muavenet müesseseleri mahiyetinde bulunan büyük camilere, imâretlere hasr ve tahsis ettiler. Bu tipte büyük temlik ve vakıfların bir âile politikası güden birer şahsî menfaat müesseseleri olmaktan ziyade, gayrı şahsî ve umumî hizmet müesseseleri hâlinde kalacağı tabii idi. Asıl mânâsile mülk olan ve şahsî kalan toprak mülk ve vakıflarla aslâ karıştırılması mümkün olmayan bu tip vüzerâ ve salâtin vakıfları, Osmanlı İmparatorluğunda büyük bir mevki işgal etmiş oldu. Ve bu tipte mülklerden, hemen umumiyetle umumî bir hayır ve hizmet müessesesine vakf edilmek üzere temlik edilmekte olduklarından, mülk halinde kalanları pek nadirdir. Halbuki bu devirde, toprakların rakabesini Beyt-ül-mâl tarafından hususî şahıslara satmak veya iktâ'en temlik etmek suretiyle teessüs eden ve burada mevzu' bahs olan malikâne - divanî sisteminin esasını teşkil eden mülk ve vakıfların yeniden tesis edildiği hemen hiç görülmemektedir. Bu vaziyette Osmanlı imparatorluğunda tesadüf edilen Malikâne-divanî sistemi bakayâsını tamamen eski Türk-İslâm devletlerinden intikal etmiş telekki edebiliriz. Diğer taraftan, eski vakıfların içinde Osmanlı devrinin vakıfları gibi bütün ve serbest vakıflar, mevcut olmakla beraber, pek nadir görülmektedir. Bu azlığın sebebi ise, bu nevi' temliklerin Osmanlılardan evvelki zamanlarda az kullanılmış olması olabileceği gibi, serbest mülklere zamanla devletin yaptığı müdahaleler de bu hususta hesaba katılmalıdır.

Bununla beraber; imparatorluk dahilinde bütün mülk ve vakıflara nisbetle işgal ettikleri mevkiin ehemmiyeti pek az olan bu nevi' hakiki toprak mülkleri, ictimâî bünye için çok daha tehlikeli te'sisler olarak ele almak ve tahlil etmek lâzımgelir. Filhakika; İmparatorluk devrinin büyük, gayrı şahsî ve umumî hizmet müesseseleri hâlindeki vakf ve temlikleri ile burada mevzu'bahs ettiğimiz sistemdeki mâlikâne tasarrufları arasındaki fark, umumiyetle bir küçüklük ve bütünlük farkı olmaktan ziyade bir mahiyet farkı olarak tetkik edilmelidir. İmparatorluğun sosyal bünyesinde yerli bir sınıf asaletini idâme ettiren bu müesseseler, İmparatorluk devrinin teşkilâtına yabancı bir piresibin tecellileridir. Fikrimizce, Osmanlı imparatorluğunda mâlikâne - divanî sistemi şeklinde gördüğümüz bu nevi mülk ve vakıflarla eşküncilü mülkleri, daha evvelki zamanlara âit bir nizamın bakıyeleri ve öyle bir nizamda yeri olan yerli toprak asaleti sınıflarının devamını temin eden tesisler gibi tetkik edebiliriz. Bu nevi mülklerin ekseriya eski şekillerinde

muhafazası suretile meydana gelmiş oldukları mâlum olmakla beraber, tam vakıf ve mülklerin tensikati neticesinde yalnız mâlikâne hisseleri haline irca'ı da bu hususta hesaba katılmalıdır: Karaman oğlu İbrahim bey vakfiyesinde [20] bütün köylerin tevâbi'i ve levâhikile bütün olarak vakf edildiği yazılı olduğu halde, bilâhara tanzim edilmiş olan Osmanlı defterlerinde bir çok köylerin yalnız mâlikânesinin vakf veya eşküncilü mülk ad edilmesi' Osmanlı devrinin vakıflar üzerinde ne şekilde oynamış olduğunu göstermek itibarile tetkik edilecek bir mes'eledir. Bununla beraber; bu ikinci faraziyemiz mucebince ellerinden divânî hisseleri alınarak bir kısım toprakların ancak mâlikânesine sahib kalan ve her dürlü siyâsî haklardan mahrum gözüken bu yerli toprak asâleti sınıflarının devlet karşısında sinsî ve tehlikeli bir mukavemetin esaslarına sahib bulunmakta devam edebilecekleri de aşikârdır. Zemanla ve bilhassa merkezî devlet otoritesinin zevâle başladığı sıralarda, bu şekildeki kuru bir toprak mülkiyetinin temin edeceği haklar da sū-i isti'mâl edilerek, toprağa sahib olanlarla olmıyanlar arasındaki içtimâî münasebetler soysuzlaşmağa başlamış ve bu vaziyette kökleri memleketin toprağına saplanmış bir içtimâî sınıfın devlet otoritesine rakib ve tehlikeli bir kuvvet teşkil etmesine mani' olunamamıştır. Bu suretle devlet, zamanla bilhassa bâzı mintakalarda mukavemet kabiliyeti artacak olan ve kökleri memleketin her tarafını sarmış bulunan bir toprak asaleti sınıfıyla veyahut onların içinden sivrilerek zamanla siyâsî bir kuvvet haline girecek olan azmanlariyle uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır.

Filhakika; bu iki başlı tasarruf sisteminde mâlikâne hisselerini elinde bulunduran vakf ve mülk sahiblerinin Osmanlı işgalinden evvelki zamanlara âit yerli toprak asaleti sınıfları olduğu muhakkaktır. Osmanlı imperatorluğu, bilhassa mevzu' u bahs islâm memleketlerinde, bir çok âilelere mükteşeb haklarından hepsini ve aynıni değılseye, hiç olmazsa böyle bir kısım mâlikâne hisselerini tanımak mecburiyetini duymuştu. Fethi müteâkib bu sâhada ayrıca bâzı tensikat yapılmış olacağı da tabii olmakla beraber, yukarda bahsî geçen Ömer bey kanunnâmesinin bâzı a'yân dediği bu mâlikâne sahiblerinin zamanla, bir köyün toprak mâlikânesinden başka, bu köy halkının devlete vereceği diğer rûsûmu da ele geçirerek köyü tam ve serbest mülkü hâline sokmaları her zaman mümkündür. Bu hususta umumiyetle tâkib edilmiş olması muhtemel bulunan usulleri de şu şekilde hulâsa etmek münâsib olur:

(1) Divânî hisselerini iltizama almak ve bu iltizamı irsî ve daimî bir şekle sokmak. Bu suretle; her sene devlete maktu' bir para

[20] Bakınız: Karaman oğlu İbrahim bey vakfiyesi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı. sf, 43'54. 1937.

Fatih Sultan Mehmed devrinde olduğu gibi, bütün memlekete ve mevcut vakıf ve mülklerin takriben yüzde 60 - 70 ine teşmil edilecek kadar mühim bir şekil almış gözükmektedir:

Fatih sultan Mehmed devri icraâtının şümûl ve ehemmiyeti ile neticeleri hakkında ayrı bir tedkik neşretmek niyetindeyiz

Burada yalnız; mâlikâne - divânî sisteminin âkibetini âlakadar eden bâzı icraâttan bahsetmek lâzımgelmektedir. Bu meyanda; nesh edilerek timara ilhak edilen veya mâlikâneden alınacak hisselerin miktarını tenkis eden icraâtın yanında bilhassa mükellefiyeti olmaması lâzım selen mâlikâne hisselerine, sefer vâki' oldukca bir kaç müsellâh adam göndermek mecburiyetinin yükletilmesini kaydetmek isteriz ve bu gönderilecek c e b e l ü 'adetlerinin fırsat düşdükçe mütemediyen artırılması da nazarı dikkati celbetmektedir.

Filhakika; mâlikâne hisselerinin bu gibi mükellefiyetleri olmaması lâzımgelir [23] ve yukarda gösterdiğimiz gibi bu gibi mükellefiyetler bu mıntakada malikâne hissesi mukabili değil belki de daima rûsûmu örfiye mukabili olarak ta'yin edilmektedir

Diğer taraftan, İmparatorluk devrinin büyük temlik ve vakıflarında vakf ve mülk sahlpleri için bu neviden askerî mükellefiyetler hattâ bâzen umumî ve fevkalâde devlet masraf ve hizmetlerine iştirak bile mevzu bahs degildir. Onlar, askerî hizmet mukabili verilmiş bir fief veya dirlik halinde olmayub tahsis ve irsât kabîlinden olarak her nevi hasılâtiyle kat'î ve müdahalesiz bir şekilde muayyen umumî hizmetlere hasr ve tahsis edilmiş bulunmaktadırlar. İşte bu sebeble, mâlikâne-divânî sisteminin muhafaza edilmekte olduğu mıntakalardaki vakıf ve mülklerin çoğunda bu nevi e ş k ü n c ü göndermek mükellefiyetlerinin mevcut bulunması dikkate şayandır. Ve bu mükellefiyetlerin malikâne sahiplerine bilâhere bir tensikat esnasında yükletilmiş olduğunu farz ettirir. Bu suretle; devlet açıkca, umumî kizmet ve hayır müessesesi gibi görmediği bâzı vakıf ve mülkleri doğrudan doğruya ilgâ edeceğine sahibine veya mütevelliyeye yalnız askere gitmek mecburiyetini tahmil etmiştir. Bu vaziyette; tam malikâne sisteminden sipahi timarına doğru esasen mevcut olan bir inkışaf temayülünün şayâm dikkat bir merhalesini teşkil eden bu iki başlı sistemin de , kuvvetli bir devlet idaresi altında, tasfiyesinin mukadder olduğu görülmektedir. Esasen şer'î miras hukukunun icabı mütemediyen parçalanan mâlikâneler, eğer daha evvel evlâtlık vakıf hâline sokul-

[23] « ammâ bir cins malikâne dahi vardır ki mutasarrıf olanlar ol mukabelede sefere eşmezler ve c e b e l ü dahi göndermezler Ol asıl malikâneler sair emlak-i şer'îye gibidir. Oğla ve kızlara intikal eder.»

(Süleymaniye, Âşir efendi kitapları; (1004) numaralı kanunnâme. Yp,39)

vermek lâzımgelirse de; zamanla bu parayı da vermemenin kolayını bulmak, meselâ bir vesile ile **bağışlatmak** mümkün olduğu gibi; zamanla paranın kıymetini tamamen kaybetmesi neticesi, maktu' olarak verilen âidâtın ehemmiyetsiz bir bedel hâline gireceği de tabii idi [21].

(2) Bundan başka, umumiyetle askerî veya ilmî sınıflara intisap etmiş bulunan bu memleket a'yânının divânî hisselerini kendilerine ma'aş (rızkıye) mukabili terk ettirmeğe veya eşküncülü mülk timar halinde verdirmeye muvaffak olmaları da mümkündür. Esasen, bu nevi mülkler kolaylıkla satılıp alınabildiğinden bâzı, mülk sahiplerinin bir çok köylerin topraklarının malikâne hisselerini satın alarak mahallî bir derebeyi şeklinde kudretlerini genişletmeleri ve devlet karşısında tehlikeli bir vaziyet almaları pek a'lâ mümkündür. Bâzı köylerin yalnız divânî hisselerine Padişah dirliği olarak sahip olan sipahilerle memur ve mültezim aynı şekilde mâlikâne hisselerini satın almaları da bu mıntakalarda tam bir nüfuz tesis etmelerine sebep olabilir idi.

(3) Bu suretle merkezî devlet teşkilâtının müdahale ve teftişinden kurtulmuş bir halde mahallî mütegalibe, a'yân ve derebeyi şekline girmiş bulunan bu toprak zengin beylerle memurların, kendi köylerinde yaşayan re'âyâ üzerindeki tahakkümlerini kolayca arttırmaları mümkündür: Bir çok toprakları çiftlik şekline sokmak, köylüyü angariya mesâiye mecbur etmek, İmperatorluk nizamında bulunmayan örf ve âdetler ihdâs etmek gibi bid'atler bu gibi vaziyetlerde alabildiğine inkişaf edebileceği tabiidir. Bu suretle; idarî-malî hakları da elinde tutan toprak sahiplerinin ellerinde, toprak sahibi olmaktan mütevellit hususî haklar yanında, bir devlet me'muru salâhiyetlerini hâiz olmaktan mütevellit umumî haklar birleşerek hakikî bir derebeylik hukuku (droit seigneurial) teşekkül edebilecekti.

[21] Ba'zı nüfuzlu şahısların zamanla mâlik oldukları mâlikâne hisselerine divânî hisselerini de nasıl ilâye ettirmeğe muvaffak bulduklarını ve bu suretle mâlî ve idarî bakımlardan tam bir istiklâl'e nasıl erişmiş bulduklarını göstermek hususunda 534 numaralı Musul defterinde tesadüf edilen aşağıdaki kayıt çok mânalıdır:

«Karye-i mezburun rûsûmu örfiyesi hass-ı şâhî olmağın ümenâ ve mültezimin rûsûmu örfiye bahânesiyle envâ'ı zulm ve te'addî itmekle karye-i mezbûre haraba müteveccih olmağın bu sebep ile mal-i şâhî zâyî' olduğundan ma'dâ sâhib-i mülk du'acılarına dahi zulm ve hayf olmaktan lâlî olmamağın rûsûmu örfiyesin sahib-i mülk olan Seyit Kasım ve Seyit Şerefettin ve Seyit Hasan ve Seyit Hüseyin sâl-be-sâl Cânib-i Mîriye maktu'an akça teslim eylemek üzere kabul ettikleri Abdu-ül-Celîl bey müsvedesinde mukayyet ve mestûr bulunmağın veçh-i meşruh üzere Deftere kayd olundu.»

İşte; Osmanlı İmparatorluğu teşekkül etmekte olduğu sıralarda bir kısım toprak sahibi memleket â'yânını bu vaziyette buldu. Merkezî bir devlet otoritesinin kontrol ve müdahalesinden mahrum kalınca, soysuzlaşmağa namzed olan toprak münasebetleri bu istikamette inkişaf etmekte idi. İmparatorluk onları böyle bir inkişaf merhalesinde yakaladı ve derhal vaziyetlerini tahkik ve tesbit neticesinde bir çoklarını ele geçirmiş oldukları idarî ve siyasi nüfuzdan tecrid ile kendilerine ancak bir kısım toprakların mâlikâne hisselerini sahib olmanın temin edeceği bir gelir tahsis etti. Filhakika; İmparatorluk devrinin tipik temliklerinde mülk ve vakf topraklar devletin idarî ve mâli her türlü müdahalesinden masûndurlar. Halbuki, bahsa mevzu malikâne - divânî sisteminde mâlikâne sahiblerinin idarî ve inzibatî hiç bir salâhiyetleri yoktur Memleketin idaresi divânî hisselerini toplıyan sipahiye ve yahud diğer me'murlarına âittir. Mâlikâne sahiplerinin çoğu askerî vazifeleri bile hâiz gözükmemektedir. Onlar kuvvetle merkezîyetçi bir imparatorluk teşkilâtı içinde, her türlü haklarını ve böyle bir nizam için zararlı olmak imkân ve kudretini de kaybetmiş gözükmektedirler. Bununla beraber, reâyadan lâ'letta'yin birinin bu neviden bir toprak mülkü satın alup alamayacağı da şüphelidir. Bu gibi mülk sahiplerinin ne gibi işlerle meşgul oldukları, reayaninkine benzer hak ve vazifelere sahib olub olmadıkları da ayrıca tedkike muhtaktır. Ma'mafih, bizim için vaziyetleri bukadar müphem bulunan eski beyler^[22]in siyasi haklarını kaybetmiş olmakla beraber; fırsat zuhur eder etmez eski hukuk ve nüfuzlarını üzerinde inkişafettire bile-

[22] Tetkik ettiğimiz mntakalarda mevzu'bahs malikâne hisselerini ellerinde tutan memleket â'yânı ve vakıf müessisleri âllelerinin kimler olduğunu ve ellerinde topladıkları erâzi mülkiyetlerinin büyüklüğü derecesiyle, tahminen ne zamandan beri bu haklara sahib olduklarını tayin etmek ve bu hususta büyük cedveller hazırlamak tetkikimize şüphesiz büyük bir salâbat ve ilmi bir vuzûh vermiş olacaktı. Fakat, itiraf etmek lâzımgelir ki; bu iş güç ve geniş hazırlıkları icâb ettirmektedir. Bundan başka makalemizin çerçevesini de aşmakta olduğundan bu noksanı başka bir yerde tamamlamak niyetindeyiz. Bu sebebie, burada serdettiğimiz mülâhazalar, daha ziyade kayıtların tetkikinden alınan umumî intibâlara ve tipik bazı misâllere istinad etmektedir. Esasen, meraklı bir okuyucu için, makalemizin sonuna koyduğumuz (70) kadar kayıt sureti, bu hususta kâfi derecede fikir verecek vaziyettedir. Bu kayıt suretlerinin tetkikinden de anlaşılacağı veçhile, malikâne hisselerini ellerinde tutanların çoğu Osmanlı idaresinden evelle ait kimselerdir. Bu toprak mâlikânelerin büyüklüklerine gelince, içlerinde bir ufak tarladan başlayarak 10-15 köyün sahasını kaplıyacak kadar muhtelif büyüklükte olanları vardır. Bunların içinde Mardiros bin Boğos ismindeki bir zimmi'nin satın alınmış mülkü halinde bir mezre'anın (1013 numaralı defter; yp, 50) bulunması da hiristyanlarla diğer reayanın da bu nevi' mülklere sahib olabilmesi ihtimalini artırır. Mâmafih, bu hiristyanın askerî sınıfa mensub bir muharib olması da mümkündür.

cekleri toprak mâlikânelerinin mülkiyetini muhafaza etmektedirler. Bu sebeple, bu gibi eski toprak mülk sahipleri memleket a'yanının her türlü siyasi ve idarî salâhiyetlerinden tecrid edilmiş gözükken mülkiyet hakları da, imparatorluk nizamı içinde yabancı bir prensibin bünyesini rahatsız eden te'sirlerini his ettirmekte devam ettiği için, fırsat düşdüğü için, niden takyidâta mâruz bırakılmakta idi. Osmanlı padişahları kuvvetli oldukça bu nevi mâlikâneler mütemadiyen inhilâle doğru sevk edildi. İmparatorluk, kendisine mahsus nizamını bu mıntakaya da teşmil edebilmek için, izlerini tesbit etmek bizim için mümkün olan bir mücadeleye girişti:

Filhakika; imparatorluğun bir taraftan kendi me'mur aristokrasisini temsil eden yeni tip asillere, yâni vezir ve paşalara büyük temlikler yapar ve umumî hizmet müessesesi vaziyetinde olan vakflara memleketin mühim bir kısım gelir kaynakları geniş muafiyetlerle hasr ve tahsis ederken; diğer taraftan eski tipde vakf ve mülkler için sıkı bir kontrol ve tensikat prensibi ta'kib ettiği göze çarpmaktadır. Bu meydana, yukardanberi tedkik ettiğimiz iki başlı tasarruf sisteminin de tasfiyesine doğru gidildiği muhakkaktır. Mâlikâne-divânî sisteminin büyük bir kesafet arzettiği Amasya, Sivas, Malatya ve Kayseri livâları haricinde ve bu merkezlerden uzaklaşdıkcâ; ancak vaktile daha umumî birşekilde mevcut bulunduğunu istidlâl ettirecek izleri kalmış bir vaziyette bulunması bu fikrimizi te'yid edecek vaziyettir. Ömer bey kunnâmesinde isimleri geçen a'yân-ı memleketin, Karamanda olduğu gibi Osmanlı işgaline karşı sinsi ve mu'annid bir mukavemet gösterdiği ve bir çok isyan ve muharebelerin vukua geldiği mıntakalarda ise, büyük bir ekseriyetle ortadan kaldırılması için fırsatlar zuhur etmiş bulunduğu tahmin edilebilir. Bu gibi yerlerde malikâne-divânî sisteminin yalnız izlerine tesadüf edilebilmesinin sebebi de ancak bu şekilde izah edilebilir.

Mâmâfih, Osmanlı padişahlarının bilhassa Türk - İslâm memleketlerinde muhafazakâr bir şekilde hareket ederek mükteseb hukuka riâyetkâr davranmalarının ve bu mıntakalardaki intikal ve ilhakların sarımsız yapılmış olmasının derecesi ne olursa olsun, imparatorluk devrinin zamanla ve muhtelif fırsatlarla bir çok eski mülk ve vakfları nesh ettiği de bir hakikattir. Elimizde hemen feth ve ilhâkı müteakip yazılan ve muhtemel tensikâtı aksettirecek olan defterlerin bulunmamasına rağmen, bazı mıntakalarda yapılan tahrirlerin başında, (bu mıntakadaki vakf ve mülkler nesh edilmemiştir. Kadim ül eyyâmından ilâ yevminâ hâzâ...) gibi yazılarla, nesh edilen vakf ve mülklere âit kayıtlar; bir çok yerlerde tensikat yapılmış olduğuna dair ileri sürdüğümüz fikirlerin doğruluğunu isbat etmektedir. Ve filhakika bu nesihler, bâzen

mamışsa, gittikçe ehemmiyet ve mukavemetlerini kaybederek devletin bu mütemadî müdahaleleri karşısında dağılmağa başlayacağı şüphesizdir. Her padişah değıştikçe, hüccetlerin ve temliknâmelerin tecdit ettirilüb mukarrernâme alınması mecburiyeti; aynı şekilde her padişah değıştikçe, 30-40 sene fasılalarla yaptırılan büyük erazi tahrirlerinde her mülk ve vakfın vaziyetinin mahallinde tetkik ve teftişi ile vesâik yoklanması gibi fırsatlar; nihayet, bâzan açık ve kat'i emirlerle yapılan tensikat ve nesihler, devletin gün geçtikçe bu mâlikâne hisselerinden daha fazlasını ele geçirerek timara ilhak etmesini mucib olmaktadır. Açıkca ele geçirilemeyen hisselerden ise; eşkünci istenmesi veya mülk sahiplerinin bir devlet me'muru ve askeri hâline sokulması teşebbüsleri ise bu sahada mühim bir merhale teşkil etmektedir. Bununla beraber; bu nevi eşkünci göndermek mükellefiyeti olan mâlikâne hisseleriyle eşküncilü mülk timarları bir birinden ayırmak lâzımdır.

Bu gibi eşküncilü mülk timarlarla, mâlikâne hisselerine tahmil edilen eşkünci göndermek mecbûriyetleri arasındaki farklardan ve bunlara mümâsil toprak meselelerinden ilerde etrâfiyle bahs etmek niyetindeyiz. Bugün burada, malikâne - divânî sistemi hakkındaki tetkiklerimizi bitirmeden evel, bugünkü ziraî bünyemizi aydınlatmak bakımından amelî kıymeti hâiz mühim bir noktaya temas etmek isteriz:

Tetkik ettiğimiz tarihlerde mevzu bahs sistemin bilhassa yayılmış olduğu mıntakalar, bugünkü Türkiyenin hududları içinde bulunmaktadır. O zamanlardanberi memlekette esaslı bir toprak reformu yapılmamış olduğu düşünülecek olursa, malikâne - divânî sisteminde malikâne olarak hususî şahısların ellerinde bulunan bir çok köy topraklarının, bu gün daha fazlaşmış bir halde ve eski mâlikâne sisteminde mevcut bulunmayan her dürlü temellük hukukıyla birlikte kayıtsız ve şartsız bir mülk olarak bugünkü toprak zenginlerinin elinde bulunması lâzımgelir. Filhakika, Türkiyedeki toprak hukukunun garib ve tezatlı bir inkişafı bir taraftan devlete ait (mîri) topraklar üzerinde bir kiracı vaziyetinde çalışan köylünün tasarruf haklarını hakikî mülkiyet hakları şekline sokarken; diğer taraftan, rakabesi hususî

şahıslar elinde bulunan mâlikâne topraklar üzerinde XVI ıncı asırda bile henüz dâimî ve irsî bir kiracı vaziyetinde ve devlet mümessilleri (sipahiler) nin kontrolü altında çalışan köylüyü, bugün toprak sahiplerine hususî mukavelelerle bağlı yarıcılar ve kiracılar haline sokmuş olması çok muhtemeldir. Ve bugün memleketin bilhassa şark kısımlarında mevcut bulunduğu anlaşılan büyük toprak mülkler, bu makalede tetkik edilen eski malikâne hisselerinin bugünkü şekilleri olsa gerekdir.

Bugün esefle söyleyeceğiz ki, memleketimizdeki büyük toprak mülklerin hakikî mikdarları ile yayılış tarzlarını, kimlere ait olduklarını ve teşekküllerinin tarihçesini gösteren etüdler mevcut değildir. Halbuki nevi tetkikler, memleketin ziraî ve sosyal bünyesini tanımak ve ona göre geniş ziraî kalkınma hareketlerinin plânını hazırlayabilmek bakımından, fevkal'âde mühim işlerdir.

Bizim bu makalemizde, mevzubahs ettiğimiz ve bundan sonra da sırasıyla tetkik etmek niyetinde olduğumuz toprak meseleleri, eğer bugün hâlen Anadolu'da mevcut vaziyetin anlaşılması ve izah edilmesi için yapılacak tetkiklere tarihî bir medhal teşkil edebilirse bu noksan araştırmamızla istihdaf edilen gaye meydana gelmiş olacaktır. Bu bakımdan, bugüne kadar Türkiyedeki toprak meselelerinin izahı için hiç nazarı itibare alınmamış ve hatta ismi bile telaffuz edilmemiş olan malikâne-divânî sistemini, bugünkü vaziyeti izah için, ehemmiyetli bir hareket noktası olarak bu hususta tetkikat yapacakların nazarı dikkatine arz ediyorum. Filhakika, Türkiyedeki toprak meselelerinin hali hazır vaziyetini sadece mîri topraklar rejiminin, hakîmâne bir erazî siyasetinin emrinde vaktiyle o kadar iyi neticeler vermiş gözükken, esaslarının zamanla bozulmasına ve sû-i istimallere atfetmek suretiyle izahı çok müşküldür. Bu müşkülü bilenler nazarında, bu tetkikimizle ortaya koyduğumuz yeni mu'tâlar hususî bir kıymeti hâiz görülecektir. Esasen mukaddimede de söylediğimiz gibi, o kadar meşhur olmasına rağmen, tarihî ve içtimaî nokta i nazarlardan hiç de iyi tetkik edilmemiş olan mîri topraklar rejimi hakkındaki bilgilerimiz de bu nevi tetkiklerle zenginleşmiş olacaktır. Bu sebeble; malikâne-divânî sistemini izah ederken, mîri topraklar rejiminin, ne olduğunu değilse bile, hiç olmazsa ne olmadığını göstermiş olduğumuzu ümid ediyoruz.

Defter-i Hâkanî kayıtları

Bu makaleyi yazarken *Hâkana mahsus nufûs ve erazi defterlerinden* bilhâssa istifade etmiş olduğumuzu söylemiştik. Burada, makalemizde yürüttüğümüz bâzı mulâhazalara ve verdiğimiz malumâta esas teşkil eden bâzı mühim kayıtları bu defterlerden çıkararak aynen ve bir arada olarak neşretmeği münasib görüyoruz. Bir araya getirilen bu kayıtlardan her birine bir sıra numarası verilmiş ve makalede her kayıt bu sıra numarasıyla zikredilmiş olduğu için, arzu edildiği takdirde verdiğimiz mâlumatı kontrol etmek ve müracaat edilen menbalarımızın kıymet ve mâhiyeti hakkında bir fikir edinmek mümkün olacaktır. Bu kayıtların, husûsî tahrir hey'etleri tarafından elde mevcut vesikalarla eski defterlere müracaat edilerek ve mahallinde yapılan tahkikat neticelerine göre tanzim edildiklerini ve padişahların tuğralarıyla musaddak defterlerde hususî bir itina ile muhafaza edilerek erazi işlerinde en sıhatlı birer vesika teşkil ettiklerini burada hatırlatmayı zayıt görürüz.

I

937 (1530) TARİH ve 1013 NUMARALI MALATYA EVKAF DEFTERİ

(İstanbul, Başvekalet arşivi)

SURET-İ KANUNNÂME-İ CEDİD-İ EVKAF ve EMLÂK-İ LİVA-İ MALATYA
ve GERGER DİVRİKİ DİR Kİ BER-MUCEB-İ EMR-İ
ŞERİF NİHADE BUD

A. Zikrolan sancaklarda vâkı' kurâ ve mezari' ve çiftlik ve arazi ve besatîn ve eşcâr ve sair *öşriyât* her ne ise kadîm-ül-eyyâmdan ilâ-yevminâ-hâzâ iki baş öşür alınugelüb bir başına *cânib-i mâlikâne* ve bir başına *cânib-i divânî* dirler

B. Bir karye ki bir başı vakıf veya mülk ola ol karyede hasıl olan eğer hububât ve eğer mukata'ât-ı kürûm ve eşcâr ve sair *öşriyât*dır herne alınursa sahib-i timar olan vakıf ve mülk sahipleri ile beraber üleşeler

C. Ve şol nesne ki *resmî çift* ve *resmî bennâk* ve *caba* ve resmi 'arûsâne ve resmi agnâm ve bâdihavâ ve sair rûsûmu örfiye her ne ise ol makule erbâb-ı timarındır Vakıf ve mülk sahipleri dahl

eylemeyeler *Ve rûsûmu örfiyesi* olmayanlar ki mezârî' ve erazi ve çiftlikdir anlarda vâkı' olan öşriyât her ne ise sahib-i vakıf ve sahib-i mülk timar sahibi ile beraber üleşeler

D. *Ve resmi kovan* ve *resmi âsiyâbdan* dahi her ne alınursa erbâb-ı timar mülk ve vakf sahipleri ile beraber alalar *Ve kovan* balı her ne yerde eyleser ol yerin sipahisinin ve vakf ve mülk sahibininindir Sancak beyi ve sipahi ve vakf ve mülk sahipleri bizim ra'iyetimiz kovanıdır diyü *resim* taleb eylemeyeler *Ve yıl yürüyen* degirmenden altmışar akçe ve altı ay yürüyenden otuzar akçe ve üç ay yürüyenden on beşer akçe alına artuk alınmaya [*]

I. Vakfı Mekke i Mua'zzama Karye-i Asyüzi. *Temam malikâne*. Sıkat-ı¹ vilâyetden ve a'yân-ı memleketden haylı müsülmanlar gelüb zikrolan karye için kadim-üz-zemandan ilâ hâzel'ân min-gayri-tebdil vet-tağyir² Mekke-i şerifenin vakfı olub Çerâkise zamanından sâl-be-sâl mahsülü mâlikânesin gâh eşrâf gelüb kabz idüb ve gâh Çerakise kendüler gönderirler idi *Ve sonra* dahi kezâlik ümenâ-i sul-tâniye zabt idüb cânib-i Beyti 'Atika irsâl eyleyeler diyü şehâdet idüb vakfiyetinde şâibe-i şübhe kalmayıcak ber karar-ı sâbık vakfı Mekke-i Mükerreme kayd olundu (yp, 3).

[*] Aakarada, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğünde muhafaza edilen 967 (1559) tarih ve 142 numaralı diğer bir Malatya defterinde bulunan kaunda bu hususlar şu şekilde izah edilmiştir :

A. Livâ-i mezburda vâkı' olan ekseriyâ kurâ ve mezârî' ve kıta-i erâzide hisse-i mâlikâne ve *divânî* deyü ziraat ve hırsaset ile hasıl olan gallâtın beşte birisi çıkub iki defa öşür alınmak beyn-en-nâs 'âdet-i kadimeleri olmuşdur Meselâ külliyyen ziraat olunan yerlerde tasarrufu arz *malikâne* ile ta'yin olunur ki bihaseb-iş-şer'-iş-şerif mülk ve vakf itdükleri ol tasarruf-ı arzdır *Ve meüneti divânî* deyü tahrir olunur ki Beytül-mâl-i müslimine 'âid olacaktır

B. Pes her kurâ ve mezârî' ve erazide ki *malikâne* ve *divânî* deyü işaret olunur bihaseb-iş-şer' mülkiyeti ve vakfiyeti sâbit olanlara hisse-i mâlikânedan istihkakı her ne ise ta'yin olunur İstihkaklarından zâyid malikânedan hisseyi kalursa ol ziyâde kalan hisse-i malikâne ile cânib-i divanisinin bâzi hassa-i hümayun ve bâzi timara kaydolunmuşdur

C. Reayanın cümle hasıl olan gallâtı *beşte bir* kasm olunub vakıf ve mülk olan kurâ ve mezârî'de ne hasıl olursa iki bölük olub bir bölüğünden evkaf ve emlâk sahipleri ba'd-es-sübût defteri cedide kayd itdükleri hisselerine göre mahsullerine mutasarrıf olalar

D. *Ve beşte bir* hasıldan gayri sâbık kırk kileden bir kile sâlâriye deyü alınurmuş Mukaddemâ vilâyet kütâbet olundukda bid'atdır deyü ref' olunmuş Vâkı'a sâlâriye yalnız öşür alınan yerlerde lâzım olub livâ-i mezburda ziraat olunan gallât beşte bir kasm olunmağla sâlâriye zulüm olmağın girü merfu' kaydolunmuşdur reayaya asla sâlâriye teklif olunmaya

[1] قدیم الزماندن الی ہذا لان من غیر تبدیل ولا تغییر [2] ثققات

2. Evkafı Medrese-i Dâr-üş-şifâ der nefs-i Sivas ki el-merhum el-mağ-fürü-leh Alâüddin'in ulu karındaşı merhum İzzeddin Galib binâ eylemişdir Sâbika Dâr-üş şifâ club hâliyâ emr-i şerifle medrese olunmuşdur (*İki cânibi bile vakıf olan iki köy*).

Zikrolan karyelerin vakfiyeti teftiş olundukda bundan sâbık (ibtidâ-i fetihde ketbolunan defter) de ve (sonraki defter) de vakf-ı mukarrer kaydolanmış bulunub ve hâliyâ teftişde dahi zikrolan karyelerin *altı yüz on beşinde yazılmış tarihle müverrah sâbit-ül-mazmûn hücceti şer'iyesi* olub ve kudemâ-i vilâyetin ehli vukufundan dahi cemmi gafır min-el-müslimîn³ karyeteyn-i mezbûreteyn kadim-üz-zemandan medrese-i mezbûrenin vakfı olub vakfiyet üzere tasarruf olunugeldüğine şehâdet idüb vakfiyetde şâibe-i şübhe kalmayıcak (defteri cedid) e kemâkân iki cânibi vakf-ı mukarrer kayd olundu (yp, 15).

3. Evkafı zâviye-i Şeyh Tâceddin İbrahim bin Şa'ban eş-şehîr be-Ahî Cüneyd.

Karye-i Mikâil⁴ ki hâliyâ Ahi köyü dirler (*cânib i mâlikâne ve cânib-i divânî*)

Zikrolan evkafın vakfiyeti teftiş olundukda kadim-ül-eyyâmdan ilâ yevminâ hâzâ vakfiyet üzere tasarruf olunugeldüğine mütevellisi elinde sâbit-ül-mazmûn şer'i vakıfnâmesi olub karye-i Mikâili hususunda merhum sultan Çakmağın⁵ müraba'ında cânib-i mâlikânesi ve merhum İnal⁶ sultan mürabba'ı ile cânib-i divânisi ibtidâ-i fethe gelince min-gayrı-tebdil vakfiyet üzere tasarruf olunugeldüğine kudemâ-i vilâyetin ehli vukufundan cemmi gafır min-el-müslimîn şehâdet idüb vakfiyetine şâibe-i şübhe kalmayıcak ber kararı sâbık (defteri cedid) e dahi vakf-ı mukarrer kaydolundu Ve vakıfnâmesinde tevliyet evlâda meşrut olub el'ân evlâtdan berât-ı hümâyunla Mehmed bin Ahi Ali mutasarrıfıdır (yp, 17).

4. Vakfı evlâdı şeyh-il-ulemâ-il-müderrisîn el-merhum Mevlânâ Hayriddin bin Yunus ve mülki evlâdı Mevlânây-ı mezkûr. Zikrolan karye-i Nurhumânın ve mezre'a-i Haşbeti nin cânib-i mâlikâneleri merhum-ı mezkûrun evlâdı zükûruna ve zükûr inkırâzından sonra inâsına ve inâs inkırâzından sonra câmi'i şerif-i Dârüsse'adeye vakf-ı evlâd diyü şart idüb ber mucebi vekfiye-i şer'iyeye (defteri köhne) de mestûr bulunub ve karye-i Nurhumânın cânib-i divânisi dahi evlâd-ı

[3] ابنال [6] سلطان چقماغونك [5] ميكايل [4] جم غفر من المسلمين [3]

mezkûrünün mülkleri idüğü (defteri köhne-i mufassal) da mestûr bulunub lâkin bilfi'îl cânib-i divânîsi berât-ı şerîfi sultânî ile diyar-ı şarkdan gelen Mirza subaşıya bulunıyacak zikrolan karyenin ve mezre'anın keyfiyet-i hâli teftiş olundukda cânibi wâlikâneleri kâdim-ül-eyyâmdan evlâd-ı mezkûrünün evlâdına vakıf olduğu sâbit-ül-mazmûn sahih vakfiye-i şer'îye ve şehâdeti şuhûd-ı 'udûl ile sâbit ve zâhir olub mukarrer kılındı. Ve mezre'a-i Dobsnik temâm mâlikânesi dahi tafsil-i mezkûr üzere Kadı Kasım evlâdının vakfı olub vakfiyesi zâyi' olmuş bulunmakda zikrolan mezre'anın kadîmî vakfiyetine ve vakfiyesinin ziyâ'ına şuhûd-ı 'udûl şehâdet idüb şer'an kabul olundu. Ve karye-i Nurhumânın cânibi divânîsi için merhum sultan Gori bi-tarîk-ı rızkiye mersûm ve mürabba' ile mülk kayd eyledükde bundan sâbık ümenâ-i vilâyet (defteri mufassal) da zikrolan mersûm ve mürabba' ile mülk kayd eyledükde husus-ı kazıyye bundan sâbık padişâhı 'âlempenâh hullidet hılâfetühu hazretlerine 'arz olunub mukarrer buyrulmuşdur diyü mukarrernâme-i sultânî ibrâz idüb sıdk-ı mekalleriae mütâbık 'udûl-i müsliminden ve sıkat-i müvehhidinden haylı müsülmanlar gelüb filvâkı' karye-i mezkûrenin cânibi divânîsi merhum sultan Gori Kadı Kasım evlâdına rızkiye tarîkiyle temlik idüb ellerine mersûm ve mürabba' virüb sâbık vilâyet eminleri ol temessükler ile mülke kayd idüb sonra mürabb'aları ve mersûmları ba'zı esbâbları ile evlerinden zâyi' oldu biz şahitlerüz şehadet dahi iderüz didüklerinden sonra vâk-i hâl tafsilî mezkûr üzere tesvid olunub divân-ı a'lâda erkânı devlet huzurlarında merci'-ul-vüzerâ-il-izâm hazreti İbrahim paşa dâme ikbâlühu hazretlerine arz olundukda kazıyye bu vechile olub Hazreti Hudâvendigâr e'azzallahü ensârühuya arz olundukda kazıyye bu vechile olub Hazreti Hudâvendigâr e'azzallahü ensârühu bir def'a mukarrer buyurub ellerine mukarrernâme virdükden sonra temâm olmuş Girü sâhiblerine mukarrer eylen diyü fermân olduğu ecilden emri şerifleri mucebince zikr olan karye-i Nurhumânın cânibi divânîsi dahi (defteri cedid) i sultâniye Kadı Kasım evlâdına mülkü mukarrer kayd olundu (yp, 30)

5. Vakfı evlâdı Hacı Ali bin Şehâbeddin Ahmed. Karye-i Nehrin ma'a mezre'a-i Keçe. Kecik tâbi-i Hunas (temâm mâlikâne)

Karye-i Bengû ma'a mezre'a-i Merbus nâm-ı diğeri Zâviye tâbi i mezkûr (temâm malikâne).

Zikrolan karyeler ve mezre'alar ve zemini mezkûrün sene hamse ve sitte ve semâne mie ile müverrah hüccet-i şer'îye ile mülk-i müşterâs olub sonra vakf-ı evlâd eyledüğüne sene erba'a ve seb'in ve şe-

mâne mie ile müverrah vakfiye-i şer'iyyesi olup ve bu üzere merhum sultan Kayıtbay'dan sahih mürabba'ı olup ve ibtidâ-i fetihde vilâyet kâtibi olan mevlânâ Sinan huzurunda şer'le sâbit olup hücceti şer'ie virüb ve sonraki ümenâ dahi meşruh üzere vakf-ı mukarrer kayd itmiş bulunub ve min-ez-zemân-il-kadîm ilâ hâzel'ân min gayrı tebdil vakfiyet üzere tasarruf olunugeldüğüne kudemâi vilâyetin ehli vukufundan cemmi gafîr min-el-müslimîn şehâdet eyleyüb vakfiyetde şâibe-i şübhe kalmayıcak kemâkân (defteri cedid) e dahi vakfı mukarrer kaydolundu (yp,31).

6. Zikrolan karye i Eğri Bükük

Cânib-i mâlikânesi bundan sâbık Mevlânâ Hayreddin Hali bin Yunus bin Haydar-il-hatîb evlâd-ı zükûruna ve evlâd inkirazından sonra nefsi Malatyada olan Aşgar câmi'ine ve câmi' harâb olup ta'mire kabil olmasa fukarâ-i ümmeti Muhammed 'aleyh-is-selâma vakf itdüğü *senete seb'in ve seb'a ve seb'a mie* ile müverrah Kadı İmâd bin İbâdullâh 'unvânı ile mu'anven şahih benâsikleri⁸ ile ve cânibi divânîsi dahi selâtin-i Mısır Mevlânây-ı mezbûrun evlâdından Mevlânâ Ahmed bin Hasan-ül-hatîbe bi-sebillir- rızkıyye⁹ murabba'ı sultânî ile temlik itdüğü ibtidâ-i fetihde ketbolunan defteri pâdişâhîde ve sonraki defterde şer'le sâbit olup bu üzere merhum sultan Selim han tâbe serâhdan ve padişâhı 'âlempenâh hullidet hilâfetühu hazretlerinden mukarrernâme-i şerifle buyrulmuş bulunub Hâliyâ dahi teftiş olundukda vech-i meşruh üzere kadîmî vakfiyeti ve mülkiyeti şer'le sâbit olup vakfiyet ve mülkiyetde şâibe-i şübhe kalmayıcak ber kararı sâbık (defteri cedid) i sultaniye karye-i mezbûrenin cânibi mâlikânesi vakıf ve cânibi divânîsi mülk-i mukarrer kayd olundu Ve karye-i Perzlenin dahi cânibi mâlikânesi mezkûr Hacı Ahmed bin Mevlânâ Hasan-il-hatîbin adîm-il-eyyâmdan mülkü mevrûsları olup min gayrı tebdilin velâtağyîr tasarruf idegeldikleri kuzât-ı sâlifeden hüccet-i şer'ie ve şuhûdu 'udûl şehadetleri ile sâbit ve zâhir olup ol dahi (defteri cedid) e kayd olundu El'an evlâtdan Hatib Hacı Ahmed bin Hasan-ül-hatîb mutasarrıflardır (yp,25).

Tokat kazası evkaftı içinde :

7. Mülkü 'Abdi bin Mehmed evlâdı Süleyman paşa.

Ber-sebîl-ir- rızkıyyet¹⁰ ber muceb-i murabba'-ı sultânî-i Mısır Zikrolan karyelerin ve mezre'aların vechi meşruh üzere cânibi divânîlerin sultân-ı Mısırdan merhumân İnal sultan ve Kayıtbay sultan¹¹ mezkûrun ecdâdına rızkıyyet tarikiyle virüb temlik itdüğüne

[7] اینال سلطان و قایمبای [11] بر سبیل الرزقیه [10] ve [9] بناصکاری (?) [8] سلطان قایمبای [7]

elinde müte'ad- did murabbaât-ı sultanîsi olup ibtidâ-i feth e gelinceye taht ı tasarrufunda idüğüne kudemâ-i vilâyetin ehli vukufundan cemmi gafir min-el-müslimîn şehâdet itdükleri ecilden ber kararı sâbık (defteri cedid) e dahi mülkü mukarrer kayd olundu (yp, 45).

8. Mülkü evlâdı Kadı Şafi'i

(6 karyeden tamam yahud nısıf mâlikâne, 6 mezre'a ve 2 zemîn: yekûn, 3364 akçe)

Zikrolan kurâ ve mezâri' ve erâzinin tafsîl-i mezkûr üzere mülkiyeti teftiş olundukda şer'i hüccetlerimiz ve benâsiklerimiz mukarrer olmasıçün merhum sultan Selim han tâbeserâh hazretlerinün 'akeblerince Haleb civarında Mercî Dabıkde hîn-i muharebede zâyi' oldu diyü cevap virüb temessükleri zâyi' olduğuna ve kadîm-ül-eyyâmdan ilâ hâzelân mülkiyet üzere tasarruf olunugeldüğüne a'yân-ı vilâyetden ve eşrâf-ı memleketden cemmi gafir min-el-müslimîn şehâdet idüb mülkiyetinde şâibe-i şübhe kalmayıcak (defteri cedid) i sultâniye dahi kemâkân mülkü mukarrer kayd olundu (yp, 55).

9. Zikrolan karye ve mezâri' bundan sâbık merhum 'Alâ-üd-devle bey oğlu Torak beyin mülkü müşterâsı olup sonra türbe-i mutahharaya vakıf eyledüğü (defteri köhne) de mestûr bulunub Hâliyâ dahi vechi meşruh üzere sâbık mülk olup sonra vakıf eyledüğü şer'le sâbit olup (defteri cedid) e vakf-ı mukarrer kayd olundu (yp, 78).

Behisni kazası evkafı içinde:

10. Mülkü evlâdı merhum 'Alâ-üd-devle bey (üç köy, sekiz mezre'a) zikrolan kurâ ve mezâri'den ta'yin olunan hisse-i mülk merhum 'Alâ-üd-devle beyin mülkü müşterâsı olup kadîm-ül-eyyâmdan ilâ yevm-il-feth mülkiyet üzere tasarruf oluna geldüğüne ellerinde hücceti şer'iyeleri olup ve mazmûnu hüccete haylı mü.ülmanlar şehâdet eyledükleri ecilden ber kararı sâbık (defteri cedid) e mülkü mukarrer kayd olundu El'ân evlâdından Feridun bey ve sâyir karındaşları mutasarrıflardır (yp, 88).

11. Mülkü evlâdı Haydar bey bin Şah Ruk bey 'an karye-i Bulgar tâbi'-i Göl Başı (*südüs ve eşr-ü mâlikâne*)

Zikrolunan karyeden ta'yin olunan hisse i mâlikâne bundan evvel merhum 'Alâ-üd-devle bey evlâdının mülkleri idüğü (defteri 'atik) de mukayyed bulunub sonra dahi kadîmî mülkiyeti şer'le sâbit

olub (defteri cedid) e kayd olunmuş idi Hâliyâ mezkûr 'Alâ-üd-devle beyün vereseşi gelüb zikrolan hisse i mâlikâneyi sâbika merhum atamız mezkûr Haydar beye hibe idüb el'ân Haydar bey fevt olub oğulları Kara beye ve Nûr-üd-devle beye müntekil oldı diyü ikrâr eyledikleri ecilden Kara bey ve Nûr üd-devle bey üzerlerine kayd olundu (yp, 88).

12. Mülkü müşterâ-i Mevlânâ Sıddık bin Mehmed 'an evlâdı 'Alâ-iddin bey bin Mehmed bey (İki köy ve bir mazre'anın tamam mâlikânesi)

Zikrolan karyeler ve mezre'anın tamam mâlikâneleri bâyi'i 'Alâüddin beğün eben-'an-ced mülkü mevrûsı idüğüne merhum sultan Çakmakdan sahih murabba'ı olub ve kadim-ül-eyyâmdan i'â yevm-il-feth taht-ı tasarrufunda idüğüne kudemâ i vilâyetin ehli vukufundan haylı müsülmanlar şehâdet idüb mülkiyetde şübhe kalmayub lâkin sonra (mülk) defterinden hâriç kalmış bulunub ve bu makule kavî temessüki ile hâric kalan mülkün mukarrer olması buyrulduğı ecilden (defteri cedid) e mülkü mukarrer kay olundu

Zikrolan mezre'aların mülkiyeti teftiş olundukda eyyâm-ı fetretde temessükâtımız zâyi' oldu lâkin eben-'an-ced mülkümüz idüğüne vilâyet halkının cümlesi bilürler diyü cevab virüb sıdk-ı mekaline mutabık ibtidâ-i feth-i hâkanîye gelince hiç vechile ellerinden gitmeyüb mülkiyet üzere tasarruf olunugeldüğüne kudemâ-i vilâyetin ehli vukufundan seksen doksan yaşında âdil pîrlar şehâdet eyleyüb şer'an kabul kılınub lâkin mülk defterinde haric kalmış bulunub ve bu makule sahih mülkün mukarrer olması buyrulduğı ecilden vuku'ü üzere (defteri cedid) e mülkü mukarrer kayd olundu (yp, 89).

13. Mezre'a-i Yenice ma'a memleha tâbi'-i nâhiye i Rehamu

Zikrolan mezre'a ve memlehanın tamam mâlikâneleri sekiz sehim olub bir sehmi Receb ve Piri nâm kimesnelerin (defteri köhne) de vakf-ı evlâdları olub bundan sâbık mezbûr Mehmed beğün âhar mülkü ile istibdâl-i şer'î eylemişler bulunub ve bâki kalan yedi sehmîn dahi bir sehmi Mevlânâ İskender çelebinin ve bir sehmi hemşiresi Sitti Habibenin ve bir sehmi dahi Emîr Yusuf ve Mahmut nâm kimesnelerin (defteri köhne) de mülkü meşru'ü olub anlar dahi mezbûr Mehmed beğe bey' eylemişler bulunub ve iki sehmi dahi mülkü meşru'ü Ahmedin ve iki sehmi Şehâbın kadimî mülkü mevrûsları olub onlar dahi mezbûr Mehmed beğe bey' eylemişler bulunub bu cüm-

lenin mülkiyeti teftiş olundukda bâyi'leri ellerinde selâtin i Misirdan ve merhum sultan Hoşkadem¹² ve sultan İnal ve sultan Kayıtbaydan müte'addid murabba'ları ve hüccetleri olub ve kadim-üz-zemandan ilâ yevminâ hâzâ mülkiyet üzere tasarruf olunugeldüğüne kudemâ-i vilâyetin ehl-i vukufundan cemmi gafir min-el-müslimîn şehâdet eyleyüb mülkiyetinde şâibe-i şübhe kalmayub .. (yp, 118).

14. Vakf-ı evlâd-ı Hamza ibni Osman ibni Rıdvan.

Karye-i Hacılar tâbi'-i nâhiye-i Körton. Karye-i mezburenin iki cânibi merhum Hoşkadem sultan zamanında beytûlmâlden satun alnub sonra vakf olub min zâlik-ez-zemân ilâ hâzel'ân¹³ bilâ tağyir vakfiyet üzere tasarruf olunugeldüğüne merhum (sultan Selim han tâbeserâh zamanında ketbolunan vilâyet defteri)nde vakf-ı mukarrer kayd olunub sonra padişâh-ı âlempenâh hullidet hilfetühu âsitânesine arz olunub mukarrer buyrulmuş ve bu üzere ehl-i vukuf müsülmanlardan cemmi gafir min-el-müslimîn şehâdet eyleyüb vakfiyetinde şâibe-i şübhe kalmayıcak ber karar-ı sâbık (defteri cedid) e vakf-ı mukarrer kayd olundu (yp, 124).

15. Mülk-i evlâd-ı merhum Süleyman paşa.

Zikrolan karye ve mezârî'in temâm mâlikâneleri mülk-i evlâd-ı Süleyman paşa diyü (defteri sâbık) da mestûr ve mukayyed bulunub hâliyâ dahî teftiş olundukda mezburların dedeleri merhum sultan Hoşkadem tarafından beytûlmâle vekil olan Celâl bin 'Aliden zikrolan karyeyi ve mezre'ayı şirâ-i şer'î ile satun alunduğına *altmış sekiz yıl* tarihi ile müverrah hüccet-i şer'iyeleri ve selâtin-i Misirdan menşûr ye murebba'ları olub kadim-üz-zemandan ilâ -hâzel'ân mezburların mülkü olub mülkiyet üzere tasarruf olunugeldiklerine eşrâf-ı vilâyetden cemmi gafir min-el-müslimîn şehâdet eyleyüb mülkiyetde şâibe-i şübhe kalmayıcak ber karar-ı sâbık (defteri cedid) e mülkü mukarrer kayd olundu (yp, 125).

II

982 TARİHLİ SİVAS MUFASSALI

(Ankara, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü)

16. Karye i Ozan tâbi-i Sivas.

Mâlikâne vakf-ı evlâdlık üzere der tasarruf-ı Mahmed bin Hacı

[12] من ذلك الزمان الى هذا لان [13] سلطان خودمقدم [12]

Ali. Mezkûr Mahmud Kızılbaş olub emläki emri şerif ile bey' olundukda Mahmud çavuş veled-i 'Abdülganî satun alub hâliyâ irs-i şer'le evlâda intikal idüb kayd olundukdan sonra merhum Mahmud çavuş zikrolunan mâlikâne rub'unun nısfı Hamur kesen mahallesinde Hacı Şah Ali binâ itdüğü mescidin imamına ve nısf-ı aharı yine ol mahallede Hacı Ceylânî getürdüğü çeşmenin çeğanına¹⁴ vakıf ta'yin itdüğü hücceti şer'ie mucibince kayd-ı defter olndu (Yp 59).

17. Karye i Koç Hisar tâbi-i Sivas.

Nısf-ı mâlikâne der tasarrufı Tatar çelebi ve Şükrullâh çelebi ez evlâd-ı Ve nısf-ı ahâr-ı mâlikâne vakf-ı zâviye-i mülki 'Acem. Divânî sâbika merhum Hızır paşa oğlu Simsar elindekinden İnallu yörüklerine bedel mülk virilüb mülkiyet üzere elinde nişan-ı hümâyün virildikden sonra izn-i şer'î ile oğlu Süleyman çelebiye intikal itmiş ol dahi Menteşe İli sancağı beyi Sinan bey bin Mehmed beye satub hüccet-i kadı 'asker ve nişanı hümâyün ile mülk bey' oludkdan sonra sebtî defter olundu

Hâliyâ Divânî vakf-ı 'imâret-i Sinan paşa el-merhum ber mucabi vakfiye Mezbur karye halkının yedinde 'avârız-ı divâniye ve tekâlîf i örfiyeden ve salgın ve ulak ye suhreden ve çerehur ve sekbân ve doğancı ve kürekci ve nüzül ve gayridan emîn olalar diyü sene 929 târihiyle hükmü sultan Süleyman olmağın mefhumu emr-i şerif (defteri cedîd) e kayd olundu Nısfı mâlkâne ki evlâdı . . . e müteferri'dir Hâliyâ evlâdı . . . den batn-ı evvelde Sefer hâtun mutasarrıfa olduğu tafsil olundu (Yp, 64).

III

548 NUMARALI KARAMAN ve RUM DEFTERİ

(İstanbul, Başvekâlet Arşivi. Sultan Süleyman tahrirlerinin neticelerine göre tanzim edilmiştir).

18. Karye-i Cümre (Konya kazasında).

Öşrü vakf-ı 'imâret-i İbrahim beğ Öşrün vakfa virildikden sonra suğla olan yerlerinden zira'at idicek nısfın kendüler alub nısfı hassasa-i hümâyuna zabt oluna Kıraç olan yerlerinden sülüsânın kendüler alub sülüsü beğliğe zadt oluna Ve bunlar kadîmden ortakcılar olduğı sebebden rüsûm virmeyüb ve sâyir tekâlîf-i örfiye olmaz

[14] چغانت

19. Karye-i Kesteriye

Öşrünün üç rub'u vakf-ı zâviye-i Fakih Ahmed Sultan ve rub'-ı bâki vakf-ı evlâd-ı Seyid Süleyman Örfiye timar

20. Cemâ'ati Tatârân müte'allik yerden eküb *mâlikâne* mülkü ıssına virüb ve divânî behresin on müdde beş kile sancak beyine virürler Bâc behresin kendüler tasarruf iderler imiş Ve iskeleye müte'allik behreden vâkı' olan mahsüllerinden on müdde beş müd behreyi *divânî* virürler imiş Ve malikânelerin tamam mülk ıssına virürler imiş Ve mezkûr tâifeden *yemlik* alınmaz imiş Ve tâife-i mezbûrûndan şimdiedek sefer vâkı' olıycak yüz yirmi eşküncü alurlar imiş

Hâliyâ dergah penahdan mezîd 'inayet olunub seksen eşküncü alalar deyü emr olunmuş raiyet fermûde şüd bi-emri padişahî Sâyir reaya gibi hukuku şer'iyelerin ve rüsûmu örfiyelerin vireler Hassa-i Hudâvendigâr izze nasruhu (Erzurum Çorumlu'un livasında).

21. Karye-i Yuhî.... tabi'-i mezkûr Harici-ez-defter sonradan şenlenüb mahûf yer ve tehafuzun vâcib olmağın Mezîd Fakih bin Haci Ya'kub bir mescid ve bir kârbansaray idüb şenletmek için gelen halkdan çifti olan onar akçe ve Bennâk olanı üçer akçe ve behresin virmek üzere istimâlet ile cem' oldukları sebebden konağı muhafaza için vech-i mezkûr üzere sebt-i defter olundu Kemâkân malikâne-i karye-i mezkûre ile zaviye olub âyende ve revendeye hidmed ideler Meşihat der-tasarruf-ı Mezîd Fakih Divânî timar (Çorumlu livasında).

Karye-i Kilisa Divanı

Malikâne tamam vakfı zaviye-i Abdal Ata (Hasıl: 2570. Hisse-i malikane: 1485 (Çorumlu livasında).

22. Karye-i Oyuk Arğı. Zemineş vakf-ı Medine-i münevvere ortakçılar Bir çift Konya müddiyle kendü yanlarından dörd müd tohum be-müdd-i Konya ve sâhibi timar dörd müd tohum bervech-i munasafa üleşeler

Karye-i Perlus. Zemineş vakf-ı Medine-Nısf öşrü mülkü Erdoğdu ve Piri 'an evlâd-ı Adalu Bervech-i eşküncü Ve karye-i mezkûr üç çift ortak kayd olunmuşdur

23. Karye-i Yund. Öşrü vakf-ı Medine. Selâse erba'-ı nısf-ı öşür ü re'aya gayrı-ez-ortakçıân şeyh Şehâbeddin zâviyesine ta'yin olunub rub'-ı bâkiyle hâsıl-ı ortakçıân timar

24. Karye i Saz Ala yatağından Bâli Arğı suyu basduğı yerlerin mâlikânesi Eski Medrese ile mevlevîhaneye vakıf Ammâ mevlevîhane harab olmağın hisse-i mevlevîhane Konyada türbe-i mutahharaya sarf olunur Su basmaduğı yerlerin mâlikânesi mecmu'un divânîsi timar Ortakçılardır her çift iki müd tohum Beğlikden ve iki müd tohum kendü yanlarından eküb hâsılın bervech-i munasafa uleşeler

25. Karye-i Dursun

Mâlikânesinin on iki sehminden bir buçuk sehmi Yalvac câmi'i ile Sultan câmi'ine vakf-ı mukarrer Bâki on buçuk sehmi mâlikâne ma'a divânî timar

IV

442 NUMARALI KONYA MUFASSALI

(İstanbul, Başvekâlet Arşivi. Kanunî devrine âit).

26. Karye-i Sarlak (Beğşehir kazasında)

Öşrü vakf-ı zâviye-i Hâtun. Örfiye timar.

27. Mezre'a-i İbrahim Öyüğü. Nısf (öşrü) imâreti İbrahim beğ Bâki me'a örfiye timar

28. Karye-i Gökce Öyük (Konya kazasında).

Öşrü mülkü evlâd-ı Evren ve Mustafa ve Seydi Ahmed çelebi bin Seydi Hârûn Şer'i mektublariyle İbrahim beğün mukarrernâmesi devlet eşiğine 'arz olunub mukarrernâme sadaka olundu diyü (defteri köhne) de mestûr Örfiye timar ve mezkûr Seydi Ahmedin hissesi vakıfdır ebnâsına

29. Karye i Zengi

Nısf-ı öşrü re'ayâ ve rub'-ı öşrü piyâdegân İbrahim beğ 'imâretine vakf-ı mukarrer Ve nısf-ı öşrü re'ayâ ve rub'-ı öşrü piyâde Hundi hâtun türbesine vakıf Ve nısf-ı öşrü piyâde ma'a rüsûmu örfiye-i re'ayâ ve piyâdegân timar

30. Karye i Keke.

Öşrü vakf-ı köprü-i Çeharşanba Örfiye timar-ı Mehmed çelebi bin Muhsin beğ bâ-eşkinci. Örfiyât-ı sâire serbest

31. Karye-i Batak.

Mâlikânedен on iki sehinden beş sehmi mülkü pîri veledi... 'an evlâd-ı Alpagot diyü köhne defterlerde mestür el'ân yedi sehmi rûsûmu örfiye timar Berveeh-i eşkünci mezkûrların ellerindedir

32. Karye-i Gödenlü (Konya kazası).

Kadimden iki baş tasarruf olunmuş Mezkûr karyenin mâlikânesi kadimden Konyada Dâr-üş-şifa vakfı olub sonra Dâr-üş-şifa harab olmağla timara verilüb Konya halkının tabib ve Dâr-üş-şifâya nihayet ihtiyacları olduğı 'izzi huzur-ı saltanat şâna arz olundukda buyruldu ki karye i mezkûrenin mâlikânesi karye-i Resul ile evvelden Dâr-üş-şifâ vakfı olmağın tabib Mevlânâ Cüneyde bir eşkünci eşdirmekle virildi ki girü mahrûsa-i Konyada bir hâli buk'a bulunub anı Dâr-üş-şifâ idüb me'âcin ve eşribe kısmından sehl-ül husûl olub mesâlih-i müslimîne mühim olanların andan ihzâr idüb haftada bir gün açub tabâbet idüb muhtâcine tevzi' ide Feammâ kendüsi anda Dâr-üş-şifâ kurbünde bir mahall-i mu'ayyende hergün hâzir olub gelen ehl-i hâcete ve merzâya münâsib olan ilâcların tenbih ide

33. Karye-i Yaka Saru.

Karye-i mezbûrenin öşrünün on iki sehinden altı sehmi ve bir sehmin üç rub'u Şeyh Vefâ câmi'inde eczâ okumak için Cihan hâatun vakf itmiş diyü (defâtir-i köhne) de mestür Ammâ sonra bâki sehâmı sultan Bayezid han şeyh Vefâ hazretlerine temlik idüb ol dahi Meram'da olan câmi'ine vakf idüb mukarrer kılındı diyü (defteri Haydar) da mestür Örfiye timar (Çimen İli kazası).

34. Kara Öyük köyü.

Mezkûr karyeden beş yüz dönüm yer mülkü Seydi Ahmed Veled-i Yatıkcı ber mucub-i (defteri köhne) ve hüccet-i şer'iyeye ma'a mukarrernâme-i İbrahim beğ ve Sultan Selim han (Yp, 43).

Mezkûr karyenin tamam mülkiyetine Yatıkcı evlâdından Seydi Ahmedin Beyt-ül-mâlden satun alduğuna elinde hüccet-i şer'iyesi ve İbrahim beğden mukarrernâmesi var Ammâ (Haydar çelebi defteri) nde hemân beş yüz dönüm yer mülk kayd olunduğı sebebden girü mezkûr Seydi Ahmede beş yüz dönüm yer mülk kayd olundu

Ve hâliyâ mezkûr mülk Seydi Ahmedin oğlu Emirzeye irisle intikal idüb tasarrufunda olduğı sebebden bâki kalan yerler örfiyâtiyle Mirza üzerine bir *cebelü* ye kayd olundu Tasarruf idüb *cebelüsün eşdire*

35. Karye-i Odan ma'a mezre'a i Akca Kilisa. (defâtir-i sâbika)da İbrahim begün eşküncilü mülki deyü kayd olunmuş

V

920 NUMARALI KONYA MUFASSALI

(İstanbul, Başvekâlet arşivi. İkinci Bayazıd devri)

36. Kraye-i Hatib (Konya kazası).

Mezkûr karyenin suyu Görte sınırında ekilen yere müşterektir. Mezkûr karye iki baştan tasarruf olunmuş. Divânisi hâssa-i şehzâde. Şer'iyesi mezkûr köy haddinde ekilenden bir başı medrese-i Seyfiye'ye vakıf ve Görte haddinde ekilenden bir başı Dâr-üş-şifâya vakıf. Dâr-üş-şifâ harâb olmuş hisse-i Dâr-üş-şifâ timar-ı Lutfi çelebi tabîb. Gayrı timariyle bir eşküncü eşdirmeğe kayd olunmuş. Sultan 'Abdullah berâtiyle diyü (defteri köhne) de mestûr. Hâliyâ ber kararı sâbık deftere sebt olundu.

7. Mezbur karye-i Köndük ki Gice Köy dimekle meşhudur Şehzâde-i cihânbaht sultan Şehinşâh tâlebekah hazretlerinin vâlidesinin hisse-i mâlikânesi mülkü imiş. Oğlu şehzâde hibe etmiş Şehzâde hazretlerine dahi Mustnfa paşa Rum İli beğlerbeğisi iken Hoşkadem ağa oğulları Mehmed çelebi ve Ahmed çelebiden satun alub hibe itmiş imiş.

38. Çiftlik-i Evlâdı Türkmân ve verese-i Ahî ve verese-i İlyas bin Ahmed müşterek 'alessevâ eşküncilü (Bel Virân nahiyesi).

Mezkûr çiftliklerin Karaman zamanında Beytûlmâlden satun almışlar Piyade ve Müsellem yerinden gayrı dört buçuk çiftlik yer mezkûrların eşküncilü mülkleri imiş. Yılda biri eşerler imiş (köhne defter) de sultan Mehmed mukarrernâmesiyle sebtolunmuş. Şer'î mektupları da tecdid olunmuş.

Gine ber karar-ı sâbık yılda biri eşmeğe mukarrer Mahdud yerlerine mezârî'dan ve çayırdan gayrılar hissesince Bedreddin mutasarrıf olalar diyü (defteri 'atîk) de kayd olunmuş.

Hâliyâ teftiş olunub mezkûr dört buçuk çiftlik yer sekiz çiftlik mikdari yer olub yine ber karar-ı sâbık yılda biri eşmeğe iltizâm itdikleri sebebden deftere sebtolunub hüküm sadaka olundu.

39. Zemîn-i Sâlih bin Ahmed Fakih Der karye-i mezbûre kit'âtı: dört.

Karaman zamanında şîrâ-i şer'ile satun alınub Taşkente (şeyh Bedreddin zâviyesine) vakf eylemiş Öşrû ol zaviyede sarf olunurmuş diyü (defteri köhne) de mestûr El'ân gine mukarrer

40. Karye-i Yenice tâbi'-i o (Hamid İli).

Mezkûr karyenin öşrûn Behadır ağa Seydi Mahmuda vakf-ı evlâd itmiş ve örfiyesi için altmış koyunda bir koyun ve yılda üç yüz akçe mukata'a virüb müsellemler olalar Vakfiye ve İbrahim beğ kâğıdı mukarrer kılınub hükmü 'âlişân sadaka olunmuşdur diyü(köhne defter) de mestûr Vech-i mezbûr üzere Sultan Mehmedden mukarrer hükümler var Yalnız Seydi Mahmud adına Seydi Mahmud vefat idüb el'ân karındaşı Mevlânâ Hacı Mehmed tasarrufunda be-nişân-ı sultan 'Abdullah ve vakfiyede dahi mezkûr Seydi Mahmud neslinden sonra akreb-i karîbine diyü mukayyedir..

VI

809 NUMARALI KARAMAN MUFASSALI

(İstanbul, Başvekâlet arşivi. İkinci Bayazıd devri.)

41. Karye-i Musa tâbi'-i Kara Hisar.

Mâlikânesi İbrahim Şah aganın mülkü meşru'ıdır Be-mektûb-ı İbrahim beğ diyü (defteri köhne) de mestûr

El'ân evlâdından Emîrzeye ve İbrahim Şaha bir eşkünci eşdir mekle mukarrer kılınub hüküm sadaka olundu

42. Karye i Eğri tâbi'-i Kara Hisar.

Malikânesi verese-i Mehmed bin Hacı İbrahim mülkü meşru'u be-mukarrernâme-i sultan Mehmed tâbeserâh

El'ân mülkü mezkûr padişâh-ı 'âlempenâh dahi mukarrer kılub hüküm sadaka eyledi diyü (defteri köhne) de mestûr Ber karar-ı sâbık divânîsi timar

Mezbûr karye-i Eğrinin şehzade-i civanbaht sultan Şehinşâh tâlebekah vâlidesinin mâlikânesi mülkü imiş İbrahim bin Mehmed bin hacı İbrahimden satun almış Karye i Göndükle ki Konya sahra-sındadır ol dahi hâtunu mezbûrenin mülküdür Saruhan sancağında Gülnûş kazasında Sayıslar nâm karyeyle bile ki kendünün Kaşıkçılar

nâm mülk karyesine muttasıl olub sınırları mümtaz olmadığı sebebden bu iki karyeyi ki defterde *yedi bin üç yüz doksan* akçe yazar istibdâl itmek iltimas itdüğü sebebden bu husus pâye-i serîr-i a'lâla 'arz olunub istibdâl emr olunub hükmü 'âlişân sâdir oldu ki...

43. Karye-i Çiftlik tâbi'-i Kara Hisar.

Mâlikânesinin beş buçuk sehmi Kara Hisar cami'ine vakf-ı mukarrer altı buçuk sehmi divânî ile timar-ı merdân-ı kal'a-i Kara Hisar

44. Karye-i Kırık tâbi'-i Develi.

Vakf-ı zâviye-i Abdal Ekinlü. Mezkûr Abdal İlyas evlâdının mezkûr zaviyede 'âideleri olurmuş her kim mezkûr karyenin yerin ekerse öşrün zaviyeye vireler Mezkûr cemâ'at öşrün sahib-i arza vireler ve rüsûmun sâhib-i timara vireler

VII

871 NUMARA ve 924 TARİHLİ KONYA MUFASSALI

(İstanbul, Başvekâlet arşivi)

45. Karye-i Hacı Yunus

Mâlikânesi mülkü müşterâ-i İshak beğ. Rüsûmu örfiye ber-vec-h-i eşkünci

46. Karye-i Rengi

Nısf-ı zemînhâ-i re'ayâ vakf-ı 'imâreti İbrahim beğ der Konya Ve nısf-ı ahar vakf-ı türbe-i Hundi hâtun binti Ahmed beğ Ve rub-ı zemînhâ-i piyâdegân vakf-ı 'imâreti mezbûre Ve rub-ı ahar vakf-ı türbe-i mezkûre Ve nısf-ı ahar ma'a rüsûmu örfiye-i re'ayâ ve piyâdegân timar

47. Karye-i Kenke.

Mezkûr köy Ahmed bin şeyh Dursunun mülkü imiş İbrahim beyden mektubı ve sultan Mehmedden mukarrernâmesi var. Sonra İbrahim paşa bin mevlânâ Muhiddin şer'î mektubiyle Ahmed-i mezbûrdan satun almış Şirânâmesi var diyü (defâtiri köhne) de mestûr. Örfiye timar

48. Karye-i Yaşarda

Öşrünün on iki sehimden dörd buçuk sehmi vakf-ı zaviye-i Sa'di beğ. Dörd buçuk sehmi dahi mülk-i evlâdı Cemâleddin çelebi Bâki üç sehmi rüsûmu örfiye ile timar

49. Karye-i Kocaç.

Mâlikâne fil-asıl bitemâmihi vakfı zâviye-i Şeyh Hasan-i Rûmî dir Ammâ zâviye külliye harâb olub Ve ehl-i karye perâkende ol-dukdan sonra İbrahim beğ bu karyeyi Sarı Yakuba virüb ol dahi re'aya cem' idüb anın vasitasiyle karye-i mezburda ziyâde zira'at olunub ihyâ olduğu sebebden karye-i mezbûre öşrü ile iki cüz' şeyh Hasan ve bir cüz' Sarı Ya'kub ruhiyçün tilâvet olunur olmuş Hâliyâ dahi bu vechiledir. Örfiyesi timar

50. Karye-i Hacı Yunus.

Mâlikânesi mülkü müşterâ-i İshak beğ. Ber mucabi hüceci şer'iyeye ve mukarernâme i sultan Bayezid han ma'a rüsûmu örfiye ber-vechi eşkünci

51. Karye-i Kızılca Eşen tâbi'-i Seferihisar

Vakıftır. Sultan 'Alâüddin den Abdülkerim zaviyesine deyü Kemâl evlâd mütevellidir Şer'iyesi zâviyeye sarfolunur ve divânîsine sipâhi mutasarrıfıdır deyü kaydolmuş der (defteni Çakır)

Sonra karye-i mezkûr bikkülliyeye timar olmuş Elhâleti hâzihî berkarar-ı evvel şer'isi vakıf olub Seyid Ahmed nâm kimesne mutasarrıftır ve divânîsi timar tarikiyle tasarruf olunur

Muceb-i mezkûr üzere padişâhımızdan mukarernâme vardır deyü kaydolunmuş der (defteri 'atik)

Hâliyâ öşr-i şer'iyenin Abdullah mutasarrıfıdır

VIII

376 NUMARA ve 928 TARİHLİ HUDÂVENDİGÂR MUFASSALI
(İstanbul, Başvekâlet arşivi)

52. Karye-i Kökmü.

Vakıftır Seydi Mahmud zaviyesine diyü kayd olmuş der (defteri köhne)

Elhâleti hâzihî karye-i mezburenin mahsûlât-ı şer'iyesi

zâviye-i mezbureye vakfolub d i v â n î s i timar tarikiyle tasarruf olunur diyü kaydolunmuş der (defteri köhne)

Hâliyâ mezkûr Seydi Mahmud evlâdından Veli şeyh mutasarrıf-
dır be-muceb i berât-ı sultanî

53. Timar-ı Nöbetciyân-ı kal'a-i Seferi Hisar Karye i Bedel.

Karye-i mezbûre vakıfdır Togrul Baba zaviyesine Şer'isi zaviye-i mezbûreye sarf olunur Togrul Baba evlâdından Keke şeyh tasarruf ider Selâtin-i mâziye hükümleriyle. Ve d i v â n î s i timara tasarruf olunur diyü nakl olunmuş 'an (defteri Kirmastı)

Elhâleti hazihî karye-i mezburenin divânîsin nöbetçiler mutasarrıflardır ve şer'isi Keki şeyh oğlu Ahmed ve Hasan vakfiyet üzere tasarruf iderler Elhâleti hâzihî padişâhımız mukarrernâmesi var diyü nakl olunmuş der (defteri 'atik)

Hâliyâ mezkûr Ahmed fevt olub hissesi Kekeye virilüb ve bir hissesi dahi mezkûr Hasan tasarrufundadır Elllerinde merhum Sultan Selim handan nişân-ı hümayunları var

54. Çiftliği Yahşi. Nezd-i Mihaliç der mukabele-i hamam

Hoşkadem ağa nâm kimesnenin mülkü imiş diyü dayd olunmuş (defteri köhne)

Elhâleti hâzihî Çukadar oğlu Mustafa bey mülkiyet üzere mutasarrıfıdır be-mucebî mektub-ı kadı. Elhâleti hâzihî arz olunub iki öşür emrolundu. Biri Hâssa ve biri sahibine. Ve bir pâre çayır var diyü kaydolunmuş

IX

457 NUMARA ve 929 TARİHLİ ANKARA MUFASSALI

(İstanbul, Başvekâlet arşivi)

55. Karye i Yagluca tâbi'i mezkûr (Ankara kazası).

Timar-ı Mahmud veled-i Kasım Çelebi. Hudâvendigâr zamanında hissesin yer imiş Ammâ Kasım çelebi(ye) merhum sultan Murad han vakf-ı evlâtdır diyü hükûm (vermiş)

Elhâleti hâzihî oğlancuğı Mahmud vakf-ı evlâd üzere tasarruf ider. Mâlikânesine yılda bir eşkünci vire deyü kayd olunmuş der (defteri köhne)

Elhâleti hâzihî vech-i mezkûr üzere elinde mukarrernâme-i padişahi vardır diyü (defteri köhne) de mestûr

Hâliyâ nesl-i mezkûrenin zükûrdan kimesnesi kalmayub vârislerinden Mehmed çebebi kızları Selçuk ve hâtun Bule ve Bacî'ye intikal idüb vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıf olub sefer-i hümayun vâki' oldukça girü kemâkân bir cebelü eşdirmek üzere berât-ı hümayun sadakâ olub tasarruf iderler (Yp, 51).

56. Karye-i Sarular tâbi'-i mezkûr (Murtazâ Abâd kazası).

Nısfı vakf-ı zâviye-i Baba Samit ve nısf-ı ahar timar-ı Kâtib Hussam Karye-i mezburenin ber muceb-i defteri köhne vakf hissesi için bütün çifden on beş buçuk ve bennâkden dörd buçuk akçe alınugelmeğin girü öyle kayd olundu Ve timar hissesi için bütün çifden yirmi bir buçuk ve bennâkden yedişer buçuk ve ekinlü bennâkden üç akçesin sahib-i timar ve beş akçesin sâhib-i vakf almak üzere kayd olundu:

nefer	hane
63	41

hasıl: 4543 (akçe)

hisse-i Vakf : 2.174 - *hisse-i timar*: 2.369

57. Karye-i Akçe Kilise tâbi'-i mezkûr (Yaban İli kazası).

Rüsûmu örfiyeden nısfı Paşa tasarruf ider ve nısf-ı ahar Umur ve 'Ali tasarruf idermiş. Yılda iki cebelü eşdirirler. Vech-i mezkûr üzere mukarrernâme-i padişahi var Ve öşri şer'iyeye vakf-ı mezar-ı Paşacık der karye-i mezbûre El'ân Şâhin bey 'Abdullah bey evlâdı tasarruf ider diyü mukarrernâme-i padişahi var diyü (defteri köhne) de mestûr

Hâliyâ Paşa fevt olub nısfı hissesine oğlu Mahmud mutasarrıf ve nısf-ı aharı mezkûrân Umur ve 'Ali akrabalarından Sultan Şâh oğulları Kaya ve Elvân ve Selman'a intikal idüb vech-i mezbur üzere rüsûmu örfiyesine kemâkân cebelülerin eşdirüb tasarruf iderler ve öşriyesi kemâkân girü vakf-ı mezar-ı Paşacık mukarrer

X

732 NUMARA ve 934 TARİHLİ EDİRNE DEFTERİ (İstanbul, Başvekâlet arşivi)

58. Karye-i Çekirdeklü (Dimetoka kazası).

Sâbika mezre'alar imiş Mahmud bey bin İsfendiyar'ın vakfı. Bayraklı nâm-ı diğer Azizlü sınırında imiş. Öşürlerin sahib-i arza ve

cizyelerin ve ispençlerin ve 'âdet-i ağnamların devletlü Hüdâvendigâra virürler

59. Nefs-i Dimetoka.

Hasıl-ı örfiyesi has olub ve hasıl-ı şer'iyesi Edirne'de merhum Sultan Bayezid han tâbeserâh 'imaretine vakıftır

Geberân-ı kal'a-i Dimetoka: Cizyelerin Hüdâvendigâra ve ispençlerin ve sâyir rüsûmun vakf-ı mezbureye edâ itdüklerinden sonra 'avârizdan bedel Edirne'de olan saray-ı 'âmireye tâbi' bağ'lara ve bağçelere hizmet iderler

60. Karye-i Kozluca (Fülbe kazası).

Bu dahi Bayramlı nâm-ı diğ'er Azizlu nâm karye sınırında oturub öşürlerin anda ve cizyelerin ve âdet-i ağnamların ve ispençlerin devletlü Hüdâvendigâr için zabt olunur

61. Çiftlik-i Bâli bey kethüday-i hazreti İbrahim paşa. Zikrolunan çiftlik sâbika Hızır bey tasarrufunda olub bedel-i öşür ve rüsümü sâyiresiycün mîri cânibine üçyüz akça vire gelüb sonra Sinan paşa alub nice zaman tasarruf idüb ba'dehu mukata'acı Pir Ahmed çelebi mutasarrıf olub fevt olduktan sonra veresesinden müşar-ün-i-ley Bali bey mülkiyet üzere satun alub ve zikr olan çiftliğe tâbi' Vularga nâm mahalde çiftci keferesiyle ve yaylağile bedel-i öşür ve rüsümü sâyiresiycün ber-karar-ı sâbık yıldan üç yüz akça mîri cânibine virmek üzere deftere kaydolundu

62. Bu mezkûrân sahib-i vakfın evladı imiş Merhum Eyyüb-ı Ensârî hazretlerine virildikde mezkûrların ataları dergâh-ı mu'allâya varub vakf-ı evlâdık da'vâsı idüb hallerin arzedüb sahib-i vakfın evladı olduklarına tamam zâhir ve sâbit olıcak toprakdan olan hasıl ki öşr-i hububât ve öşr-i kiyâhdır ber-mucebi emri 'âlî bunlara virilüb hükmi şerif irzâni kılmış Ol hüküm mucеbince öşre bunlar mutasarrıf olub ma'dâ ne ise Eyyüb-ı Ensârî hazretine emrolunmuş El'an veçh-i meşruh üzere mutasarrıflardır

63. Vakf-ı Cakeri Sinan bey. Sirozda olan mu'allimhanesine vakf itmişdir

Zikrolan köyün haracı ve resmi ganemi ve beytül mâl ve mâl-i gaibi ve mal-i mefkudi ve dalyanı ve iskelesi Beyliğe zabt olunur Ve bâki mahsulâtı vakf için zabt olunur Ve mu'allimhane-i mezbu-

reye şart-ı vakıf budur ki halife olan yevmi bir akçe ve hasır için yılda otuz akçe ve odun için yılda kırk akçe Mullaim olan kimesne sahib-i vakfın ruhiyçün günde cüz' okuya ve muallimin *cihet(in)*den *rakabe* mukaddem ola ma'dâsına muallim mutasarrıf ola diyü (defteri atik) de

Siroz-Üsküb yolundan gelen odun bacı zaviye-i mezbureye nişân-ı hümyün ile virilmiş

64. Vakıf: Mezre'a i Taru Bukü ve karye-i Büyük Viran ve karye-i Turfillü Viranı kadimden vakfiyat üzere tasarruf olunmuş Sela tîn-i maziyyeden mukarrernâmeleri var Ba'dehu merhum Sultan Mehmed tâbeserâh zamanında bozulub timar olmuş Sonra merhum Sultan Bayezid han girü vakfiyet(in) mukarrer dutub hükmü hümâyün virmiş ki kızıl delü oğullarından Gülşehri ve İlyas ve Celal ve İshak ve Sinan berveçh-i iştirak vakf-ı evladlık üzere mutasarrıf olub zaviyelerine nâzil olan âyende ve revendeye hizmet iderler deyü merhum Sultat Selim han hükmü şerif 'inayet idüb vakf-ı evladlık üzere mutasarrıflardır Ve Mezrea-'i Tatarviranı ve mezrea-'i Akviran ve mezre'a-i Tatarlık ve mezre'a-i Kavacık işbu zikrolan mezre'alar mezbur vakfın sınırında olmağın sahibi vakıf olanlar mutasarrıf idi deyü (defteri atik) de mukayyed bulunub

Haliyâ mukarrernâmeleri mucebence vakf-ı evladlık üzere mutasarrıf (Defteri cedid) e dahi kaydolundu

Evlad-ı sahib-i vakıf:
bilfi'il berât-ı hümayunla
vakf-ı evladlık üzere
mutasarrıf olanlar
bunlardır: (nefer, 9).

Evlad-ı sahib-i vakıfıdan
berâtsiz mutasarrıf olanlar
bunlardır: (nefer, 8).

Mücerredân-ı evlad-ı sahibi
vakıf. Mutasarrıf olmayan
bunlardır: (nefer, 8)

Karye-i Büyük Viran.
Vakf-ı Kızıl Delü: *Hane-i
müslim*, 58. *Hane-i Gebrân*, 23.

Hasıl: 3.951 akçe

Gebrân-ı mezkûrân der mezre'a i Daru Bukü Derbend köyüdür Hâliyâ Kızıl delü derbendi (diye) ma'rufdur Defteri 'atikde Gülşehri tasarrufundadır deyü kaydolunmuş Gülşehri fevt olıyacak mezkûrun oğulları Ahi Ören ve Bahşayış babaları hissesine mutasarrıf olalar deyü hükmü padişahi almışlar Ve mezkûr derbendi bile olan dervişler hıfz

idüb 'avâriz-ı divâniyeden ve tekâlif-i örfiyeden emin olalar deyü hükmü şahileri vardır

Ve Derbend kâfirlerinin bunlar ki vakıf yerde ziraat iderler öşrün virüb ve bu'lar ki vakıf yerde ziraat itmezler birer kile buğday ve birer kile arpa verirler Ve mecmu' kâfirler onar akçe ispenç verirler Ammâ mezkûr kâfirler kendüler vakıf değildir He-man ziraat ettikleri yer vakıfdır

MÜTEFERRİK KAYITLAR

65. Defâtir-i 'atikada Göl nâhiyesinde tâbi'i Harman Kayada mukayyed olan yüz elli kıt'adan ziyade çiftliklerün içinde Miha! oğlu emlâki olan ba'zı çiftlikler idüğü ta'yin olunmağla nâhiye-i mezburede olan çiftlikleri hîn i tevzi'de 'ulûfelüden tâlib olanlara tevcih olunmadığı külli 'isret çekilüb bil-ahara vezir-i müşâr-un-ileyh hazretleri sâbika vilâyet halkından ve kadısından surêt i sicil getürdüb yukarıda gayrı-ez- öşür deyü zikri sebk iden yeründe rüsûmu örfiyesi timar bağlanan on beş kıt'a çiftlikleri için mülk olanlar bu çifttiklerdir diyü vezir-i mûmâileyhin ta'yini ile zikr olan çiftliklerün a'sârı şer'iyyesi kadîmden Miha! oğlu emlâkine virüldüğü üzere hâlâ vezir-i müşâr-un-ileyh hazretlerinin vakfı zâbitleri zabt idüb ancak rüsûmu örfiyesi defterde timar bağlandığı üzere min-ba'd zikrolan çiftliklerler südde-i se'âdetden her kime timar virilür ise ol kimesne zabt eylemek üzere defteri cedide kayd olundu Zikrolan on beş kıt'a çiftlikler Miha! oğlu emlâkinde dahil olmayub hılâfı zuhûr iderse hasıl olan a'sâr-ı şer'iyyesi mîri cânibine zabt oluna

(Ankara, N. 140, Koca İli defteri, Yp. 209)

Nâhiy-i Tahtettârik

Cemâ'at-i devrişan ki seyyid-ül-meşâyih hazreti Şemseddin 'aley-hirrahmet-ü ver-rıdvân mensûblarıdır

Mezâri' iki baştan tasarruflarındadır ber muceb-i hüküm zikrolan evkafa vakf-ı ebnâlık üzere sâbika ne vechile tasarruf idegelmişler ise girü ol vechile mutasarrıflar olub şol ki şerâit-i vakıfdır yerine getüreler deyü emrolunduğu sebebden vechi meşruh üzere sebt-i defter olundu (Çorum, İskilâb Kazası. Defter numarası, 548).

Nefs-i Lâdik

Malikâne vakf-ı evlad-ı Seyid Ahmed sahib-i hâl rahmetullâh-i 'aleyh. Tevliyet ve meşihat der tasarrufu Sittî Cihan hatun evlâd-ı Seyid Mehmed Ber muceb-i nişânı şerif Ve divânî sultan Ahmed validesi olan hatunun mülkü olub elinde nişânı şerif-i sultan Bayezid han tâbe serâh ve padişah-ı âlempenahın mukarrernâmesi olduğı

sebebden sebt-i defter olundu (Kazâ-i Lâdik, tâbi-i livâ-i Amasy. Defter numarası, 548)

69. Karye-i Susuzca Viran (Konya kazası).

Öşrü mülk-i şeyh 'Ali veled i Gündüz Andan şîrâ-i şer'le hacı Mustafaya intikal idüb el'an vereseşi tasarrufundadır diyü (köhne defter) de mestür. «Örfiye timar»

Karye i Legürde.

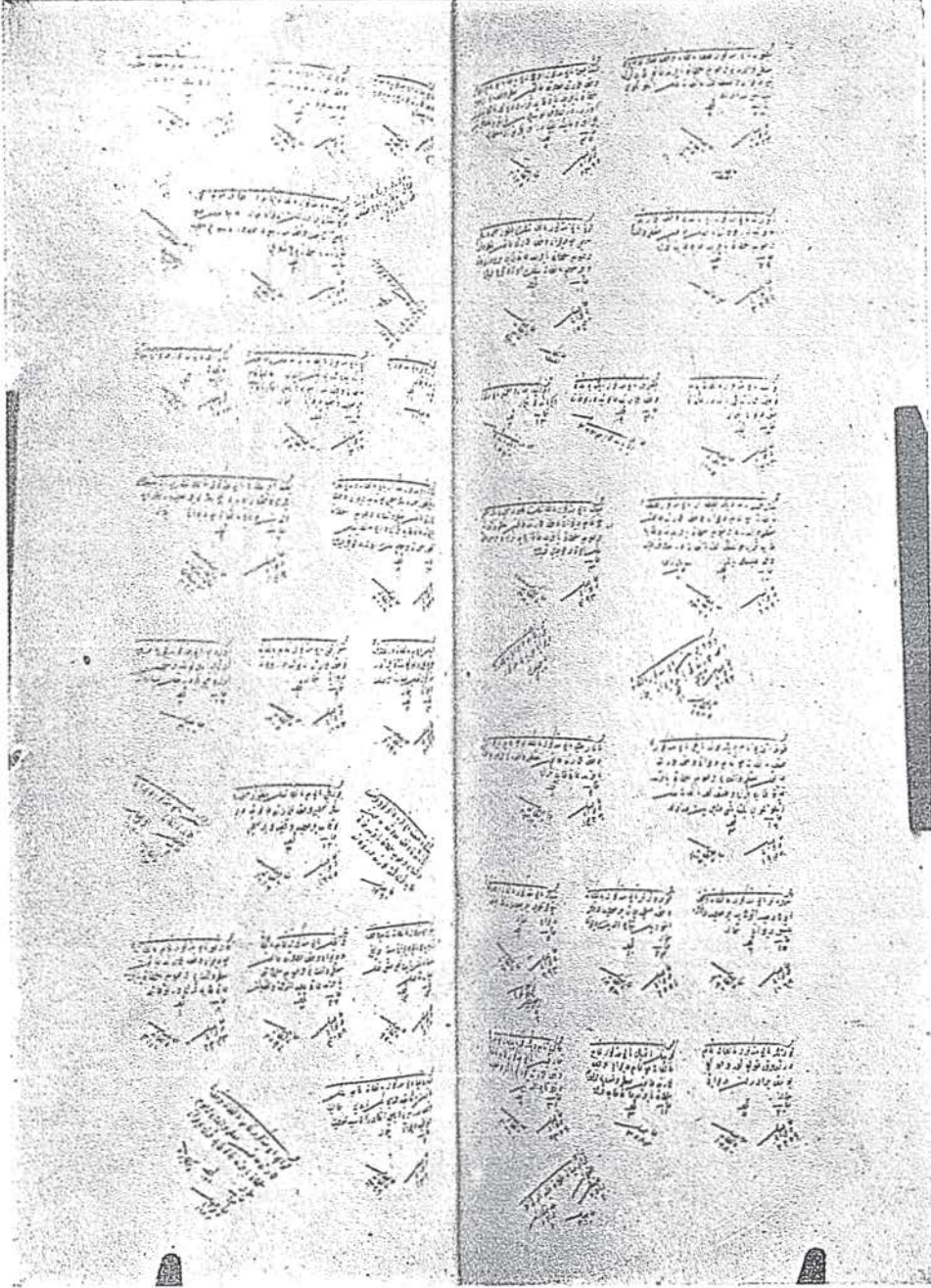
Öşrü mülk-i mevrûs-ı ebnây i Pir 'Ali Çelebi veled-i Mahtum. Ammâ örfiyesi şey-i kalil olduğu eclilden kendüye verilmiş ki timar tarikiyle mutasarrıf ola diyü (defteri köhne) de mestürdü (Defter numarası, 442).

70. Karye-i Bayındır

Timar-ı Ahi Tosun beğ ve Ahi Ahmed Hudâvendigâr zamanında dahi yerler imiş Ammâ Ahi Ahmed kendü hissesin Ankara şehrinde bina itdüğü medreseye vakf etmiş Kızı Hunze hatunu mütevellî kılmış ki berveç-i tevliyet tasarruf idüb yılda iki buçuk eşkünci eşdire. Zira mülk imiş. Bu vech üzere elinde padişahımız hazretleri hükmü var Ve Ahi Tosun beyi dahi hissesin kendü ihtiyariyle pîr olduğu sebebden güveyğüsü Edhem oğlu Emir Hana virdi ki Emir Han kendü berâtiyle yılda iki buçuk eşkünci eşdire deyü beylerbeyümüz emriyle deftere sebt olundu deyü kayd olmuş der (defteri köhne)

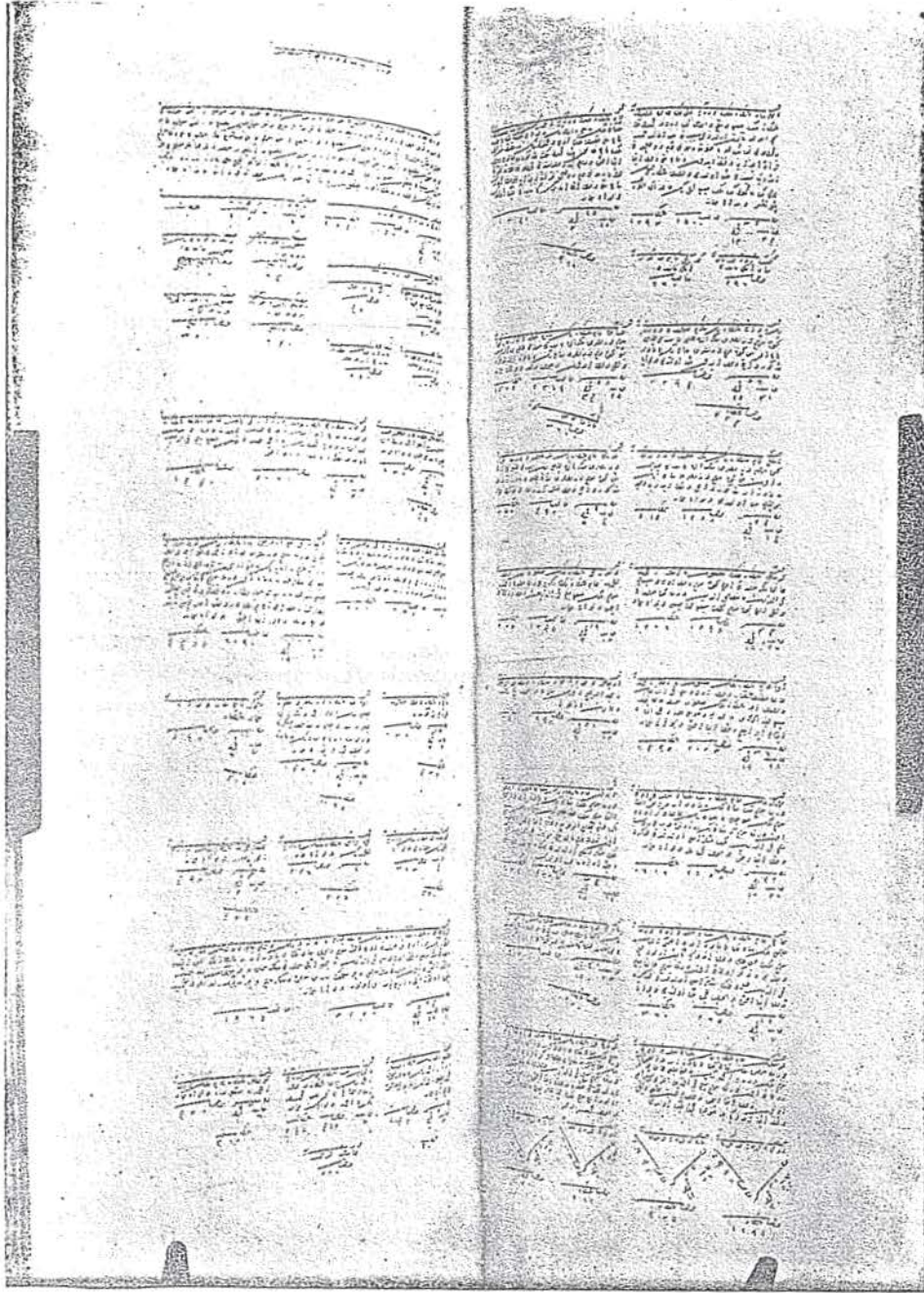
Elhâleti hâzihî vech-i mezbûr üzere mukarrernâme-i padişahî var zikrolunan hisseden Edhem evlâdından Ayşe nâm hatun hissesi rub'dur 'Ali bey bin Yahya bey satun alub mülkiyet üzerine tasarruf idüb eşküncisün müşterek eşdirir Vech-i mezkûr üzere elinde şer'î hüccet var Ve karye-i mezbûre serbest olmak üzere hükmü padişahî var deyü (defteri köhne) de mestür

Haliyâ ber kararı sâbık nısfı girü vakf-ı medrese ber-vech-i eşküncilü ve nısf-ı aharından hisse-i rub' ki mezkûr Ali beyündür Merhum Hacı Bayram sultan nevverallahü merkadühu türbesinde yevmî iki cüz kirâet oluna deyü vakf itmiş ber mucet-i vakfiye Ve hisse-i rub'un sahibleri gelüb hüccetlerin getirmeyüb isimleri nâ-malum girü mutasarrıf olub ber mucet-i defter cümlesi beş cebelülerin eşdireler (457 numara ve 923 tarihli Ankara mufassalı, Yp. 58. İstanbul).

Turhal kazas'ında mülîkâne'erin yazılış şekli

(Paşvekâ'et Arşivi, Defter N. 548)

Çorum Livâsı'nın İskilip Nahiyesinde mâlikâne hisselerinin yazılış şekli
(Başvekâlet Arşivi, Defter N. 548)